

Політологія

Конспект лекцій

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РАДІОЕЛЕКТРОНІКИ

ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Конспект лекцій
для студентів усіх спеціальностей
усіх форм навчання

Харків
ХТУРЕ - 1998

Конспект лекцій. Політологія як наука. Для студентів усіх спеціальностей усіх форм навчання. Навчальне видання.

Упорядники: Тіхонова Лідія Анатоліївна
Чорна Наталія Володимирівна
Сичова Т.Г.

I. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА

ВСТУП

Політичні знання та культура політичної поведінки необхідні кожній людині, незалежно від її віку та професії. Кожна людина вступає у взаємодію з іншими людьми, партіями, суспільними організаціями та державою і без політичної освіти людина стає об'єктом маніпулювання.

Утворення демократичного суспільства неможливе без відповідної політичної культури, бо від активності більшості громадян залежить доля країни, доля всіх її громадян.

Політична наука займає одне із значних місць у сучасному суспільствознавстві. Її велике значення визначається першорядною роллю політики у житті суспільства. Протягом усієї історії людства політика і, насамперед, держава дуже суттєво впливали на долі країн та народів, а також на буденне життя людини.

Що ж уявляє собою наука про політичну сферу життя суспільства ?

Для того, щоб це з'ясувати, розглянемо в лекції такі питання :

1. Виникнення, розвиток та основні парадигми політології.
2. Предмет, методи та функції політології.

1 ВИНИКНЕННЯ, РОЗВИТОК ТА ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ ПОЛІТОЛОГІЇ

Термін "політологія" походить від двох грецьких слів : politike - державні і суспільні справи і logos - вчення, наука, тобто політологія - наука про управління державою.

Кожна суспільна наука, у тому числі і політологія, проходить три ступеня розвитку - філософський, емпіричний та стадію ревізії емпіричного стану. Перший, філософський період розвитку політології продовжувався приблизно з часів Аристотеля до громадянської війни в Америці (1861 - 1865 рр.). Це період накопичення філософського знання про суспільство та політику. У цей період зроблені найвагоміші відкриття у політиці. Уже в Стародавній Греції Аристотель дав визначення політичних режимів і ввів такі терміни, як "монархія", "аристократія", "олігархія", "демократія" та інші. З того часу політична філософія стала невід'ємною частиною духовного життя суспільства.

Дуже важливий вплив на майбутню політологію мала творчість італійського мислителя епохи Відродження Н.Макіавеллі (1469 - 1527рр.). Макіавеллі одним з перших розглянув вчення про політику як самостійну царину знання. В центрі його політичного вчення була проблема державної влади, а всі його дослідження підкорені рішенням практичних завдань державного життя.

Другий, емпіричний період продовжувався від Громадянської війни в Америці до закінчення Другої світової війни. Дослідженням політичної дійсності був наданий науковий характер. Почалося вивчення поведінки людей у зв'язку з їх участю у державному управлінні, виникли наукові установи, що вивчали політичні відносини.

З другої половини ХХ ст. науку, що виробляє теоретичні уявлення про державне управління, почали називати політологією.

Третій період розвитку політичної науки почався після закінчення Другої світової війни та продовжується по наш час. Тобто, живемо у такий період, коли проходить ревізія емпіричного стану знань про політику.

Ця стадія визначається критичним переосмислюванням усього арсеналу накопичених емпіричних та теоретичних знань та їх подальшим заглибленням.

Сучасного вигляду політологія набула у другій половині ХІХ ст. Цьому сприяли об'єктивні причини, перш за все, розвиток демократії на Заході і у Північній Америці, активізація політичного життя породжувала потребу в політичних знаннях, які сприяли успішній боротьбі за владу та розв'язанню соціально-політичних конфліктів. Як самостійна наукова дисципліна, політологія виникла у США - країні, де на той час установи і норми демократії мали більш глибоке коріння ніж, у Європі.

Перша кафедра історії та політичної науки створена у 1857 р. у Колумбійському коледжі США. А у 1903 р. політологи США об'єднались в Американську асоціацію політичних наук. Політологія почала розвиватись як самостійна навчальна дисципліна.

Американська політологія і сьогодні має значний вплив на розвиток політичних досліджень. Досить сказати, що від половини до 2/3 учасників міжнародних політологічних конгресів - представники США. Разом з тим, суттєве значення для розвитку політичної науки мають дослідження європейських учених. У 1895 році в Англії засновано Лондонську школу економічної політичної науки, а у 1912 році - кафедру політики в Оксфорді.

На початку ХХ ст. процес виділення політології у самостійну дисципліну в основному, був завершений. Ще у 1948 році Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури рекомендувала курс політології для вивчення у вищих навчальних закладах країн, що є її членами. Практично всі країни Заходу прислухались до цієї рекомендації. Але у республіках СРСР до другої половини 80-х р. на політології лежала ідеологічна заборона. Вона трактувалася як лженаука та буржуазна наука. Тільки у 1989 р. в нашій країні з'явилися перші кафедри політології, а з 1990 р. цей предмет викладають у вищих навчальних закладах.

Таке становище зовсім не означає, що вітчизняна політологія розвивається на "вільному місці". Окремі політичні дослідження здійснювалися у рамках історичного матеріалізму, наукового комунізму та історії КПРС. Проте їх наукові можливості обмежені догмами офіційного марксизму. Досить довгий час між

політикою та наукою знаходилась ідеологія, формуючи такі версії наукових теорій, що відповідали не істині, а інтересам відповідних соціальних груп.

Зараз політологія поступово займає належне їй місце у системі суспільствознавства та робить помітний вплив на реальні політичні процеси. У розпорядженні вітчизняних політологів - великий світовий політологічний матеріал.

Сучасна політична наука - одна з царин наукового знання, що має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Як показує дійсність, прийняття політичних рішень - процес складний та багатогранний. Він передбачає наявність різноманітних знань про соціальну дійсність. І те, що тепер називається політикою як цариною практичної діяльності, насамперед, є результатом аналітичних зусиль мережі дослідницьких інститутів, кафедр та груп, наслідком колективної праці багатьох людей. У 20-х роках нашого сторіччя американський вчений Т. Кун ввів у науковий обіг термін "парадигма" (від грець. *paradeigma* - приклад, зразок), який характеризує своєрідну логічну модель постанови та вирішення пізнавальної проблеми. Сучасні дослідники вважають, що певна парадигма панує у науці певний час, а зміна пануючої новою розглядається як наукова революція.

Наукова парадигма - засіб вибору об'єкту дослідження та пояснювання фактів, які мають відношення до нього у формі обґрунтованих принципів та законів.

Вважається, що фундаментальне значення для сучасної політичної науки мають тільки ті парадигми, які тлумачать сутність та природу політики та інтерпретують джерела її розвитку.

Достатньо умовно парадигми підрозділяють на: теологічні, натуралістичні, соціальні, раціонально-критичні. Розглянемо сутність цих парадигм.

Теологічна парадигма. На ранніх етапах існування суспільства панувало надприродне тлумачення політичної влади, бо люди ще не могли обґрунтувати внутрішні та зовнішні фактори політичних явищ. Таке тлумачення політики важко називати концептуально - теоретичним. Тому вважається, що інтерпретація теологічної парадигми політики затвердилася, починаючи з праць Фоми Аквінського.

Аквінський виходив із того, що існує три елемента влади: принцип, засіб та існування. І якщо перший виходить від Бога, то другий і третій - від колективного людського розуму, від народу. Божественне право, на його думку, дає владу не одній людині, а множині. Могутність влади виходить від бога, а роль і призначення людини складаються з необхідності найточнішого та повного відображення у своїй поведінці визначень всевишнього.

Сучасна політологія вважає, що тоталітарні режими точно скопіювали логіку політичних взаємовідносин людей та влади, запропоновану середньовічним філософом. Теологічна парадигма виходила з того, що люди у своїй масі не можуть зрозуміти найвищі визначення Бога і тому влада несе у собі вічну

нез'ясованість, загадку, з'ясувати яку можуть тільки посередники між народом і Богом.

Нежиттєвість та непродуктивність цієї парадигми роблять її у сучасний період суто умоглядною конструкцією, що не здатна вирішувати будь-які політичні проблеми.

Натуралістична парадигма. Намагається з'ясувати природу політики, виходячи з домінуючого значення факторів, які мають несоціальний характер: територіальні, економіко-географічні, фізично-кліматичні та інші явища.

Тому натуралістична група парадигм включає у себе географічну, біологічну та психологічну парадигми. Найбільш суттєвими підходами при натуралістичному поясненні явищ політики вважаються геополітика, біополітика та психологічні концепції.

Засновником **географічної парадигми** є Жан Боден (XVI ст.), котрий сформулював теорію впливу клімату на політичну поведінку людей. Він писав, що народи помірних країн більш сильні та менш хитрі, ніж народи Півдня; вони більш розумні та менш сильні, ніж народи Півночі і найбільше підходять для управління державою. Тому великі армії прийшли з Півночі, тоді як окультизм, філософія та математика прийшли від південних народів.

Наприкінці XIX ст. ці уявлення плюс ідея про порівняння історії людства та історії природи, оформились у самостійний науковий напрямок в політичній науці - політичну географію.

Біологічна парадигма та біополітика. Уходить корінням у доктрину Ц.Ламброзо, М.Нордау про біологічну природу пануючого класу. Біометодологія у політичній науці будується на визнанні наявності загальних для людини та тварин початків та понять. Для суспільствознавства нашої країни прийняття таких теорій дуже важке, оскільки марксизм, який багато років панував у нашому житті, заперечував вплив біологічних факторів на галузь політики.

Сутність біопарадигми складається у визнанні одностороннього впливу фізіологічних властивостей людини на політичне життя суспільства.

Психологічна парадигма доводить, що основний фактор, який пояснює політичний та соціальний розвиток суспільства - психологічні властивості людей. Її автори зводять усі політичні явища до дії психологічних якостей людини.

Соціальна група парадигм представлена різними теоріями, які пояснюють природу та походження політики через дію інших сфер суспільного життя, або соціокультурних властивостей політичного суб'єкта. Ця група парадигм оперує соціальними, зовнішніми, відносно політики, величинами. Природа та походження політичних явищ пояснюються роллю тієї чи іншої сфери суспільного життя і соціокультурними властивостями соціальних суб'єктів.

Наприклад, широко відоме теоретичне положення марксизму, яке пояснює походження та природу політики визначним впливом економічних відносин. При

такому підході політична надбудова підкорена дії тенденцій, пануючих у матеріальному виробництві.

Поряд із такими інтерпретаціями політики, поширені і спроби розглядати у якості породжуючої її причини - право, культуру, релігію.

Багато прихильників соціальної парадигми політики розглядають політику тільки як продукт діяльності людей і тому різні політичні явища ставлять у залежність від якостей людини, що були здобуті у процесі соціальної еволюції.

Раціонально - критична парадигма. Її сутність полягає у прагненні пояснити природу політичної взаємодії людей не зовнішніми ,відносно політики, факторами, а її внутрішніми причинами, властивостями та елементами.

Раціонально-критична парадигма складається з різних теоретичних підходів, які виходять з того , що політика - цілком самостійне соціальне явище , яке виникає та розвивається згідно із своїми внутрішніми законами та правилами. Спроби відкрити внутрішні джерела природи політики виявилися дуже плідними. Тому зараз існує багато концептуальних підходів, що пояснюють політику як самостійне явище.

Наприклад, **парадигма конфлікту** - базується на ідеї внутрішнього протиріччя, конфліктності політичного життя. Засновники цієї парадигми - К. Маркс, А. Бентлі, та ін. Вони не розглядають політичний конфлікт як загрозу політичному розвитку суспільства, бо конкуренція - це джерело руху та еволюції політичних організмів. При цьому ніяким конфліктам не надається антагоністичного характеру.

Знаменням нашого часу вважається повільний перехід від групових до індивідуальних цінностей. Такий підхід до конфліктів стимулює їх безперервний вияв та урегулювання. А це, у свою чергу , є гарантією не тільки розвитку суспільства і політики, а й запобігання їх від схованих джерел напруження та підриву балансу соціальних і політичних сил.

Парадигма згоди (консенсуса). У протилежність парадигмі конфлікту у політичній науці склався напрямок, основним методом якого є згода. При такому підході соціальні та політичні конфлікти мають підкорене значення у порівнянні із цінностями, які розподіляє більшість населення.

Парадигма згоди виникла наприкінці XIX ст. і не мала переважного впливу перед теорією конфлікту. Але у 70 - 80 рр., які принесли значні ускладнення політичних зв'язків у суспільстві , розповсюдження ідеалів соціальної держави, був даний поштовх теоретичному зближенню конфліктної та консенсусної парадигми. Парадигма консенсусу (згоди) не заперечує ролі та важливості конфлікту, але акцент робиться на їх вторинності.

Таким чином, виділення основних парадигм дає змогу пояснити зв'язок політологічних теорій з найбільш загальними науковими та соціально-філософськими дослідженнями, побачити, як змінюються уявлення про політичну картину світу.

Очевидно, що аргументи надприродного пояснення життя та світу, як і положення біополітичних вчень у сучасних умовах володіють малою переконливістю у порівнянні з раціональними та соціокультурними концепціями.

Крім того, виділення основних парадигм політології дає можливість побачити зв'язок політичної науки із загальними науковими теоріями, простежити еволюцію уявлень про політичну сферу суспільного життя.

Усю сукупність політичної проблематики, що вивчає сучасна політологія можливо підрозділити на декілька частин та згрупувати на певні підрозділи. Головними елементами структури політичної науки є :

- теорія політики, що являє собою введення в політичну науку і розглядає філософсько-методологічні засади політики та політичних відносин, розвитку політичної влади у сучасному суспільстві;
- історія політичних вчень та політична ідеологія, що вивчає витoki джерела політичної науки, зміст різних соціально-політичних доктрин та концепцій ;
- теорія політичних систем та їх елементів - держави, суспільних об'єднань та партій, політичних режимів тощо ;
- теорія управління соціально-політичними процесами ,що вивчає цілі, завдання та форми управління суспільством;
- теорія міжнародних відносин, що розглядає міждержавні аспекти влади та реалізації владних відносин.

Сучасна політологія допомагає людині не тільки орієнтуватися у подіях, але й мати свою точку зору на те, що відбувається у суспільстві.

Життя показує, що у вирішенні політичних питань не варто покладатись на "може", а треба пам'ятати пораду Н.Макіавеллі - видобувати з історії та досвіду принципи політичної поведінки. Багатьох помилок, що сталися з нами у минулому можна було б уникнути, якщо б ми більше використовували політичний досвід, накопичений поколіннями людей, знання вітчизняних та зарубіжних вчених, політичну науку взагалі.

2 ПРЕДМЕТ, МЕТОД ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

У визначенні предмета політології на сьогодні не існує єдиного підходу, що зумовлено багатозначністю терміна "політика" і можливістю різноманітних засобів його характеристик.

У загальній формі політологія - наука про політику та її взаємовідносини з людиною та суспільством. Можна також сказати, що політологія - система знань про політику, політичну владу, політичні відносини та політичні процеси, про організацію політичного життя суспільства.

Як всі науки, політологія має об'єкт та предмет пізнання. Зараз існує три основних підходи до визначення предмета політології :

- перший підхід полягає у тому, що політологія розглядається лише як одна з наук про політику нарівні із політичною філософією, політичною психологією та іншими науками;

- другий підхід ототожнює політологію та політичну соціологію як найбільш загальні науки про політику;

- третій підхід визначає політологію як загальну інтеграційну науку про політику в усіх її проявах, що включає в себе і політичну соціологію, і політичну філософію, і теорію держави та права та ін. Така позиція здобула найбільше визнання серед сучасних дослідників політичних процесів.

Що таке об'єкт науки ? Це те, на що спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта. Предмет науки - сторони, ознаки та відносини об'єкта, що аналізуються.

Що ж є об'єктом політології ? Сучасні дослідники вважають, що **об'єктом** політології є політична дійсність, або політична сфера сучасного суспільства.

Політична сфера суспільства - царина суспільних відносин, що пов'язана із взаємодією багатьох спільностей людей - соціальних груп, класів, націй, народів. До неї входять соціальні інститути та організації, найважливішою з яких є держава. Участь у справах держави, визначення задач та змісту діяльності держави і є політика, яка є головним змістом діяльності людей у політичній сфері.

Але політичну сферу життя суспільства вивчають і інші дисципліни - філософія, соціологія, теорія держави, історія. Кожна з них розглядає процеси, що проходять в політиці під своїм кутом зору, тобто мають свій предмет вивчення.

Під яким же кутом зору вивчає політичну сферу суспільства політологія? Специфіка політології полягає в тому, що всі соціальні явища та процеси вона розглядає відносно політичної влади. Без влади немає політики. Влада є засобом її реалізації.

Отже, **предметом** політології є феномен політичної влади, закономірності її функціонування та розвитку та її використання у суспільстві.

Сучасні політологи вважають, що межі політології постійно змінюються, а іноді навіть важко визначаються. Постійно збільшується число тем, які вивчає політологія. Це відбувається тому, що сучасна політика застосовується в дуже широкому колі царин людської діяльності.

Загальна характеристика політології вимагає визначення системи її понять та категорій. Це дуже важливо тому, що **поняття та категорії** відображають суттєві зв'язки та відносини реальної дійсності. Вони є головним конструктивним елементом будь-якої науки.

Поняття та категорії політології можуть бути розділені на ті, що мають відношення до загальної теорії політики та ті, що відображають процеси змін та розвитку політичної дійсності.

До перших відносяться - політика, політична влада, політичні відносини, політична система суспільства, політичний інститут, держава, політична партія,

політична ідеологія, політична культура, політична свідомість, суспільний рух та інші.

До других - політична діяльність, політичне рішення, політичний процес, реформа, революція, політичний конфлікт, політична роль, політична участь та інші. Крім того, в політології дуже широко використовуються поняття та категорії інших дисциплін.

Як вже було сказано, політологія - самостійна наука і має свій специфічний предмет дослідження. Завдяки цьому вона і стала самостійною дисципліною. Але змістовно політологія пов'язана практично з будь - якою із соціальних наук . До таких наук відносяться, насамперед, філософія, теорія держави та права, політична економія, політична історія, соціологія, соціальна психологія, географія.

Філософія - це загальнометодологічна дисципліна. Її методи універсальні і є необхідною умовою вирішення завдань політології. Філософія розглядає загальні питання політики , навіть є такий напрямок - філософія політики. Отже, політологія використовує філософське обґрунтування політики для визначення методології та спрямованості аналізу політичних явищ.

Політологія та теорія держави співпадають в частині дослідження ролі держави як суспільного інституту та головного елемента політичної системи суспільства. Але предметом політології є теорія політики в широкому розумінні і у зв'язку із цим, відносно теорії держави, політологія є методологічною базою.

Політична історія досліджує процес розвитку політичного життя суспільства. Політична наука допомагає створювати теоретичну базу аналізу еволюції політичних процесів. З другого боку , історія та сучасна практика - не тільки критерій теоретичних висновків політології, але й основа нових висновків та узагальнень.

Із соціологією політологія пов'язана найбільше. Така область соціології як політична соціологія дуже схожа об'єктом та методами на політологію. Але, є дуже суттєва різниця у предметах досліджень цих дисциплін. Наприклад, політологія розглядає політику як процес, що підкорюється певним закономірностям. Соціологія політики вивчає процес не сам по собі, а тільки його "людський вимір". Соціологія по-перше за все цікавиться тим, як політика впливає на розвиток людських спільнот.

Соціальна психологія вивчає соціально-психологічні явища сучасного суспільства. Її предметом є суспільно-психологічні явища у сфері політики. Тому політологія та соціальна психологія - партнери у вивченні політики. Знання психологічних закономірностей дозволяє розкривати суть психологічних явищ, тоді як знання психологічних закономірностей дозволяє зазирнути в глибини політичних процесів.

Зараз на межі політології та соціальної психології створений та успішно розвивається самостійний науковий напрямок - політична психологія.

Навіть географія, яка на перший погляд слабо пов'язана з політологією, є її важливим партнером. Ще з давніх давен відомо, що географічні та кліматичні умови впливають на політичні процеси. Тому будь-який політологічний аналіз повинен враховувати дані географічної науки. У сучасній політології досить часто застосовується термін "геополітика" і навіть існує науковий напрямок з такою назвою.

Політологія взаємодіє не тільки з цими науками, але й з антропологією, демографією, логікою, кібернетикою, статистикою та багатьма іншими суспільними та природничими науками.

Які ж головні завдання вирішує політологія?

По-перше, розробляє основні напрямки, форми та методи демократизації політичної системи.

По-друге, знаходить правильні шляхи до правової держави.

По-третє, виявляє оптимальне співвідношення загальнолюдських та державних інтересів у міжнародних відносинах.

По-четверте, знаходить умови та шляхи об'єднання суспільно-політичних сил.

Якими методами користується політологія при вирішенні дослідницьких завдань? Умовно їх можна поділити на три групи:

Перша - загальні методи дослідження політичних об'єктів (підходи). До них відносяться:

- соціологічний підхід - заснований на визнанні соціальної зумовленості політичних явищ, у тому числі впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології та культури. Цей підхід широко наданий у марксистських трактуваннях. Він являє собою сукупність заходів та методів конкретних соціологічних досліджень, що спрямовані на збирання та аналіз фактів реального політичного життя.

- системний підхід, якому політологи надають особливу пізнавальну цінність. Засновниками підходу є Т.Парсонс та Д.Істон. В рамках цього підходу політика розглядається як цілісний, складно організований та саморегульований механізм, що знаходиться у безперервній взаємодії з оточуваним середовищем через вхід та вихід системи. Неповторність та цінність цього методу полягає в цілісному розумінні об'єкта дослідження та всебічному аналізі зв'язків між окремими елементами цілого. Цей метод широко застосовує як вітчизняна так і зарубіжна політологія.

- культурологічний підхід, що орієнтується на виявлення залежності політичних процесів від політичної культури;

- нормативно - ціннісний підхід, що з'ясовує значення політичних явищ для суспільства та особистості;

- функціональний підхід, що потребує вивчення залежностей між політичними явищами (наприклад, між рівнем економічного розвитку та

політичним ладом, ступенем урбанізації та політичною активністю населення та ін);

- поведінковий підхід (біхевіоризм - від англ. behaviour - поведінка) полягає у застосуванні до політики методів, що використовуються у природних науках та конкретній соціології. Вирішальними факторами поведінки визнаються психологічні мотиви, які і є основним предметом політологічного вивчення. Головна увага приділяється підбору емпіричних даних, дотримувannya дослідницьких процедур, використанню засобів природних та точних наук. Засновниками біхевіоризму вважаються Є.Торндайк, Дж.Уотсон, Вудро Вільсон. Біхевіоризм є одним з головних дослідницьких напрямків американської політології. Його особливості зводяться до того, що: а) об'єктом дослідження вважаються не законодавчі інститути, політичні програми і закони, а дії людей, спрямовані на досягнення політичної мети; б) науковою цінністю вважаються не теоретичні ідеї, а оброблені емпіричні факти; в) застосування методів інших наук, в тому числі природних; г) необхідною умовою науковості дослідження проголошується можливість емпіричної перевірки або спростування дослідницьких процедур.

- інституційний підхід , орієнтований на вивчення політичних інститутів суспільства. До початку XX ст. був пануючим у політичній науці.

- антропологічний підхід, що виходить з постійності родових якостей людини як розумної істоти, яка одвічно володіє свободою. Універсальності та єдності людського роду та невід'ємності істотних прав людини, їх пріоритету відносно законів та діяльності держави.

- порівняльний підхід , заснований на зіставленні однотипових політичних явищ (систем, партій та ін.). Він дозволяє шляхом порівняння двох або більше політичних об'єктів, виділити загальні тенденції розвитку політичних процесів.

- історичний підхід ,що потребує вивчення політичних явищ у їх послідовному часовому розвитку.

Друга група методів політології - група загальнологічних методів, до яких відносяться

- аналіз та синтез;
- індукція та дедукція;
- абстрагування;
- моделювання ; - математичні, прогностичні, кібернетичні та інші методи.

Третя група методів політології - група методів емпіричних досліджень. До них відносяться:

- використання електоральної статистики;
- анкетний опит;
- теорія ігор;
- спостереження; - аналіз документів;

- лабораторний експеримент.

Всі ці методи дозволяють політології виділити певні закономірності політичного життя. Сучасні дослідники підрозділяють всі закономірності політології на чотири групи.

Першу групу складають політико-економічні закономірності, які відображають співвідношення між економічною базою суспільства та політичною владою. Ця група закономірностей була виділена ще К.Марксом і зараз не всі дослідники розподіляють цей погляд на зв'язок політики та економіки. Існує ствердження, що політична влада має певну самостійність, а іноді і визначає курс економічного розвитку суспільства. Але ми вважаємо, що при всій самостійності політичних явищ в житті суспільства вони є відображенням економічних інтересів, хоча і впливають на них.

Друга група - соціально - політичні закономірності. Вони характеризують розвиток політичної влади як особливої соціальної системи з певною логікою та структурою. Ця група закономірностей зумовлює функціонування політичної влади заради стабілізації суспільства. Головна тенденція цієї групи - врахування інтересів та потреб всіх елементів соціальної структури суспільства. Треба зазначити, що у різноманітних політичних системах ці закономірності реалізуються по-різному. Авторитарній політичній системі притаманні максимальна концентрація влади та насилля. Демократична система спирається на принципи заохочення та згоди, прийняття рішень з урахуванням моделей опозиції. В нашій вітчизняній політології ця група закономірностей вивчена недостатньо. Тому демократизація нашого суспільства здійснюється при використанні стороннього досвіду або методом спроб та помилок.

Третя група - політико-психологічні закономірності, які відображають взаємовідносини між особистістю та владою. До цієї групи входять процеси соціалізації особистості, формування ціннісних орієнтацій, а також формування політичних лідерів та завоювання ними влади.

Четверта група закономірностей політології - закономірності функціонування та розвитку політичного процесу. Ось, наприклад, деякі з них:

- закон загальносоціального історичного прогресу - розширення сфери політичного життя та підвищення її ролі у суспільстві;
- закон суперечної єдності загальносоціального та класового у політичній сфері, політика - як засіб реалізації загального інтересу;
- закон різноманітності форм взаємовідносин суб'єктів політичного життя;
- (політична боротьба, гегемонізм, співробітництво, згода, союз, ізоляція;
- нейтралізація та ін.);
- закон циклічності політичних режимів;
- закон залежності політичної діяльності від свідомості соціальних суб'єктів;
- закон організації політичної діяльності як закон існування політичного життя та ін.

Сутність політології проявляється у її функціях. Розглянемо головні з них.

Теоретико-пізнавальна функція - що означає вивчення, систематизацію, пояснення, аналіз, узагальнення і оцінку політичних явищ. Завдяки цій функції політологія знаходить об'єктивні тенденції соціально-політичного та економічного розвитку суспільства та дає оцінки політичним ситуаціям. Результатом теоретичної функції є політична теорія - цілісне, достатньо вірогідне та систематизоване знання про зв'язки та закономірності явищ та процесів політичної сфери суспільства. Теоретичне знання - найбільш удосконалена форма наукового обґрунтування практичної політичної діяльності.

Методологічна функція політології - охоплює способи, методи і принципи теоретичного дослідження політичної сфери і практичної реалізації здобутих знань. За допомогою цієї функції розкриваються загальні закономірності політики, різних політичних систем, політичних відносин, створюється база для розвитку приватних політичних теорій. Результатом цієї роботи є система соціально опрацьованих принципів та засобів раціонального пізнання політичної діяльності.

Аналітична функція полягає у накопиченні, вивченні, систематизації фактів та явищ політичного життя. Крім того, це пошук відповідей на питання політичного життя. Ця функція політології дозволяє аналізувати та оцінювати діяльність всіх елементів політичної організації суспільства, а її результатом є судження та висловлювання, що стверджують або заперечують будь - що про політичні явища. Аналітична функція робить можливим перехід від спостереження явищ до виявлення їх причин.

Прогностична функція - полягає у передбаченні шляхів розвитку політичних процесів, різних варіантів політичної поведінки. Прогностична функція шукає відповідь на питання якою буде дійсність у майбутньому та коли відбудуться зазначені події. За допомогою цієї функції здійснюється передбачення політичних процесів. Частіше за все результатом цієї функції є створення прогнозів - гіпотез, які спираються на вже відомі тенденції розвитку політичних явищ.

Функція політичної соціалізації забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства і формування певного типу політичної культури.

Через **світоглядну функцію** затверджуються цінності, ідеали, норми цивілізованої політичної системи, політичної культури соціальних суб'єктів, що сприяє досягненню консенсусу у суспільстві.

Таким чином, зазначені функції тісно пов'язані із загальними функціями політики, які виступають у цивілізованому суспільстві на перше місце.

ВИСНОВКИ

Суспільне життя людства складне і різнобічне, знаходиться у постійному русі, має довгу історію. Політичне життя, політика займає особливе місце в

діяльності і взаємодії людей. В ньому зосереджений механізм регуляції всіх громадських справ. Політологія - наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з особистістю і суспільством.

Політологія - молода наука ХХ ст., вона належить до суспільних дисциплін та концептуально з ними взаємодіє. Змістовний діапазон політології різноманітний і є предметом дискусій. Сьогодні в світі існують різні напрямки, школи політології зі своєю методологією і методикою. Сутність предмету дослідження науки розкривається у певних категоріях, а політологія як наука здатна виконувати об'єктивно корисні для людини і суспільства функції.

Завдання курсу політології - формування у студентів знань про політичне життя людства, своєї країни, надання можливості розібратися в сучасних політичних реаліях не на звичному для багатьох людей рівні інтуїції, чуття, інших позараціональних чинників, а виходячи з теоретичних тлумачень.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Введение в политологию. Учеб.пособ. / Под ред. Н.И.Горлач. - Х., 1994, Ч.1.
2. Введение в политологию. Уч. Под ред. В.П.Пугачева и А.И.Соловьева, М., "Аспект пресс", 1997.
3. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. - М., "Логос", 1997.
4. Зеркин Д.П. Основы политологии. - Р - на / Д., "Феникс", 1996.
5. Мальцев В.А. Основы политологии. Учебн. для вузов. - М., ИТРК РСПП, 1997.
6. Мельник В.А. Политология. Учебн.- Мн., "Вышейшая школа", 1996.
7. Основы политологии. Учебн. / Под ред. Н.И.Сазонова. - Х., "Основа", 1993.
8. Основы политологии. Учеб.пособ. / Под ред В.П.Пугачева и Г.А.Белова.- М., 1994.
9. Политология. / Под ред. М.Н.Марченко. - М., 1997.
10. Політологія. / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. - К., Видавничий центр "Академія", 1998.
11. Енциклопедичний політологічний словник. - К., Вища школа, 1997.

II. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

ВСТУП

Політична думка сучасного суспільства - результат тривалого розвитку та взаємодії ряду ідейно-теоретичних традицій.

Мислителі різних країн протягом всієї історії людської цивілізації замислювалися над проблемою політичного життя суспільства, прагнули з'ясувати сутність та природу держави, намагались відповісти на одне з "вічних" питань - яким має бути найкращий державний устрій? Вони створювали політичні теорії, ґрунтуючись на історичному досвіді народів, які прямо або опосередковано впливали на політичні процеси.

Не так багато на землі слів з такою довгою та багатогранною історією, як у грецького слова *politike* - мистецтво управління державою.

Споконвіку люди прагнули розшифрувати суть політичного процесу і особливо механіку влади, виявити закономірності, яким вони підлягають.

Перед нами досить важке завдання. За короткий час розглянути практично усе розмаїття політичної думки людства. Для того, щоб це завдання виконати, розглянемо у лекції такі запитання :

1. Політична думка у класових суспільствах Давнього світу.
2. Політична думка періоду Середньовіччя.
3. Розвиток соціально-політичної думки у період Відродження.
4. Політичні ідеї Нового часу (XIX - поч. XX ст.).
5. Становлення політичних ідей у Київській Русі у IX - XII ст. та їх подальший розвиток на етапі формування українського народу (XVI - XVII ст.).
6. Основні напрямки та тенденції розвитку суспільно-політичних поглядів в Україні у XIX - поч. XX ст.
7. Основні національні школи та напрямки сучасної політології.

1 ПОЛІТИЧНА ДУМКА У КЛАСОВИХ СУСПІЛЬСТВАХ ДАВНЬОГО СВІТУ

Політична думка давнини пов'язана з долями стародавніх народів Єгипту, Вавилону, Індії, Китаю, Персії, Греції, Риму. Оскільки усі політичні теорії відображають реальні політичні відносини суспільства, то й з'явитись вони могли лише з появою політичного життя суспільства та держави.

Сучасна політологія виділяє 5 основних політологічних концепцій, які виробило людство за всю історію свого існування, або точніше, в рамках яких розвивалася політична думка:

- міфологічна;
- філософсько-етична;
- релігійна;
- громадянська;
- соціальна.

Кожній з цих концепцій відповідає свій часовий відрізок та свій етап у розвитку людського суспільства.

Творці та носії міфологічної концепції політики - народи Давнього Єгипту, Вавилону, Індії, Персії. У III-II тис. до н. е. у дельтах великих рік (Нилу, Тигру, Євфрату, Інду, Хуанхе) виникають могутні держави - Єгипет, Шумер, Аккад, Вавилон, Ассірія, давньоруські і давньокитайські держави.

Необхідність постійної організації складного іригаційного господарства зумовила розвиток цих суспільств шляхом твердої державної централізації, що призвело до створення політичних структур деспотичного типу. Ці структури мали основні особливості:

- адміністративно-командне управління суспільством через міцний бюрократичний апарат;
- поглинення державою власності та господарчих функцій низових одиниць;
- централізований перерозподіл державою ресурсів.

Соціально-політичні уявлення давньосхідних суспільств носять переважно релігійно-міфологічний характер, який підкреслює божественне виникнення існуючих відносин влади та порядку.

Міфологічна традиція схвалює існуючий порядок і є «теоретичним виправданням його необхідності». Наприклад, у Давньому Єгипті рабовласна ідеологія знайшла свій вираз у таких творах як «Повчання гераклієпольського царя своєму сину» де стверджується необхідність укріплення державної влади шляхом проведення політики, що поєднує суворість до одних і прихильність до інших. Ті, що не підкоряються верховній владі гідні фізичної розправи.

Політичні ідеї Давнього Вавилону яскраво передані у законах царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.). Укріплення влади рабовласників і охорона інтересів службових людей - головна з них.

Політична думка Давньої Індії носила відображення релігійно-політичної ідеології буддизму та брахматизму. Послідовники буддизму вважали, що світом править не бог, а природний закон і людські справи залежать від власних зусиль людей. Буддизм заснований на визнанні морально-духовної рівності людей. Саме тому до політичної думки Давньої Індії характерне сполучення ідеї твердої державної системи з релігійно-моральним індивідуалізмом.

Саме у Давній Індії вдалося детально розробити концепцію людських обов'язків і практично не залишити місце для прав.

Певний відхід від ранніх міфологічних уявлень в бік раціональних відбувся у Давній Персії і пов'язано це з ім'ям Заратустри. Згідно з його вченням у світі іде

боротьба добра і лиха і в кінцевому підсумку переможе добро . Держава повинна бути земним втіленням небесного царства, а монарх повинен захищати підданих від лиха, боротися проти зла у державі. Кастовий розподіл суспільства ґрунтується на вільному виборі кожним того чи іншого виду занять.

Власне політичні теорії агродеспотичних держав, які носили новий раціоналістичний характер, були створені тільки у рамках китайської суспільної думки. Давньокитайським філософам вдалося знайти основний нервовий вузол існування азіатського деспотизму - поділення суспільства на тих, хто робить і хто керує.

Головним питанням для китайських філософів була проблема ефективного управління суспільством. Вони запропонували декілька варіантів рішення цього питання: два головних (Конфуціанство та Легізм) і два побічних (Моїзм та Даосизм).

Конфуціанське рішення проблеми складається у розробці патріархально-патерналістської версії деспотичної держави.

Конфуцій (Кун Фу-цзи (551 - 479 рр. до н.е.) вважав, що найвищої ефективності управління державою можна досягти лише на принципах патріархально-кланової форми підлеглості - по старшинству в родині.

Держава у Конфуція - це одна велика родина, де влада імператора - влада батька, а відносини правителів і підданих - родинні відносини.

Конфуцій пропонує будувати відносини у середині держави на засадах принципів доброчинності, які заточені у системі «правил поведінки» - норм та ритуалів "Лі".

Політична концепція Конфуція включає до свого складу такі ідеї :

- суворий ієрархічний розподіл обов'язків між членами суспільства, в сім'ї, в державі за принципом "правитель повинен бути правителем, підданий - підданим";
- культ предків, мудрості, знання ;
- досягнення людьми рівня "благородного мужа", який є добрим і справедливим до народу, шанобливим до старших і вищих;
- правління мерітократії (гідних , талановитих);
- встановлення ідеальних відносин в сім'ї та державі відповідно принципу "чого не бажаєш собі, того не робиш іншим".

Конфуціанство (а з VI ст. н.е. - неоконфуціанство) було не тільки панівною ідеологією у Китаї, але й отримало розповсюдження в Японії, Кореї, В'єтнамі та інших країнах.

Зовсім інше вирішення проблеми найкращого адміністрування запропонувала доктрина легізму, яка найбільш послідовно викладена Шан Яном (400 - 338 рр. до н.е.). Він поставив під сумнів практичну ефективність конфуціанських закликів до управління на засаді доброчесності і запропонував

альтернативний варіант управління на засаді твердої системи адміністративних наказів - законів "Фа".

Шан Ян вважав, що основний фактор, що підриває засади суспільства - це торгівці та ремісники, котрі знаходяться поза системою безпосереднього бюрократичного контролю і збагачують себе, а не державу. Він враховував, що це шлях до сильного народу і слабкої держави, а деспотизм може існувати тривало тільки при зворотному співвідношенні - «слабкий народ» - «сильна держава».

Слабким народом може бути лише контрольований народ, він повинен бути постійно заляканим та дисциплінованим. Основні методи побудови деспотичної держави - матеріальне стимулювання приватних власників, метод «рівняння майна» тобто заохочення бідних до набуття власності, а багатих - до добровільної віддачі частини майна бідним; метод нагород та покарань тощо.

Але реалізація ідей легізму призвела до краху династії Цинь у кінці IV ст. до н. е. Конфуціанство, а не легізм стало офіційною ідеологією китайської імперії.

Окрім конфуціанства та легізму, у політичній думці Китаю треба виділити ще два варіанти рішення проблеми стабілізації політичних структур.

1-й - порівняльні ідеї моїзму, висунуті Мо-цзи (479 - 400 рр. до н.е.). Їх сутність - у "казарменій" мінімізації споживання. Мо-цзи належить здогадка про договірне походження держави.

2-й - даосизм (від кит. дао - шлях) - суть якого у відмові від штучних форм співжиття та поверненні до природної простоти та примітивізму. Держава повинна бути маленькою державою - селищем, а народ - неписьменним, що дозволить зробити головними методами державного управління "мудрість простоти", засновану не на знаннях, а на інтуїції.

Основним підсумком китайської політичної думки була розробка унікальних методів бюрократичного управління суспільством.

В районі периферійного Середземномор'я виник античний варіант політичного розвитку. Його епіцентром стала Антична Греція. Концепція політики, запропонована античними філософами набула назву «філософсько-етична».

Еллада дала людству багату духовну спадщину, пронизану духом гуманізму, розумної організації суспільного буття. Ця розумна організація була втілена у давньогрецьких полісах.

Мислителі стародавньої Греції та стародавнього Риму трактували державу філософськи: держава - найбільше втілення розуму. А розум для філософів того часу - не засіб, а мета у самому собі. Мислителі цього періоду намагались створити модель держави, що уособлює розум.

Найвищого розвитку політична думка античності досягла у вченнях давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля.

Платон (427-347 рр. до н.е.) піддавав різкій критиці суспільний та державний устрій свого часу. Він пропонував збудувати таку державу, в якій

пануватимуть мудрість та справедливість. Головними політологічними творами Платона є трактати «Держава», «Закони», «Політик» та «Крітій».

Платон був ідеологом афінської рабовласницької аристократії, що видно з його проекту ідеального суспільного устрою, який він розробив у трактаті "Держава". Згідно цього проекту, вільні громадяни повинні бути розподілені на правителів-філософів, стражів-воїнів та ремісників-виробників.

Платон одним з перших звертається до характеристики політичних форм правління державою. Він вважав недосконалими формами тімократію (владу честолюбців), олігархію (владу небагатьох), демократію (владу народу), називаючи останню головним лихом політики. Для Платона демократія - це влада посередності, яка неминуче призведе до тиранії більшості. Крім того, Платон попереджав, що демократії, звичайно, короткочасні і натовп дуже швидко поступається владою на користь тирану.

Платон вважав правильним типом держави - монархію, а найкращим державним устроєм - державу розуму, в якій поєднане все найкраще від олігархії і демократії, на чолі якої стоїть еліта, аристократія, філософи. Головний принцип громадянського життя - справедливість. Вона полягає в тому, що кожен громадянин займається тією справою, яка найбільш відповідає його натурі. Громадяни підкоряють свої індивідуальні інтереси суспільним. В суспільстві немає багатих та бідних. Мета ідеальної держави - забезпечення таких умов життя, в яких більшість громадян діє за принципами високої моральності. А найбільшою моральністю та мудрістю володіють філософи-правителі.

У філософії Платона знаходяться витoki сучасного тоталітаризму. У підданих нема нічого свого - усе загальне. Але і найвищий стан ніякими привілеями не користується. Сучасна політологія розцінює платонівський проект держави як утопію. Платон тричі намагався реалізувати свій проект на практиці, але все більше переконувався у тому, що філософа - правителя знайти неможливо. Подальший розвиток політична думка античності набуває у творах учня Платона - Аристотеля (384 - 322 рр. до н.е.), погляди якого висловлювали інтереси середнього прошарку класу рабовласників.

Як і у Платона, у Аристотеля мають місце тоталітарні тенденції. У його розумінні людина - частка держави, а особисті інтереси повинні підлягати державним. На відміну від Платона Аристотель вважав, що приватна власність - це необхідна умова існування суспільства як і сім'я. Аристотель критикував вчення Платона про досконалу державу. Він вважав, що треба шукати не "абсолютно найкращу державу", а такий політичний устрій, який можуть мати більшість існуючих держав.

Аристотель називав громадян вільними людьми, але свободу розумів лише як протилежність рабству. Громадяни займаються тільки військовими, законорадними та судовими справами. Аристотелеві належить оцінка раба, як інструменту, який має душу. Сільськогосподарське та промислове виробництво -

це доля рабів. Аристотель вважав нерівність - причиною обурення та переворотів, але пов'язував скасування рабовласництва тільки з розвитком техніки. Форми державного устрою Аристотель розподіляє по кількості правителів та межі правління на "вірні" та "невірні". Вірний - це такий державний лад, при якому переслідується загальне благо незалежно від того, править один, небагато, або багато людей. До таких він відносив монархію, аристократію, політію (поєднання олігархії та демократії).

Невірний - це такий державний лад, при якому переслідуються приватні цілі правителів. До таких він відносив тиранію, олігархію та демократію. На думку Аристотеля невірні форми розвиваються із вірних, коли мета загального блага замінюється приватними цілями одного, небагатьох або багатьох правителів. Він визначав два можливих типи ідеального державного устрою - аристократію і політію. При цьому для більшості полісів саме політія, бо вона забезпечує найбільшу стабільність суспільства, бо в ньому володарюють середні верстви, а не багаті або бідні. Середні верстви забезпечують рівновагу сил в політичному житті. Політичний ідеал Аристотеля орієнтувався не на минуле, а на сучасність і майбутнє. Створений ним категоріальний апарат, в тому числі і в політології, в значній мірі зберіг свою цінність і в наш час.

На зміну цьому періоду прийшов період розвитку Християнства. Воно успішно перетворювало витончені ідеали філософів у легко засвоювані догмати релігії. Результатом такого перетворювання в політиці стала релігійна концепція політики.

2. ПОЛІТИЧНА ДУМКА ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

З самого початку християнство несло в собі мрію принижених про рівність та соціальну справедливість. Проте, реальність феодалного життя була зовсім не такою, якою вона бачилась первіснохристиянським пророкам. Церква активно втручалась в політику.

Аврелій Августін (354 - 430 рр.) та Фома Аквінський (1226 - 1274 рр.) - основні творці християнської політичної концепції. У їх вченнях християнська переконливість, навіть фанатизм, сполучалися із реалізмом та помірністю.

Аврелій Августін різко протиставляв церкву та державу. Він стверджував, що держава пов'язана із царством диявола, але в той же час обговорював ідею оновлення «граду земного» у руслі християнської доброчесності.

Фома Аквінський прийшов до висновку, що держава має позитивну цінність. Вона не тільки зберігає мир, але і є виявом божого провидіння та волі в ім'я людей. Політика на його думку означає моральну відповідальність, спрямування волі людини у всіх соціальних діях. В роботі «Сума теології» Ф.Аквінський розглядає вічне право, божественне право, природне право, позитивне право.

Вічне право - мудрість бога, як правителя усього. З нього витікає божественне право - заповіді, які усім відомі, природне право - належить людям як свідомим моральним та соціальним істотам. Існує один стандарт істини та справедливості, він природний і усі його знають.

Позитивне право (те, що існує насправді) необхідне, щоб заважати людям робити зло та забезпечувати мир. Якщо позитивне право, яке увів суверен протирічить природному - воно незаконне і у цьому випадку Ф.Аквінський визнавав право народу на виступ проти монарха у тому випадку, коли влада виступає проти бога та моральних принципів, коли влада перевищує свою компетенцію, або коли правитель починає діяти несправедливо. Але остаточне рішення про долю влади, на думку Ф.Аквінського залежить від церкви. Так виглядає вчення Фоми про державу.

Завдяки Християнству політична думка піднялась на новий рівень. Воно стверджувало, що людині від Бога даний індивідуальний спосіб існування та підкреслювало її цінність. Поряд з цим Християнство вчило людину не бачити в підлеглості ненависного тягара, а сприймати владу тільки як тягар відповідальності.

3. РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В ПЕРІОД ВІДРОДЖЕННЯ

Теоретиків цього періоду більше цікавить проблема походження та засад держави, а не його цілі. Політична думка звільняється від колишніх пут філософії та релігії. Розум розглядається ними як інструмент, робиться акцент на мирському характері законів.

Держава розглядається як унікальна незалежна організація, що необхідна для захисту та безпеки людей. У галузі політики головне відкриття Відродження: людина, а не Бог - центр Всесвіту - висловив Нікколо Макіавеллі (1469 - 1527рр.)

Він є автором нового наукового методу «доктрини моральної доцільності», теорії політичного республіканізму, які зробили великий вплив на англійську та американську політичну думку XV та XVIII ст.

В політичних трактатах «Государь», «Роздуми на першу декаду Тита Лівія» він сформулював основні положення своєї політичної концепції :

- політика повинна розглядатися як самостійне явище, що не залежить від моралі і релігії;
- держава є вищим проявом людського духу, а служіння державі - змістом, метою і щастям людського життя;
- найкраща форма правління - республіка, демократія, яка забезпечує свободу людини і її відповідальність за свої дії;
- у громадян повинні бути розвинуті громадянські чесноти, а якщо їх нема, то створити сильну державу можливо за допомогою ідеального монарха, причому

для досягнення політичної мети він може використовувати всі засоби, не рахуючись з вимогами моралі.

З Макіавеллі починається формування буржуазної політичної думки, яка розглядає політику як самостійне явище, вільне від релігії. Проте він увійшов в історію як засновник маккіавелізму - політичної ідеології, яка нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

4. ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ НОВОГО ЧАСУ (XIX - ПОЧ. XX СТ.)

Подальший розвиток політичної теорії у західних країнах проходить на фоні буржуазних революцій XVI - першої половини XIX ст. в Нідерландах (1566 - 1609 рр.), Англії (1640 - 1688 рр.), Франції (1789 - 1794 рр.), Америці (1775 - 1783 рр.).

Але було б дуже складно шукати межу між політичною думкою Відродження та Нового часу у власному змісті.

Політичні ідеї нового класу - буржуазії, які народжувалися у попередній епосі, отримують свою всебічну розробку у наступний, Новий час. На його початковому етапі основне значення набувають ідеї знищення обмежувань, які феодальна держава накладає на волю індивіда.

У наступному громадська концепція політики набуває свого логічного продовження у соціальній концепції, у якій акцент з індивіда переноситься на соціальні групи як суб'єкти політики.

Політична наука Нового часу пов'язана з іменами найвидатніших мислителів ряду країн, вона наче переміщується з однієї країни в іншу, слідуючи за бурхливими суспільними подіями.

Одним з таких мислителів є Томас Гоббс (1588 - 1679рр.), якого вважають батьком сучасної політології. Своє політичне вчення він виклав у філософській праці «Про громадянина» та трактаті «Левіафан».

Державу Гоббс розглядав як людське, а не божественне устаткування. На його думку вона виникла на засаді суспільного договору із істотного додержавного стану. У своїй роботі «Левіафан» Т. Гоббс описує хаос додержавного суспільства, у якому була війна усіх проти усіх. Люди шукали миру і знайшли його шляхом суспільного договору. Першим суспільним договором, на думку Гоббса, був заповіт (союз) між Богом та патріархом Авраамом, згідно з яким Бог обіцяв Аврааму свій захист, а Авраам зобов'язав себе та своє потомство підкоритися велінням, уставам та законам Бога.

Концепція суспільного договору була також центром побудов Джона Локка (1632 - 1704рр.), якого вважають засновником лібералізму. Лібералізм - це вчення та суспільно-політична течія, яка містить у собі установу на забезпечення волі особистості та інших громадянських та політичних прав індивіда та обмеження сфери діяльності держави.

Згідно з ідеями Дж.Локка, людина від народження має істотні невід'ємні права (життя, воля, власність). Безперечною заслугою Локка є висунення ідеї розподілу влади у державі між різними органами для того, щоб не припустити її деспотичного використання та зловживання нею.

Крім того, Локк вважав, що держава та суспільство - не одне і теж, і падіння держави не означає кінця суспільства. Суспільство може створити нову державу, якщо існуюча його не задовольняє, бо особа створена для держави, а не держава - для особи.

Суттєвий розвиток політичні ідеї набули у працях мислителів французької Просвіти, одним з яких був Шарль Луї Монтеск'є (1689 - 1755 рр.). Головним досягненням Ш.Л.Монтеск'є стала теорія розподілу влади.

Аналізуючи британську політичну систему, де внаслідок стихійного розвитку був створений механізм розподілу влади, Монтеск'є теоретично усвідомив його. За теорією Монтеск'є панування права може бути забезпечено тільки розподілом влад на законодавчу, виконавчу та судову з тим, щоб вони взаємно стримували одна одну.

Ще одне досягнення Монтеск'є - теорія соціального та історичного детермінізму. Він вважав, що багато речей управляють людьми: клімат, релігії, закони, принципи, нрави. І як результат цього утворюється спільний дух народу.

Ідеї Монтеск'є про розподіл влад набули свого розвитку у працях "батьків-засновників" США. Вони пішли далеко уперед у розробці проблем політичної рівності та демократії порівняно з їхніми попередниками. Один з них - Джордж Медісон (1751 - 1836 рр.) - найвидатніший з теоретиків республіканізму. Він вважав, що народ - єдине джерело влади, а вибори - характерна риса республіканського правління. Медісон творчо підійшов до теорії розподілу влади. Він розробив таку систему стримок та противаг, згідно з якою кожна з трьох влад є відносно рівною.

Соціальна концепція політики, що прийшла на зміну громадянській - це реакція на достатню зрілість суверенної держави. У соціальній концепції змінюються акценти:

- відправною крапкою є не індивід, а група (клас, нація, людство);
- у з'ясуванні характеру держави увага перемикається з закону на історію, держава розглядається з точки зору розвитку;
- головна увага приділяється економічним проблемам до яких держава стає причетною. Найбільш відомим представником радикального, революційно-демократичного напрямку в рамках соціальної концепції політики був Жан-Жак Руссо (1712 - 1778 рр.).

Головне в концепції Руссо - егалітаризм, ідея майнової, соціальної і політичної рівності. Причини нерівності між людьми він бачив у приватній власності. Вважав, що шлях до ліквідації нерівності, до утворення справедливого суспільного устрою - наділення всіх людей відносно рівною приватною власністю,

зрівняння у громадянських та політичних правах всіх громадян. На його думку - найкращий державний устрій - республіка, в якій верховний властитель - народ, участь в управлінні - громадянський обов'язок кожного, спільна воля виражається рішенням більшості громадян, верховна влада - неподільна.

Ідеї Руссо мали виключний вплив на діячів Великої французької революції, а також його прихильників в Росії та Америці.

Перемога буржуазних революцій в Європі і Північній Америці викликала відповідну реакцію з боку феодально-аристократичних верств та їх ідеологів. Їх політичні концепції являли собою принципово іншу течію політичної думки XVIII - XIX ст. - консерватизм.

Одним із засновників консерватизму був Едмунд Берк (1729 - 1797рр.) Він критично ставиться до ідеї істотних прав людини. Для нього держава та суспільство - це результат природної еволюції, а не винахід людського розуму. Основна мета держави - охороняти порядок та закон. Берк не довіряв людській природі та сумнівався у здібностях розуму людей покращувати життя. Консервативне політичне вчення з'явилося у результаті дослідження ним Великої французької революції 1789р., супротивником якої він був.

Ще один супротивник французької революції - Алексіс Токвіль (1805 - 1859 рр.) Він створив зовсім іншу ліберальну політичну теорію. Її головним посиленням є те, що демократичні ідеї неухильно пробивають собі дорогу у багатьох країнах. Але демократії притаманні два небажаних наслідки:

- демократія не дає народові самого вправного уряду;
- демократія - це політична тиранія більшості.

А.Токвіль визначив також дві основних переваги демократії:

- демократія сприяє добробуту найбільшої кількості громадян;
- демократія забезпечує політичні свободи та широку участь мас у політичному житті.

Вивчаючи соціальну концепцію політики неможна не згадати Ієремію Бентама (1748-1832рр.) ,що розробив теорію утилітаризму (від utilitaris - користь). Утилітаризм - це теорія, яка визнає корисність вчинку повним критерієм його моральності. На погляд Бентама людина у своїх вчинках керується принципами користі та особистої вигоди. Вільна реалізація особистих інтересів - це найвище благо та задача діяльності держави.

Значні заслуги у розвитку політичних ідей належать німецьким мислителям Іммануїлу Канту (1724 - 1804 рр.), Йоганну Готлібу Фіхте (1762 - 1814 рр.), Георгу Фрідріху Гегелю (1770 - 1831 рр.). І.Кант заклав основи сучасної концепції правової держави. Держава, за Кантом - це об'єднання безлічі людей, які підлягають правовим законам. Держава діє трьома засобами:

- видає закони;
- здійснює виконавчу та розподільну діяльність;
- виробляє юрисдикційні акти.

Звідси виникає функціональний розподіл органів влади на законодавчу, виконавчу та судову. У теорії Канта робиться спроба поєднання ліберальної, радикально-демократичної та авторитарної лінії розвитку політичної думки. По-перше, він вважав, що центральним інститутом прилюдного права є прерогатива народу приймати участь у встановленні правопорядку шляхом прийняття Конституції. По-друге, замість «рівноваги» влад Кант висуває принцип їх координації та взаємодоповнення, при якому законодавча влада зберігає певний пріоритет над владою виконавчою.

З цієї позиції Кант проводить чітке розмежування деспотичних та республіканських форм правління. Деспотичним правлінням може бути і абсолютна монархія і демократія, бо у обох випадках суб'єкти влади (монарх або народ) одночасно створює закони та сам їх виконує. Республіканським правлінням може бути конституційна монархія, якщо в ній виконавча влада відділена від законодавчої. Кант вважав, що змінювати державний устрій можна тільки шляхом конституційних реформ.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770 - 1831рр.) досліджував два головних поняття - громадянське суспільство та держава. Громадянське суспільство на думку Гегеля - це визначена сукупність формально рівних індивідів, приватновласницькі інтереси яких тісно переплетені між собою. А громадянське суспільство - це безпосередньо неконтролюєма державою сфера життєдіяльності індивідів.

Громадянське суспільство є сферою соціально-економічної діяльності. Держава - сфера політичної діяльності. Громадянське суспільство представляє свої інтереси та приймає участь у справах держави через законодавчі органи (парламент).

Поряд з політичними ідеями, які обґрунтовують виникнення та затвердження капіталістичних відносин (лібералізм) або відстоюють давні суспільні порядки (консерватизм), у XVI - першій половині XIX ст. у Західній Європі розвивався напрямок суспільно-політичної думки, представники якого у своїх працях цілком заперечували як давній, феодальний, так і новий, буржуазний, соціально-політичний лад, виступаючи захисниками інтересів пригноблених народних низів.

У таких творах обґрунтовувалася необхідність принципово нових суспільних порядків, які засновані на рівності усіх членів суспільства, колективній власності, обов'язковій праці та суспільному самоврядуванню. Цей порядок отримав назву утопічного соціалізму. Його найвідомішими представниками є англієць Томас Мор (1478 - 1535 рр.), італієць Томмазо Кампанела (1568 - 1639 рр.), французький Жан Мельє (1664 - 1729 рр.), Анрі де Сен-Сімон (1760 - 1825 рр.), Шарль Фур'є (1772 - 1837 рр.) та англієць Роберт Оуен (1771 - 1858 рр.). У творах одних соціалістів-утопістів майбутнє суспільство пов'язується із народовладдям, із широкою участю трудящих у керуванні суспільними справами. Наприклад, в

ідеальній державі, яка була описана Т. Мором у книзі "Утопія", усі посадові особи обираються народом, діють в інтересах народу та звітують перед ним.

На чолі Місця Сонця - ідеальної республіки, що була сконструйована Т. Кампанелою у його однойменній книзі, стоїть наймудріший та усе знаючий первосвященик Сонце (він же Метафізик), якому підлягають три співправителі: Міць, Мудрість та Любов. Вони обирають низових посадових осіб, носіїв істинного знання.

Соціалісти-утопісти вважали, що майбутня держава втратить насильницький характер, а головний зміст влади буде становити організація виробництва та споживання, розвиток науки та культури. Сен-Симон писав, що у подальшому політичне правління людьми повинно перетворитися у розпорядження речами та керівництво процесами виробництва.

Законним спадкоємцем та продовжувачем революційно-демократичних та соціалістичних традицій західноєвропейської соціально-політичної думки Нового часу стало вчення К. Маркса (1818 - 1883рр.) - марксизм.

Марксизм - не просте продовження попередніх соціально-політичних ідей. Він являє собою спробу дати відповіді на нові питання, які поставив хід історії у першій половині XIX ст. Найважливішим з них було питання про шляхи затвердження ідеалу вільної особистості, який був проголошений ще епохою Просвітництва.

У центрі уваги марксизму стало питання про сутність, тенденції розвитку та майбутнє буржуазного суспільства, усіх його інститутів з точки зору інтересів людської волі. У контексті цього аналізу марксизм виробив нові підходи до пояснення держави, політики та права. Сутність цього підходу полягає у діалектично-матеріалістичному розумінні держави, політики та права, у затвердженні того, що їх базою є сукупність пануючих у класовому суспільстві виробничих відносин, у розкритті характеру взаємодії бази та політичної надбудови. За Марксом, земні основи держави коріняться у матеріальних економічних відносинах.

Держава породжується не вільною волею людей, а є закономірним результатом розподілу праці та пов'язаного з ним утворення соціальних класів. Головним у марксистському аналізі політики як суспільного явища виступає положення про сутність класової боротьби як боротьби політичної, спрямованої на завоювання та утримання влади. Раніше буржуазні мислителі та соціалісти-утопісти також знали про існування класової боротьби, але вони не розглядали боротьбу класів як рушійну силу історії.

К.Маркс та Ф.Енгельс з класових позицій підходили до сутності політичної влади, визначаючи її так: «політична влада у власному розумінні слова - це організоване насильство одного класу для придушення іншого». (К.Маркс, Ф.Енгельс ,Соч.2-е изд., т. 4, с. 477).

Доля марксистської теорії величезна і трагічна. Вона мала і має прихильників практично в усіх країнах світу, які неодноразово намагались втілити її в життя. Керуючись цією теорією, російські більшовики захопили владу, утримували її протягом багатьох десятиріч, нав'язували свій "досвід" іншим країнам. Проте крах тоталітарного режиму в 90-х роках XX ст. потягнув за собою кризу марксизму.

Про значення теоретичної спадщини Маркса для сучасного наукового знання добре сказав Карл Поппер (1902- 1994 рр.), науковий критик марксизму: «Він (Маркс) багато на що відкрив нам очі та загострив наш зір, але повернення до домарксистської суспільної науки вже неможливе. Усі сучасні дослідники проблем соціальної філософії зобов'язані Марксові, навіть якщо вони цього не усвідомлюють. Це особливо вірно для тих, хто не згоден з його теоріями, як, наприклад, я. І я з готовністю визнаю, що моє трактування Платона чи Гегеля носить на собі печатку Марксового впливу» (К. Поппер. Открытое общество и его враги. В 2-х т., т.2, с. 98).

Таким чином, у творах західноєвропейських мислителів епохи Відродження та Нового Часу закладені засади та розроблені найважливіші положення політичної науки.

5. СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ У IX - XII СТ. ТА ЇХ ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК НА ЕТАПІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (XVI - XVII СТ.)

Політичні ідеї та теорії, які створювалися видатними політичними діячами, мислителями України, тісно пов'язані з її історією, відбивають політичні процеси і їх тенденції.

Поява власності, розподіл суспільства на класи, боротьба за землю та саме існування з аланами, гунами, готами, печенігами, половцями, зумовили виникнення у IX ст. великої феодальної держави східних слов'ян із центром у Києві - Київської Русі.

Періодизація розвитку політичної думки Росії співпадає з етапами у становленні та розвитку російської державності. Оскільки Україна дуже довго входила у склад Росії, то й розвиток української політичної думки тісно пов'язаний з політичною думкою Росії. Подалі будемо розглядати обидва ці напрямки разом.

Отже, величезне значення для зміцнення феодального ладу, посилення давньоруської держави та княжої влади мало прийняття у 988 р. Християнства. Воно прийшло на зміну ідеологічним формам первісного суспільного ладу, висловлюючи потребу суспільства у новому типі ідеології та світогляду. Християнство залучило давньоруську державу до політичного та культурного життя європейських народів, сприяло розвитку писемності та освіти.

Разом з християнським вченням у Давню Русь почали проникати нові політичні поняття, за допомогою яких усвідомлювались актуальні питання суспільного життя. Предметом політичних міркувань були такі проблеми, як походження держави, правомірність панування правлячої династії, шлях укріплення княжої влади.

До пам'ятників давньоруської літератури в яких відображена актуальна для того часу політична проблематика, відносяться «Слово о законе и благодати» київського митрополита Іларіона (1049 р.), літопис «Повесть временных лет» (1113 р.), «Поучение Владимира Мономаха» (1125 р.), поема «Слово о полку Игореве» (XII ст.), «Моления Даниила Заточника» (1229 р.) та ін.

Головні ідеї цих творів - рівноправність російського народу з іншими європейськими народами; - єдність російської землі; - захист підлеглих від порушень законів всередині країни.

Найбільшого розвитку Давньоруська держава досягла в XI ст. за часів князювання Ярослава Мудрого, але після нього почалося дроблення держави і у другій половині XII ст. вона розпалася на окремі князівства.

У XIV-XVI ст. на Русі йшов процес ліквідації феодальної роздробленості, центром об'єднання російських земель стало Московське князівство. У цей період складається політична ідеологія централізованої держави, у якій найбільше значення мають проблема зміцнення самодержавства та питання про роль Російської держави серед світових держав.

Підсумком пошуків відповіді на це запитання стала теорія «Москва-третій Рим», що була остаточно сформульована у посланнях псковського чернеця Філофея. Він вважав, що історія людства - це історія виникнення, розвитку та занепаду світових царств, що спрямовуються Богом.

Першим світовим царством був Рим. Спадкоємцем Рима, або другим Римом, стала Візантія із столицею у Константинополі. Візантія зрадила православ'я і за це покарана Богом - загинула під тиском турок у 1453 р. Єдиним носієм православ'я лишився російський народ. А Москва стала третім Римом і буде ним до кінця світу. «Два убо Рима падоша, а третий стоит, а четвертому не быти» - пише Філофей.

У XII - XVI ст. українські землі були роз'єднані і грабувалися - спочатку татаро-монгольською навалою, а потім Литвою, Польщею, Угорщиною, Молдавією, турками, кримськими татарами. До середини XVII ст. влада в країні належала польському королеві, а потім російському цареві. Боротьба українського народу проти соціального гноблення, колонізації та окатоличування вилилась у хвилю повстань, а потім призвела до утворення Запорізької Січі, яку історики називають християнсько-демократичною республікою з чіткою структурою громадських інститутів та військовою організацією на чолі з гетьманом.

До цього періоду відноситься видатний пам'ятник української культури XVI ст. «Пересопницьке Євангилє», на якому присягають на вірність українському

народу сучасні президенти України. Політична боротьба зумовила розвиток національно-культурного руху, появи братств - добровільних православних церковних об'єднань.

Культурний підйом в Україні значно посилюється у кінці XVI - поч. XVII ст. із появою братств. Це були - суспільно-освітні православні об'єднання міського населення.

До цього періоду відноситься творчість письменника-демократа, ідеолога селянських мас Івана Вишенського (1545 - 1620 рр.). Його політичне вчення було спрямоване не тільки проти національно-релігійного пригнічення, але й проти політико-правової системи Річі Посполитої. Його погляди були пронизані ідеєю рівності всіх людей від природи.

У другій половині XVII ст. до братств вливаються вищі верстви українського суспільства що не прийняли католицизм та приєднується козацтво на чолі з гетьманом П. Сагайдачним. Трохи пізніше була створена Києво-Могилянська академія, перший вищий навчальний заклад на чолі з Петром Могилою. У працях Петра Могили можна знайти роздуми про світську владу, що не співзвучні пануванню влади церкви. Він відводив для церкви роль радника, а не пана і мріяв мати у обличчі царя мудрого правителя, батька підданих, виступав проти унії православної церкви з католицькою.

Викладачі академії, релігійні та громадські діячі: Ф.Прокопович, І.Галатовський, Л.Баранович та інші відстоювали ідею незалежності України від Польщі і союз з російським народом. Феофан Прокопович (1681 - 1736 рр.) активно пропагував реформи Петра I, створив теорію освіченого абсолютизму, згідно якої освічений монарх є верховним носієм державної влади і спрямовує свою діяльність на загальну користь.

З другої половини XVIII ст. у надрах феодально-кріпосної системи став розвиватися капіталістичний уклад. Водночас у політичній думці починає формуватися прогресивний феодальний табір. Розвивається політична ідеологія просвітництва. Для неї характерні: - вороже відношення до кріпосного права; - активний захист освіти, самоврядування, волі та європейських форм життя.

Вершиною цього напрямку в Росії стали погляди А.М.Радищева (1749 - 1802 рр.). Він вважається першим російським письменником-революціонером. У творі «Путешествие из Петербурга в Москву» показав економічну, соціальну та моральну згубність кріпосного права і самодержавства. Він вважав, що вони існують разом і підтримують один одного.

В Росії та Україні продовжувався розвиток капіталістичних відносин, що сприяло розповсюдженню ліберальних настроїв у суспільстві і насамперед серед частини дворянства.

6. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНІ У XIX - ПОЧ. XX СТ.

Політична думка Росії та України у XIX ст. еволюціонувала в атмосфері кріпосництва, самодержавства і повного поневолення української нації. Це визначало основні політичні ідеї видатних мислителів того часу.

Ідеологи ліберального дворянства М.М.Сперанський (1772 - 1839 рр.), М.А.Карамзін (1766 - 1826 рр.), революціонери-декабристи: М.П.Бестужев-Рюмін (1801 - 1826), П.І.Пестель (1793 - 1826 рр.) та М.М.Муравйов (1795 - 1843 рр.) створювали ряд проектів ліберальних реформ, що стосувалися суспільних відносин та устрою державної влади.

Найбільш опрацьованим з них був проект М.М.Сперанського. Намагаючись пристосувати до самодержавної форми правління теорію розподілу влад, Сперанський дав їй оригінальне тлумачення. Законодавча, виконавча та судова влади виступають у нього як прояви єдиної «державної волі». Імператор є «верховний законодавець», «верховний виконавець» та «верховний охоронець правосуддя». Сперанський пропонував заснувати Державну думу, міністерства та Сенат, як орган судової влади.

Найбільш яскравим представником буржуазного просвітництва в Україні був Сергій Десницький. Він першим в Україні спробував розглянути питання сім'ї, релігії, права, власності з точки зору історичного розвитку. Йому належить оригінальна соціально-політична концепція стадійного розвитку людського суспільства. Її головна ідея - думка про те, що основою прогресивного розвитку історії є ув'язнене у самій людині прагнення до самовдосконалювання.

У 40-х роках XIX сторіччя в Україні оформлюються два головних напрямки соціально-політичної думки: ліберально-демократичний та революційно-демократичний.

До ліберально - демократичного належали М.Костомаров, П.Куліш, В.Антонович, М.Драгоманов. До революційно-демократичного - Т.Шевченко, І.Франко, Л.Українка та ін .

Ліберальні ідеї в Україні не мали такого розвитку як в країнах Західної Європи. Повільне сприйняття ліберальних ідей українською інтелігенцією та українським суспільством обумовлювалося наявністю авторитарного типу політичного режиму в Україні, жорстоким придушенням проявів національно-визвольного руху і внаслідок того - засиллям та популярністю радикальних течій.

Сучасна політологія вирізняє дві спроби рецепції лібералізму в Україні. Перша з них була пов'язана з намаганням відомого українського публіциста, історика, філософа М.Драгоманова (1841-1895 рр.) перенести західні ліберальні ідеї в українське середовище. У своїх головних працях «Передне слово до

«Громади» (1878 р.), «Лібералізм і земство в Росії» (1889 р.), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893 р.) він намагався поєднати ідею ліберальної демократії з ідеєю небезпеки у розвитку унітарних державних бюрократичних структур, альтернативу яких бачив у сполученні принципів класичного ліберального парламентаризму та федерального державного устрою. Критикуючи абсолютизацію інтересів трудового народу, М.Драгоманов, водночас продовжував народницько-демократичну традицію під прапором громадівства. Метою перевлаштування суспільства він проголосив «безначальство» - анархосоціалізм прудонівського зразку. За думкою М.П. Драгоманова гарантією прав особистості може бути тільки вільна самоврядована «громада». Федеративний союз таких громад є альтернативою унітарним бюрократичним структурам держави.

Суть концепції, виробленої Драгомановим, полягала в забезпеченні національних інтересів України через конституційно-правову реорганізацію Росії, надання твердих гарантій конституційних прав громадян, права самоврядування для окремих регіонів і національностей та забезпечення вільного розвитку української культури.

Він принципово та послідовно виступав проти будь-якої тиранії та диктатури, будь вона монархічно-бюрократичного або революційного походження. Вони обидві засновані на унітарно-демократичних структурах влади та несумісні із правами людини та свободою народу. Драгоманов рішуче засуджував ідеї українського націоналізму, державного сепаратизму. Він вважав, що політична і національна автономія можлива і без національно-державного відокремлення від Росії.

Друга спроба переносу ліберальних ідей на український ґрунт мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася в діяльності представників російської ліберальної течії в Україні кінця XIX - поч. XX ст. В цей час поширенню ліберальних ідей в нашій країні сприяли окрім М.Драгоманова, Б.Кістяківський (1863 - 1920 рр.), М.Туган-Барановський (1871 - 1919 рр.), М.Ковалевський (1871 - 1916 рр.) та ін.

Серед головних ідей українського лібералізму можна назвати такі:

- існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи;
- головною цінністю у суспільстві є людина незалежно від статусу;
- в системі політико-економічних категорій центральною є приватна власність;
- визнання верховенства права в суспільному житті;
- пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними;
- децентралізація держави та місцеве самоврядування; популяризація етичних засад політичної діяльності.

Політичним ідеалом революціонерів-демократів була демократична українська держава, але цей ідеал, на їх думку, неможливий без перемоги соціалізму в інших країнах, перш за все, в Росії. Тому національне та соціальне визволення українського народу вони пов'язували з революцією яка призведе до суспільства без експлуатації і суспільної нерівності усіх народів Росії.

Основні ідеї української політичної думки набули розвитку у творчості видатного вченого, енциклопедиста, історика М.С.Грушевського (1866 - 1934 рр.). Його політичні ідеї базуються на двох принципових моментах: представницькій системі правління та широкій децентралізації держави на ґрунті національної та регіональної автономії.

Політичні погляди Грушевського були продовженням демократичних традицій політичної думки України ХІХ ст. Він вважав, що створення держави повинно бути справою самого народу. Держава має захищати інтереси мас, забезпечувати їм свободу, рівноправність, справедливість. Державний устрій має бути принципово новим, без абсолютизму і централізму влади. Майбутнє українського народу та його держави Грушевський бачить як його національне визволення, створення власного демократичного автономного державного самоврядування та об'єднання з такою ж демократичною Росією, якою вона теж має стати внаслідок соціальних перетворень.

Оригінальністю відзначаються і наукові розробки, що нарівні з М.Грушевським здійснювали у 1918 - 1939 роках Р.Лашенко (1878 - 1929 рр.) та С.Шелухін (1864 - 1939 рр.). У своїх працях вони обґрунтовували можливість і доцільність федеративного або конфедеративного об'єднання з тими країнами, з якими Україна завжди підтримувала історичні зв'язки, зокрема, з Росією (Лашенко) та Чехією, Словенією, Сербією, Хорватією (С.Шелухін).

Стрижневими засадами у світоглядній платформі вчених-народників були: народоправство; егалітаризм та ідея безкласової української нації; розуміння народу як територіальної, а не етнічної одиниці; пріоритет прав народу перед правами держави.

У 30 - 50-х рр. соціалістичні ідеї немарксистського характеру в еміграції намагалися розвивати В.Винниченко (1880 - 1951 рр.) та І. Багряний (1906 - 1963 рр.). В.Винниченко у своїй головній праці «Конкордизм» спробував обґрунтувати новий суспільний лад, який має поєднувати кращі здобутки комуністичної та капіталістичної систем. Це був перший український варіант доктрини конвергенції двох протилежних систем, яка була висунута на Заході тільки у 50 - 60-х р. І.Багряний вважав, що треба відмовитися від тоталітаризму у всіх його виглядах та переорієнтувати свою діяльність на засвоєння та поширення демократичних ідей.

В кінці ХІХ ст. в Росії та на Україні з'являється марксистський напрямок політичної думки, який був представлений творами Г.В.Плеханова (1856 - 1918 рр.), В.І. Леніна (1870 - 1924 рр.), П.Б.Струве (1870 - 1944 рр.), М.А.Бердяєва (1874 - 1948 рр.) та ін.

Головне місце у працях, які відносяться до цього часу, займає критика ідей ліберального народництва, особливо, положення про самобутній шлях Росії до соціалізму. Вони доводили, що країна ступила на шлях капіталістичного розвитку.

Російський марксизм з самого початку не був цільною та послідовною ідейно-політичною течією. Дуже скоро його представники розподілились на різні політичні групи. Наприклад В.І.Ленін став на чолі більшовицької партії, Г.В.Плеханов став ідейним лідером меншовиків, П.Б.Струве та М.А.Бердяєв перейшли на ліберально-демократичні позиції та ін.

Не була послідовно марксистською і така ідеологічна течія як ленінізм. «Руський марксизм» у формі ленінізму у значній мірі розвивався та діяв у рамках народницьких культурно-філософських та етичних традицій та принципів. Ленінізм, як і народництво виходить з ідей самобутнього шляху Росії до соціалізму, а у політичних діях він орієнтувався на повстання, загарбання влади, диктатуру. Найбільш точно змістовний зв'язок ленінізму з народництвом висловив М.А.Бердяєв. Він вказував, що у доктрині Леніна «відбулося непомітне з'єднання традицій старої руської революційності, яка не бажала допустити капіталістичної стадії у розвитку Росії», що Ленін створив еволюцію «в ім'я Маркса, але не за Марксом» (Бердяєв М.А. Истоки и смысл русского коммунизма. М., 1990 г.).

XX ст. в історії України - століття боротьби за національне і соціальне визволення. В Російській імперії відбулися дві великі соціальні революції у 1905-1907 рр. і у 1917 році.

На початку XX ст. перед нашою країною відкрилась перспектива переходу до правових, демократичних форм політичного життя, але цей шанс реалізувати не вдалося. Демократичним нормам не бажав слідувати уряд. Не були зацікавлені у їх становленні і революціонери. Народ спочатку мовчав, а потім став діяти по-своєму, в результаті чого країна була втягнена у громадянську війну.

В перші два десятиріччя в Україні сформувались різні ідейно-політичні течії. Серед них найбільш впливовими були : націоналістична, соціалістична і комуністична. Ідея української національної державності була провідною концепцією інтегрального націоналізму Міхновського, Липинського, Донцова. Націоналізм, на їх думку - велетенська і непоборна сила, яка єднає, спонукає до боротьби за самостійну державу. Ця держава мала будуватися на давніх народних традиціях на державному досвіді козацько-гетьманських часів. Парламентаризм не придатний до України. Українська держава вбачалась як сильна влада однієї особи - гетьмана. Щодо стосунків з Росією, то вони відкидали ідею федералізму, крім тісного економічного і військового союзу.

Національно-шовіністичні ідеї не поділяли не тільки комуністи і соціалісти, а й теоретики національної ідеї Міхновський, Бендера, Винниченко, деякі діячі ОУН.

Дуже неблагоприємним для розвитку політичної науки був наступний час. В країні пригнічувалась нестандартна, творча думка, а роль єдиного генератора

соціально-політичних ідей привласнив собі Й.В. Сталін (1878 - 1953 рр.). Він висунув ряд політичних постулатів, наприклад про загострення класової боротьби, про перехід до комунізму у окремо взятій країні, про зосередження влади в руках виконавчого апарату держави, які привели до масових репресій, відчуженню народу від засобів виробництва та влади.

Україна, як і інші члени СРСР, не отримала державної незалежності, знаходилась під владою московського центру. Але слід віддати належне радянським комуністам за те, що вони зробили для консолідації української нації. Після другої світової війни Україна повернула собі національну цілісність.

Післясталінський період до середини 80-х років був визначений політичним доктринерством, ідеологічним догматизмом, неумінням та небажанням радянських керівників враховувати вітчизняний та іноземний досвід політичної культури. Але, слушно кажучи, в країні і в цей період жило тверезе критичне мислення.

У 1955 р. створюється радянська асоціація політичних наук, а з початку 90-х р. почався новий етап розвитку політичної науки. Його особливістю є обґрунтування шляхів становлення демократичного суспільства на засадах пізнання специфіки соціально-економічних, політичних та історичних умов життя країни.

Після 1991 року, коли Україна стала незалежною, аналізом соціально-економічної та політичної ситуації займалися українські фахівці усіх напрямків суспільствознавства, політичні лідери та керівники.

Зараз вже можна вирізнити два напрямки у дослідженнях сучасної політичної ситуації українськими політологами. Перший з них критикує націонал-лібералізм і пропонує обрати за основу державної стратегії лівоцентристську ідеологію. Головними складовими цієї ідеології є такі положення : формування авторитарного режиму в межах президентського правління; федералізація України; зближення з Росією; засудження розвалу СРСР; збереження монопольних позицій державного сектору економіки.

Аналізуючи історію становлення і розвитку політичної думки в Україні, можна зробити висновок, що вона була і є складовою частиною світової політичної думки. Авторами цього напрямку є Д.Видрін, Д.Табачник, Б.Гриньов, А.Деркач, А.Єрмолаєв.

Другий напрямок, представниками якого є Є.Бистрицький, С.Макеєв, М.Томенко, О.Дергачов . Вони пропонують відмовитись від етатистського курсу в державній політиці та віддають пріоритет розв'язанню проблеми формування в Україні громадянського суспільства.

Після здобуття Україною незалежності національна школа політології активно розвивається. Інтелектуальні сили політологів зосереджені у провідних навчальних закладах, наукових установах та громадських об'єднаннях. Зусилля українських політологів спрямовані на відродження національної та ствердження

загальнолюдської політичної культури, формування національної демократичної доктрини.

7. ОСНОВНІ НАЦІОНАЛЬНІ ШКОЛИ ТА НАПРЯМКИ СУЧАСНОЇ ЗАХІДНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Розглядаючи головні напрямки розвитку сучасної політичної думки треба мати уявлення про основні національні політологічні школи та проблемні підходи сучасної західної політології.

Основою сучасної західної політології є американська політична наука. Зараз у США існує 5 тисяч коледжів політичних наук і більше 200 тисяч фахівців у цій галузі. Американські політологи багато зробили для розвитку політичної науки. Такі відомі політологи як А.Бентлі (1870 - 1957 рр.), Ч.Мерріам (1874 - 1953 рр.), Г.Лассуелл (1902 - 1979 рр.) та Г.Моргентау (1904 - 1980 рр.) створили школу прагматизму та політичного реалізму. Вони зв'язали з політологією такі методи досліджень як біхевіоризм та психоаналіз.

У наш час американська політологія проводить політологічні дослідження у таких напрямках :

- вивчення засад управління та політики (загальнонаціональних політичних інститутів, виборчих технологій, політичного лідерства, політичної поведінки тощо;
- порівняльна політика, що пов'язана з дослідженням політичних проблем у багатьох країнах;
- міжнародні відносини та світова політика (дослідження проблем війни та миру, роботи міжнародних організацій, контролю за роззброєнням, міжнародних суспільних організацій);
- політична філософія та політична наука (розробка широкого кола проблем політології та її філософських інтерпретацій).
- розробка змісту та методів прикладної політології, що вивчає практичні аспекти політики на різних рівнях (особистості, соціальної групи, суспільства взагалі).

Серед провідних сучасних політологів США можна назвати Р.Даля, Д. Істона, Р. Такера, З. Бжезинського, Ф. Хайека, Ч. Еліота.

У післявоєнний час в Європі теж склались і розвиваються різні національні школи політології. Вони мають свою специфіку та особливості.

Наприклад в Англії, на базі американських досліджень, було створено власну теоретико-методологічну основу політичної науки.

Сучасна англійська політологія займається насамперед поведінковими дослідженнями, у яких можна виділити два головних напрямки : економічний та соціологічний. Економічний напрямок розглядає політику як сферу раціональної діяльності людей, які прагнуть мати максимальний прибуток. Соціологічний

напрямок вважає політичну поведінку людей результатом впливу культурних традицій та систем цінностей яких людина додержується у більшості випадків несвідомо.

Серед відомих англійських політологів треба назвати Р.Джоунса, Д.Нетла, Е.Беркера, Г.Іонеску, Г.Ласкі, К.Поппера, Д.Робертса, Е.Поттера та ін.

Поява політичної науки у Франції пов'язана з іменами Л.Дюги, М.Оріу, А.Есмена наприкінці XIX ст. Але найвідомішими вченими серед французьких політологів є Раймон Арон (1905 - 1983рр.) та Морис Дюверже (нар. у 1917 рр.), які найбільшу увагу у своїх працях приділили дослідженню проблем розподілу влади, співвідношення влади та авторитету, ліберальній демократії та технодемократії політичних партій.

Найбільш поширений напрямок політології у Франції - вивчення поведінки виборців. Цьому сприяли травневі антиурядові виступи народних мас 1968 року та підписання спільної урядової програми лівих партій у 1972 році, що змінило розподіл політичних сил в країні. Після цих подій французька політологія перейшла від філософських теоретичних розробок до аналізу кризового стану в країні і розробки конкретних рекомендацій щодо зміцнення існуючого політичного ладу.

Набагато менше уваги французькі дослідники приділяють проблемам порівняльної політології, політичних комунікацій, політичного лідерства тощо. Тут широко досліджується громадська думка, але практично немає досліджень політичної культури. Однак традиційно сильні позиції займають дослідження конституційного права та державних інститутів.

Політична наука в Німеччині має свої специфічні риси. З моменту її зародження німецька політологія носить політично-філософський характер і це можна побачити на прикладі наукових досліджень М.Вебера (1864 - 1920 рр.) та Р.Міхельса (1876 - 1936 рр.).

М.Вебер розробив концепцію «плебісцитарної вождистської демократії». Він вважав, що головна загроза демократичній владі виходить з посилення бюрократизації держави та суспільства. Тому необхідна така технологія відбору політичної еліти, яка дала б змогу підкорити бюрократію демократичним цілям.

Р.Міхельс відкрив «залізний закон олігархізації» будь-якої демократичної організації. На його думку, парадокс демократії полягає в тому, що, з одного боку, демократія без організації неможлива, а з іншого - з посиленням організації демократія починає зникати. Чим більше офіційний апарат будь-якої організації, тим менше в ній демократії, тому олігархія - неминучий підсумок демократії.

З 70-х р. XX ст. політологічні дослідження в Німеччині розвиваються досить інтенсивно. Тут можна виділити такі основні напрямки : нормативістську політологію, яка ґрунтується на аналізі моральних норм політичної діяльності; позитивістсько-біхевіористську емпіричну соціологію та практично - критичну науку про соціально - політичну владу.

Провідними політологами Німеччини є Р.Дарендорф, К.Ленк, Р.Кенінг, Р.Лепсіус, К. фон Бейме, Т.Адорно, Ф.Нойман, Г.Майєр та ін. Проблематика їх досліджень охоплює політичний лад, політичні партії та громадські організації, аналіз політичної поведінки, політичну філософію та історію політичних ідей. Сучасні німецькі політологи намагаються зробити свою науку інтегративною надати їй синтетичного характеру.

Досить сильні політологічні школи склалися в Італії і Канаді.

В межах соціологічного напрямку в політології італійці В.Парето (1848 - 1920 рр.) та Г.Моска (1858 - 1941 рр.) розробили основи сучасної концепції еліти. Вони вважали історичною рисою усіх людських суспільств їх розподіл на еліту та нееліту, а коловорот еліт їх стабілізацію та деградацію - рушійною силою суспільного розвитку. Згідно з цією концепцією індивіди, що наділені від природи схильністю до маніпулювання масами за допомогою хитрощів та обдурення ("лисиці") або здібністю до застосування насильства ("леви"), створюють два різних типи правління, які приходять на зміну один одному.

Крім названих, активно працюють національні асоціації політичних наук Бельгії, Голландії, Данії, Австралії. З 1970 року функціонує Європейський консорціум для політичних наук і досліджень. Політологи Норвегії, Швеції, Фінляндії об'єднались у Скандинавську асоціацію політичних наук.

Значний внесок у розвиток сучасної політології робить останнім часом польська національна школа. Польські політологи досліджують великі соціальні групи, зв'язки та залежності між ними. Провідними політологами Польщі є А.Боднар, Є.Вятр, Ю.Гайда, М.Карват, Т.Клементович.

Серед головних проблем, яким приділяється увага у сучасній західній політології можна виділити : проблему визначення предмету політології; - панування демократії та громадської думки; - дослідження плюралістичного характеру політичного процесу; - пріоритет прав людини і громадянина як основи свободи.

Що стосується визначення предмета сучасної політології, то в західній політології поширилось уявлення про політику, як діяльність, спрямовану на примирення різних інтересів у межах держави. Таке широке визначення політики веде за собою і широке розуміння науки політології, яка об'єднує в собі політичну філософію та політичну теорію, теорію держави та права, політичну соціологію та теорію представництва і виборів, соціологію політичних відносин та політичну економію. Крім того західні дослідники частково включають до політології дисципліни, що виникають на основі міжгалузевих інтеграційних наукових процесів - політичну географію, політичну біологію, політичну психологію.

Підвищена увага до проблеми панування демократії та громадської думки є свідченням процесу демократизації суспільного життя у всіх його проявах. Індустріальний капіталізм вимагає мобільного та активного типу особистості. А центральна аксіома, на яку спирається західна система - це **суверенітет**

громадської думки. До першої світової війни проблема громадської думки розвивалася в рамках теорії народного суверенітету. Тоді вважалося, що громадська думка може бути визначена громадською, якщо її втілення сприймається меншістю, яка її не схвалювала. Після першої світової війни почався етап соціологічного дослідження громадської думки та становлення суспільних інститутів, пов'язаних із становленням і функціонуванням громадської думки як політичної сили. Головним практичним питанням стало, як зробити так, щоб люди думали так саме, а не інакше? Після перших же спроб маніпулювання громадською думкою виникла потреба соціологічного доказу суверенітету громадської думки та її позитивної ролі у суспільстві. Цією проблемою займалися У.Ліппман та Е.-Л. Бернейс. А у 1935 році

Дж. Геллап організував Американський інститут громадської думки. Це був початок нового етапу емпіричних досліджень громадської думки. Інститут громадської думки став одним з головних елементів політичної системи суспільства.

В рамках вивчення громадської думки є ще один напрямок - вивчення засобів масової інформації та їхнього впливу на громадську думку. Тут великого значення набули дослідження реакції громадської думки на міжнародні події Г.Алмонда та П.Фогейроля, дослідження О.Строуффера та П.Лазерсфельда про ставлення до комунізму, К.Дойча про ставлення правлячих еліт до Атлантичного Союзу та ін.

Наступною проблемою сучасної західної політології є дослідження **плюралістичного характеру політичного процесу.** Основна мета плюралізму в політиці - легітимація різноманітності, спрямована на затвердження свободи. Плюралізм розуміється сучасними політологами як форма вираження свободи виражати й захищати свої інтереси для усіх соціальних і політичних груп, діючих в межах конституції. Проблемою політичного плюралізму у різні часи займалися А.Бентлі, К.Керр, Ф.Харібсон, Р.Нісберг, В.Паккард, Дж.Данлор та ін.

У сучасному ліберально-демократичному суспільстві плюралізм є основою для досягнення таких демократичних цінностей як свобода, рівність та справедливість. Він має безпосередній зв'язок з цінностями парламентської демократії, виборчим правом та діяльністю профспілок. В сучасному суспільстві плюралізм означає найширші можливості участі всіх громадян в управлінні суспільством. Саме тому плюралістичне суспільство ототожнюється з демократичним та гуманістичним.

Остання з перерахованих проблем сучасної політології - проблема пріоритету прав людини й громадянина як основа свободи. Необхідність забезпечення прав людини в межах ліберально-демократичного суспільства призвела до появи двох основних питань : наскільки соціальний контроль та планування можна поєднати з демократією та яким повинно бути співвідношення між громадськими свободами та державною і національною лояльністю?

Відповідь на перше питання намагались дати американський теоретик Е.Росс у книзі «Соціальний контроль» та Дж.Кларк у книзі «Соціальний контроль бізнесу». На основі їх досліджень виникла школа демократичного планування та державного регулювання.

Що ж стосується співвідношення громадських свобод та лояльності, - то у сучасному західному суспільстві мають місце настрої щодо підкорення громадських свобод патріотичній лояльності. Але традиції лібералізму не дають можливості таким настроям розвинути. Громадські свободи знаходяться у центрі демократичного ідеалу і не можуть бути зумовлені інтересами національної безпеки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. - М., "Логос", 1997.
2. Зеркин Д.П. Основы политологии. - Р-на/Д, "Феникс" 1996.
3. Политология. Учебник. / Под ред. М.Н.Марченко, - М., Изд-во МУ, 1997.
4. Мальцев В.А. Основы политологии. М., ИТРК РСПП, 1997.
5. Політологія. / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. - К.: Видавничий центр "Академия", 1998.
6. Мельник В.А. Политология. - Мин., Высшая школа, 1996.
7. Енциклопедичний політологічний словник. - К., Вища школа, 1997.
8. Макарічев А.С. Постмодернизм и западная политическая наука. // Социально-политический журнал, 1996, №3.
9. Фавр П. Политическая наука во Франции. // Полис, 1996, №6.

III. ПОЛІТИЧНА ДУМКА XX СТОЛІТТЯ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Зростання ролі політики, її вплив на економіку, ідеологію, культуру – характерне явище XX ст. Об'єктивно це пояснюється розвитком індустріального суспільства, демократизацією громадського життя, ускладненням суспільних структур, посиленням політичної активності народу тощо. Це століття докорінних змін у світі, століття революцій, світових війн, розвитку демократії на Заході й її становлення на Півдні, Півночі, Сході. Процеси політичних перетворень визвали до життя нові теорії про політику які сформувалися на науковій базі, утвореної попередниками. В той же час в сучасних концепціях користуються ідеї, моделі, правила політичної ери, що притаманні людству на рубежі XX – XXI ст. У зв'язку з цим вже на початку XX ст. збільшується кількість дослідницьких робіт у галузі політики, оформлюється політологія як самостійна наука.

Мета лекції – з'ясувати генезу сучасної політології, основні її напрямки дослідження та нові тенденції, ознайомитися з теоріями видатних фахівців XX ст., розробки яких становлять теоретичні й методологічні основи багатьох цікавих, аргументованих, адекватних реальності досліджень у царині політичної науки.

Завдяки вивченню досягнень різних політологічних шкіл студент підготується до поглибленого вивчення спеціальної літератури з окремих аспектів політології, вільного пошуку власної думки для самостійного розв'язання суспільних проблем сьогодення з урахуванням знахідок світової політичної думки.

1. ГЕНЕЗА ПОЛІТИЧНИХ ІДЕЙ НА ПОЧАТКУ – НАПРИКІНЦІ XX ст.

При розгляданні першого питання лекції – слід зрозуміти, що на початку XX ст. у світі виникла нова політична реальність. Вона пов'язана з оформленням масових політичних партій, які борються за владу і вплив на виборців; розвитком нових засобів масової інформації, здатних значною мірою впливати на громадську свідомість мас; потребою перебудови традиційної конфігурації відносин панування /підпорядкування у суспільстві. Тому вже наприкінці XIX ст. існуючі класичні політичні теорії стають неефективними.

Усупереч критичному осмисленню реалії індустріально-ринкової цивілізації К.Марксом, більш виправданою в історичній перспективі виявилася парадигма лібералізму А. Токвіля. Саме соціальний консенсус, а не конфлікт став основою капіталістичного розвитку у XX ст. А мислителі, які по-новому подивилися на політику й перейшли від аналізу формальної структури влади до досліджень її

реальної організації, значною мірою визначили загальний напрямок політичних досліджень у ХХ ст.

Гене́за політичних ідей цього періоду характеризується тими проблемами, що були поставлені політичною наукою в різні періоди століття і є предметом обговорення та подальшого дослідження в сучасних умовах політичного життя.

Теорія еліт. Її засновниками були італійські політологи Гаєтано Моска (1856 – 1941) і Вільфредо Парето (1848 – 1923), які поставили собі за мету показати яким чином і хто насправді керує суспільством.

Провідна ідея Г. Моски передбачала створення владного класу, диференціацію владних функцій, згідно з якою влада перебувала й повинна перебувати в руках меншості – еліти, тобто класу, який править, виконує свої політичні функції, монополізує владу, дістає вигоди із своєї влади. На думку Г.Моски, скрізь виникають два класи – правлячий клас і підпорядкований клас. Другим, численнішим класом, керує перший. Він його також контролює. Проте таке становище підпорядкованого класу не є перешкодою для поступового проникнення кращих представників мас в еліту.

В.Парето визначив еліту як клас, що складається з людей найбільш продуктивних і здібних у царинах своєї діяльності. Еліту як головний клас він поділяє на правлячу і не правлячу. Правляча еліта включає тих, хто безпосередньо бере участь у правлінні. Не правляча еліта – це інтелектуали, ідеологи, бізнесмени, політики тощо. Серед еліт має місце розмежування на “левів”, які використовують силу, та “лисиць” – експертів з обдурення й спекуляції. Тому для збереження соціальної рівноваги потрібна циркуляція еліт. Учений наголошував на принциповій важливості зміни одного різновиду еліт іншими, на необхідності її якісно-оціночних характеристик. Тим самим він зробив крок у бік ціннісної інтерпретації еліт.

Функціонування демократії, на думку італійських учених, є неможливим без координації та організації її з боку організованої меншості, інакше вона міф, який немає нічого спільного з реальною політичною дійсністю.

Таким чином, Г.Москою і В.Парето були поставлені актуальні проблеми структури політичної влади й звернена увага на груповий характер реалізації будь-якої тези про те, що функціонування демократії є неможливим без організації та координації її розвитку з боку еліти. Це стало наскрізною темою політичної думки ХХ століття. Більш детально можна познайомитися з теоріями еліт при вивченні теми курсу “Політичне лідерство та політичні еліти”.

Політична теорія М.Вебера. Значною мірою на формування сучасної парадигми політичної науки вплинули праці німецького філософа, соціолога, історика Макса Вебера (1864 – 1920). Він перший з європейських учених, котрий усвідомив фундаментальність феномена влади та вторинність державно-правових

інституцій, відмовився від суто юридичного уявлення про владу. Стрижневою лінією його міркування є тлумачення панування як влади, що дає право керувати одним і вимагає послуху від інших. Вебер розробив соціологію панування, використавши три головних типи легітимного (суспільно визнаного панування).

Перший тип – традиційне панування, що ґрунтується на переконливості у святості традицій, законності репрезентованих ними органів, на пануванні авторитету володаря. Другий тип – раціонально-правове або легальне панування – визначає підкорення не особі, а визначеним у суспільстві законам. Для забезпечення такого типу панування необхідний професійний апарат (раціональна бюрократія). Третій тип легітимного панування – харизматичне панування, яке передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості лідера. Структура панування подана так: 1. панівна меншість – еліта; 2. апарат управління – функціонери; 3. підпорядковані пануванню маси.

Веберівське переосмислення ідеї класичної демократії полягало в тому, що система легального панування потребує джерела додаткової легітимації з боку традиції та/або харизми. Тим самим, учений пропонує концепцію плебісцитарної демократії на чолі з вождем, який стоїть над усіма іншими центрами і силами влади. Демократична система, на його думку, може бути легітимізованою через комбінацію кількох систем відносин панування/підкорення:

- професійний апарат керівництва (формально-раціональний засіб реалізації влади);
- плебісцитарний вождь (який визначає політичний курс, що здатний захопити маси);
- парламент (критично-контрольна інстанція традиційного типу).

Як бачимо, вирішальне значення відведено вождеві й бюрократії, другорядна роль – парламенту, що пояснюється негативною оцінкою їм політичних партій, які, на думку Вебера, були органами партійної ієрархії.

Таким чином, теоретична спадщина М.Вебера (поняття типів панування, раціональної бюрократії, плебісцитарної демократії, харизматичного лідерства) стали парадигмальними основами сучасних політологічних студій, а його праці лишаються теоретико-методологічною домінантою політології ХХ ст. До ідей М.Вебера ми будемо повертатися неодноразово, вивчаючи базові теми курсу політології.

Залізний закон олігархії Р.Міхельса. Роберт Міхельс (1876 – 1936) – один із визнаних класиків сучасної політичної науки у так званому “залізному законі олігархії” поєднав і довів до логічного завершення ідеї, накреслені теорією еліт Г.Моски і В.Парето та теорією типів панування М.Вебера. Р.Міхельс стверджував, що сама структура кожного організованого суспільства викликає необхідність в еліті. Зміст його закону можна витлумачити в такій спосіб: у будь-якій організації, незалежно від її масштабів, керівники стають необхідними для успіхів її діяльності

та для її збереження. Природа організації така, що вона наділяє владою й привілеями лідерів, у той же час даючи їм можливість не бути контрольованими й відповідальними перед членами організації. За будь-якої демократії головні рішення приймає переважно олігархія. Але її гарантом може бути суперництво олігархій.

Ідеї Р.Міхельса знайшли продовження у працях французького ученого М.Дюверже, німецького політолога З.Неймана, англійського соціолога Р.Маккензі. При вивченні теми курсу “Політичні партії та громадські організації і рухи” ми будемо до них звертатися.

Теорія “зацікавлених груп” А.Бентлі. Артур Фішер Бентлі (1870 – 1957) започаткував теорію зацікавлених груп у праці “Процес керівництва. Вивчення громадських рухів” (1908 р.). Відомий американський теоретик намагався обґрунтувати реальну роль політичних партій, політичного лідерства у політичному процесі, їхній вплив на діяльність державних інститутів.

Теорія А.Бентлі виходить з того, що діяльність людей, визначувана їхніми інтересами, структурується за напрямками через різні “зацікавлені групи”. Це постійно-мінливий процес при якому відбувається тиск громадських сил (інтересів) на уряд (владу) з метою змусити його підкоритися їхній волі. У цьому процесі сильні групи домінують й примушують підкорятися собі слабші; а державне керування, таким чином, включає до своїх функцій адаптацію, врегулювання конфліктів та досягнення рівноваги між протидіючими групами.

Таким чином, аналізуючи політичний процес крізь призму спільних інтересів різних груп, А.Бентлі накреслює контур процесуальної інтерпретації теорії демократії.

В рамках теорії демократії склалися сучасні теорії правової держави і громадянського суспільства. Видатними теоретиками теорії демократії є американські учені Ліпсет, Даль, австралійський і американський економіст і соціолог Й.Шумпетер, Сарторі та ін. Їх ідеї і теорії стануть основою при вивченні теми курсу “Демократія: сутність, форми та роль у суспільстві”.

Доктрина технократії. Виникнення цієї доктрини пов’язується з іменем американського професора Т.Веблена (1857 – 1929) й пояснюється посиленням впливу на політику науки і техніки. В таких умовах влада все більше концентрується в руках управляючих (менеджерів), радників, експертів тощо. Виникає нова соціально-політична система – технократія. Влада технократів виходить не з інтересів суспільства, а з досягнень науки в інтересах суспільства. Ця доктрина має багато послідовників Г.Саймона (науково-управляюче суспільство), Д.Белла (постіндустріальне суспільство), Б.Беквіта (експертократія), З.Бжезинського (технотронне суспільство) та ін. В 70 – 80 роки виник і дістав визнання новий концептуальний перегляд ролі науки, метою якої стає

забезпечення передумов виживання суспільства загалом. Автори синергетики (І.Пригожин, І.Стенгерс, Г.Ніколі, Г.Хакен, Г.Хенке, М.М.Моїсєєв, С.П.Курдюмов, Є.М.Князева та ін.) переосмислюють традиційні уявлення про соціальні процеси, визначають тактику політики, яка має бути гнучкою, відповідною не тільки конкретним умовам, але й їх швидким змінам.

Концепція тоталітаризму. Тоталітаризм це феномен ХХ ст. З приводу концепції тоталітаризму точаться нескінченні дискусії, які особливо загострюються при віднесенні певних реальних режимів до тоталітарних. Значне місце вони займають у працях німецько-американського політолога Хани Аренд (1902 – 1973), австро-американського Фрідріха Фон Хайєка (1899 – 1988), російського філософа М.О.Бердяєва (1874 – 1948), французького Раймона Арона та ін. З характеристикою тоталітарних суспільств, головною рисою яких є перетворення особистості у представника “маси”, ми познайомимося при вивченні теми “Політичні режими сучасності”.

Світ кінця ХХ ст. відзначається цивілізаційною різноманітністю, він значно більше політизований ніж за будь-якої попередньої доби. Свідченням цього є, передусім, утворення у кінці ХХ ст. великої кількості суверенних держав, які намагаються зберегти політичну незалежність. Цей процес супроводжується виникненням дедалі більшої кількості внутрішніх і зовнішніх проблем, що активізують політичну поведінку громадян й вимагають розв’язання проблем геополітики і міжнародних відносин.

Таким чином, розгляд генези політичних ідей і теорій ХХ ст. (далеко не всіх) показує, що розвиток політології пов’язаний з теоретичними потребами суспільного життя, реаліями дійсності, що потребують свого теоретичного і ідеологічного осмислення.

Різноманітність напрямків, проблематики, теорій і парадигм до вивчення політики, відсутність загальної методологічної бази – така загальна картина політології ХХ століття.

2. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ШКІЛ

Розглядаючи основні напрямки розвитку політичної думки ХХ ст. , слід мати уявлення про політологічні школи, які забезпечують її розвиток.

Політична наука США. Ще у 1880 р. у Колумбійському університеті була організована перша школа політичної науки, а у 1903 р. утворилася американська асоціація політичних наук.

Особливістю розвитку політології США є її емпірична спрямованість, опора на соціологічні та соціально-психологічні методи і підходи. В 20 – 30-х роках “чиказька школа” проголосила актуальність вивчення людської поведінки в інституціях, групах, політичному процесі у цілому. Для цього з експериментальної психології було запозичено ідею вивчення поведінки людей за допомогою аналізу їх настанов (attitude), які можуть бути вимірені й обчислені за допомогою анкет та інтерв'ю. Старійшина американської політичної науки Ч.Мерріам приділив увагу її методології, виступаючи за рішучу заміну описових констатуючих міркувань про політику науковими дослідженнями, що повинні мати нормативний характер. Його учень і послідовник Г.Лассуелл також розвинув ідею про політичне дослідження у справжню науку. В передмові до книги “Влада і суспільство”, написаної у середині ХХ ст., Г.Лассуелл підкреслював, що факти самі по собі – це просто набір деталей і вони не мають іншого сенсу, ніж бути ґрунтом для гіпотез. Проте, оскільки епоха потребує не споглядальності, а науки, засвоєння якої сприяє високопрофесійній дії, заклик не нехтувати теорією задля практики мають принципове наукове і методологічне значення.

Таким чином, біхевіористська парадигма політичних досліджень стала методологічною орієнтацією політичної науки США. Вона розвивається на основі соціального аналізу поведінки виборців і суспільної думки (Кей), політичного лідерства і еліт (Лассуелл), політичної соціалізації (Істон, Лейн), політичної культури (Алмонд, Верба), бюрократії (Ла Паломбара), процесу прийняття управлінських рішень (Саймон) та інш.

Незважаючи на глибоке проникнення біхевіоризму в політологію США, він час од часу зазнає масової критики фахівців за надмірну захопленість фактами, просту описовість тощо. Не виключено, що саме це вплинуло на зародження в його ж рамках постбіхевіоризму.

Головні принципи постбіхевіоризму більш ніж десятиріччя тому виклав Д.Істон. Їхні складові такі:

- дослідження й конструктивний розвиток проблеми цінностей;
- відображення сучасного конфлікту, який існує в суспільстві у ставленні до ідеалів;
- визначення мети – привернути увагу до потреб свого часу, використати знання про цінності для розв’язання соціальних і політичних проблем.

Отже, постбіхевіоризм передбачає певну орієнтацію на фундаментальні дослідження (зокрема, на проблеми соціальних функцій цінностей, взаємовідносин між цінностями, їхньої ролі у житті людей тощо).

У сучасних умовах кінця ХХ ст. основними напрямками політичних досліджень США є:

- вивчення досвіду американського управління і політики (виборчих технологій, політичного лідерства, політичної поведінки та ін.);
- міжнародні відносини;

- розробка змісту і методів прикладної політології, що досліджує практичні аспекти функціонування політики в різних сферах суспільного життя.

Видатні політологи США: Д.Істон, З.Бжезинський, Ф.Хайєк, Р.Даль, Р.Такер, Ч.Еліот та ін.

Англійська політична наука розвивається у двох напрямках – економічному (політика розглядається як сфера раціональної діяльності людей, що намагаються мати максимальну користь) і соціальному, який намагається побачити у політичній поведінці людей результат впливу (неусвідомленого) культурних традицій і цінностей. Переважання емпіричного підходу в межах цих напрямків обумовлено впливом американського досвіду. До найбільш актуальних проблем політології належать: партійні системи і проблеми політичний партій (Д.Карндорф, Р.Блейк, Х.Пеллінг, А.Бітті), корпоративізм у зв'язку з проблематикою груп тиску, політична поведінка і політична культура (Р.Маккензі, Д.Батлер, А.Сілвер, Д.Стоукс, Р.Роуз та ін.).

Французька політична наука. Її появу пов'язують з іменами А.Есмена, Л.Дюги, М.Оріу наприкінці XIX ст. Але своїм розвитком і авторитетом вона зобов'язана Р.Арону і М.Дюверже. Ці учені розглядали політичну науку не просто як додаток до конституційного права, а як самостійний напрямок досліджень. З часів сформованого М.Оріу поняття “політичний інститут”, інституційний підхід до вивчення політики дав змогу французьким політологам розширити межі політичних досліджень і радикально змінити самий їх характер. Політична наука Франції звернулася до вивчення проблем демократії, тоталітаризму (Р.Арон), “політичного поля” (Д.Гаслі, М.Оферле, Б.Ларуа, П.Бурд'є), пропонує авангардні постмодерністські стратегії політичних досліджень (М.Фуко, Ж.-Ф.Ліотар, А.Турен та ін.). Досить сильні позиції у Франції займають проблеми традиційної політичної науки – конституційне право і дослідження державних інститутів.

Італійська політична наука. На відміну від інших країн Західної Європи у Італії розвиток політичної науки продовжився не відразу після перемоги над фашизмом. Справа в тому, що у італійському суспільствознавстві панувала думка, на яку звертав увагу ще Г.Моска, що потрібно розвивати традиційні дисципліни (філософію, право, економіку, історію, географію), які мають своїм об'єктом ті чи інші аспекти політики. Розповсюдженню політичної науки протидіяли, як і на початку XX ст., дві сили – армії юристів і істориків.

Відродження політичної науки почалося з повернення до спадщини Г.Моски і В.Парето, видання перекладів праць Р.Міллса, Р.Дарендорфа, М.Дюверже та інших політологів США і Західної Європи. Роль ініціатора відродження політичної науки в Італії належить “флорентійській школі”, особливо Дж.Сарторі.

Перші емпіричні дослідження пов'язані з вивченням політичної, особливо електоральної поведінки населення, організаційної структури і діяльності

італійського парламенту, політичної системи взагалі. Головна заслуга Дж.Сарторі – це теорія “конкурентної демократії”. Демократія повинна бути, на його думку, селективною поліархією і поліархією гідності. Він вчасно поставив питання про співвідношення демократії і політичної культури пануючої еліти, доказуючи, що країна не може мати політичний клас кращий, ніж її політична культура. Роботи Дж.Сарторі набули міжнародного визнання.

Німецька політична думка зберігає теоретико-філософський характер, продовжуючи традиції німецької класичної філософії. Тому структуру сучасної німецької політичної науки можна поділити на три великі блоки:

- 1) фундаментальну політичну філософію і дослідження науково-методологічних принципів політичної науки;
- 2) державознавчі концепції, пов’язані з традиційною філософією держави і загальним ученням про державу в юриспруденції;
- 3) глобальні політико-соціологічні теорії суспільства.

Перший, політико-філософський блок, представлений нормативно-онтологічною теорією, що має своїм завданням визначити цілі й норми політичної діяльності, зорієнтувати її на певні моральні й соціальні цінності. Інакше кажучи, вона зорієнтована на те, що поєднує людей а не на те, що людину відособлює. В основі її – теза про потребу поєднання у практичній діяльності етики і політики (Г.Майер, Е.Фегелін, Л.Страусс, А.Бергштрассер, В.Хенніс та ін.).

Неопозитивістський напрямок критичного раціоналізму заперечує ідентифікацію політики й етики. Прибічники цього напрямку вважають, що політика не має за мету досягти загального щастя, а побудова досконалого суспільства взагалі неможлива. Тому її завдання випрацьовувати процедури і прийоми “плавання” у ситуації перманентних конфліктів і “фундаментальної людської недосконалості”. (К.Поппер, Г.Альберт, К.Байме, Г.Лембрух та ін.).

Другий блок політичних теорій містить різноманітні теоретичні концепції держави: “тотальної держави”, що тотожна самому суспільству (К.Шмітт), політичної соціології держави (Г.Хеллер, О.Штаммер – держава – це суспільне об’єднання, що як вища інстанція забезпечує упорядковану узгодженість усіх суспільних дій на певній території).

Третій блок німецької політичної науки складають глобальні політико-соціологічні теорії: ”радикального функціоналізму” Н.Лумана, “активізованої громадськості” Ю.Хабермаса, “теорія конфлікту” Р.Дарендорфа, які торкаються проблем демократії й суспільства у цілому.

Досить сильні політологічні школи склалися в Канаді, Бельгії, Голландії, Данії, Австралії. Ще у 1970 р. було створено Європейський консорціум для політичних наук і досліджень. Скандинавська асоціація політичних наук об’єднує політологів Норвегії, Швеції, Фінляндії.

Політична думка в Україні XX ст. Особливості української політичної думки початку XX ст. визначалися тим, що вона розвивалася в соціальному середовищі, в якому зникали спадково-майнові ознаки, руйнувався сільський традиційний спосіб життя і замість аграрного поставало масове індустріальне суспільство.

З огляду на розмаїття ідей розвиток української політичної думки XX ст. не був суспільним потоком, а являв собою кілька паралельних і окремих, хоча взаємозалежних напрямків.

Народницько-демократичну традицію України, яку започаткували Кирило-Мефодіївське товариство (1846 р.), В.Антонович, М.Драгоманов, в міжвоєнний час (1878 – 1929), С.Шелухін (1864 – 1939) та ін., підкреслюючи на необхідність спиратися в майбутньому державному будівництві на власний політичний досвід та історичні традиції.

Позиції демократичного народництва політично ослабли у 20 – 30-х рр. XX ст. Це було викликано появою досить потужних альтернативних рухів – інтегрального націоналізму, націонал-комунізму та націонал-демократії, усвідомленням провини українських соціалістів за поразку у національно-демократичній революції 1917 – 1920 рр.; кризою демократичних режимів у загальноєвропейському масштабі; становленням тоталітарних режимів.

У 30 – 50-х рр. соціалістичні ідеї (немарксистського характеру) в еміграції намагалися розвивати В.Винниченко (1880 – 1951) та І.Багрянний (1906 – 1963). В.Винниченко (основна праця – “Конкордизм”) виступив зі спробою обґрунтування нового суспільного ладу, який має поєднувати кращі здобутки комуністичної та капіталістичної систем. Фактично це був український варіант доктрини конвергенції, висунутої на Заході в 50 – 60-х рр. І.Багрянний умотивував потребу відмовитися від тоталітаризму (у вигляді комунізму, інтегрального націоналізму, фашизму) та переорієнтувати свою діяльність на поширення демократії, через дезінтеграцію СРСР.

Ліберальні традиції, започатковані в Україні М.Драгомановим (1841 – 1895), у 70 – 80-х рр. XX ст., були сприйняті українським дисидентським підпіллям і знайшли вияв у правозахисній діяльності (зокрема в діяльності та програмних документах Української Гельсінської групи). Тоді й було порушено питання політичної незалежності України з дотриманням прав і свобод особистості. А вже в першій половині 90-х рр. XX ст. носіями ліберального світогляду стали майже 10 політичних партій (ЛПУ, АДПУ, НДП та ін.).

Консервативні традиції наукової думки знайшли відображення в позиціях таких відомих мислителів України, як В.Липинський (1882 – 1932), С.Томашівський (1875 – 1930), В.Кучабський (1895 – 1945). Усіх трьох найвпливовіших представників українського консерватизму об’єднували такі ідеї: визнання провідної ролі держави в суспільно-політичному житті, критичне

ставлення до націоналізму та російського більшовизму, визнання керівної ролі політичної еліти у державотворчому процесі.

Націонал-комуністичні ідеї, що були особливо поширені на початку ХХ ст. (М.Хвильовий (1893 – 1933), О.Шумський (1890 – 1946)) набули “другого дихання” в Україні в 60-ті роки ХХ ст. (І.Дзюба, Л.Плющ, М.Руденко та ін.). Проте, хоча вони і мали місце у науковій думці України, на практиці виявилися утопічними й нежиттєздатними.

Як модернізований напрям політичної думки України у ХХ ст. став інтегральний націоналізм, виникнення якого пов’язують з ім’ям М.Міхновського (1873 – 1924). Досягнення повної незалежності України, “Україна для українців” мислитель вважав метою – максимумом. Віра в націю як найвищу суспільну цінність сягнула гіпертрофованих розмірів в ідеологічних конструкціях Д.Донцова (1883 – 1973), М.Сціборського (1897 – 1941), С.Бандери (1906 – 1959), Я.Стецько (1912 – 1986). У час, коли тоталітарні рухи здобували перемоги в Європі (20 – 30-ті рр.) їх ідеї набули величезної популярності, а після краху фашистського й нацистського режимів Італії та Німеччині, поразки УПА в боротьбі проти СРСР швидко втрачали соціальну базу.

Націонал-демократичні ідеї в Україні знайшли наукове обґрунтування в працях С.Дністрянського (1870 – 1936), С.Рудницького (1877 – 1937), В.Старосольського (1878 – 1942), О.Ейхельмана (1854 – 1943). Базовими для націонал-демократичного напрямку були такі засади: обґрунтування права українського народу на самовизначення, домінування суверенності нації над суверенністю держави, ідеї демократичного політичного режиму і республіканської форми правління як основи політичного ладу української нації. Можна вважати спадкоємцями цих ідей представників сучасних правоцентристських партій України (Народний рух України та деякі інші).

Отже, українська політична думка ХХ ст. представлена різними напрямками, мала за мету обґрунтування наукової концепції української державності, національної свідомості, політичної орієнтації українського народу. Її аналіз свідчить про те, що представники різних позицій зробили значний внесок в розробку української і світової політичної науки.

Таким чином, національні політичні школи, досліджуючи ті чи інші проблеми політики, внесли вагомий внесок у розвиток світової політичної думки ХХ століття й розширили наші уявлення про політологію, як науку. В Україні же розвиток політології як науки став можливим лише з набуттям країною незалежності. А українська політична думка, незважаючи на вплив російських інтелектуально-політичних течій, мала свої особливості розвитку у ХХ ст.

3. ПОЛІТОЛОГІЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВ

Розглядаючи це питання, наголосимо що така політологія лише формується.

Розпад світової держави – Радянського Союзу, утворення незалежних держав стали історичним фактом. Виник посткомуністичний світ. Усе це створило передумови для подолання довготривалої інтелектуальної ізоляваності, для деідеологізації мислення, для розширення обріїв політичної думки. Переміни, що відбулися в цей період, реальна практика соціально-політичних перетворень на пострадянському просторі надали політологам небачені можливості для порівняльного аналізу масиву емпіричного матеріалу, що не мають аналогів у ХХ ст. Поступово заявляє про себе складова частина політичної науки – політологія посткомунізму. Вона вивчає ті явища, тенденції та закономірності, які характерні для політичного життя посткомуністичних суспільств.

Безумовно, ступінь відповідності зібраної інформації й політичних концепцій реаліям посткомуністичних (особливо пострадянських) країн поки ще незначна. Щоб досягти інтелектуальної зрілості й набути самостійний, парадигмальний статус політології посткомунізму потрібно перебороти деякі труднощі чи “фактори стримання”. В першу чергу, це фактор, пов’язаний із загальними особливостями становлення політичної науки і її інфраструктури (головна з них – надмірна політизація науки), а також самого політичного товариства. Дослідники відмічають (А.М.Салмін, В.Полохало та ін), що в сучасний час ми маємо чотири типи політологів, а відповідно, чотири типи політичного знання.

По-перше, це університетська політологія; по-друге – теоретична, що пов’язана з академічною політологією (в Росії, Україні вони різняться за походженням: перша більш пов’язана з освітньою системою, друга – з академічними структурами – РАН, УАН); по-третє, це політологія радників, по-четверте – політичні технології, або політологія консультантів (від “паблік рілейшнз” до квазітеоретичного аналізу).

Таким чином, у своїх посткомуністичних країнах політологи відрізняються один від одного соціальним статусом, професійним рівнем, стереотипом поведінки тощо. Тому актуальним завданням політології посткомуністичних суспільств є адекватна теоретизація фактичного матеріалу, ураховуючи політико-культурні традиції, конкретно-історичні умови, національний менталітет.

Дискусійною політичною проблемою є перспективи та альтернативи політичного розвитку посткомуністичних країн. Більшість політологів вирішує її формулюючи таку дилему: або демократичне, відкрите суспільство, або повернення до комуністичного тоталітаризму. Інші політологи стверджують, що ми маємо справу з так званим перехідним періодом невизначеним за змістом і непередбаченим за політичними наслідками. Багато уваги приділяється

політичним трансформаціям посткомуністичних суспільств, новій геополітичній ситуації, суперечностям геополітичного самовизначення, етнополітиці тощо.

Безумовно, поки що політологія не дає відповідей на багато запитань, які ставить життя. Але вона розвивається й цьому процесу сприяють переклади на російську, українську мови праць відомих у світі політологів, видання політичних журналів (“Поліс”, “Соціально-політичний журнал”, “Політична думка”, “Свободная мысль” та ін.). Активно заявляють про себе нове покоління політологів: К.С.Гаджиев, Л.Ф.Шевцова, О.С. Панарін, В.Полохало, М.Томенко та багато інших.

Таким чином, якщо раніше для країн соціалістичного вибору марксизм-ленінізм вважається єдиною суспільно-політичною теорією, а в капіталістичних країнах він критикувався, то тепер ця течія є тільки однією з напрямків суспільно-політичної думки, поряд з неолібералізмом, неоконсерватизмом, соціал-демократизмом та ін. Якщо ще десять років тому єдино вірним методом дослідження був діалектичний матеріалізм, то сьогодні їм користуються поряд з такими методами, як біхевіоризм, структуралізм, функціоналізм, системний метод тощо.

Роки української незалежності (після 1991 р.) отримали досить потужне філософсько-політичне осмислення. Дискусії щодо спрямованості та швидкості руху від тоталітаризму до демократії точилися і серед українських фахівців всіх напрямів суспільствознавства, і серед політичних лідерів, державних керівників, урядовців.

Представники лівоцентристської ідеології пропонували обрати за основу державної стратегії такі положення, як президентське правління, формування єдиного Євразійського Союзу й зближення з Росією та іншими країнами СНД, збереження монопольних позицій державного сектора в національній економіці, створення “згори” соціально орієнтованої моделі ринкової економіки.

Виразники протилежної орієнтації наголошували на необхідності відмови від продовження етатистського курсу в державній політиці. Так, зокрема, відомий український політолог М.Томенко виступив за синтез кращих (національних і світових) здобутків соціал-демократії, лібералізму та консерватизму у вигляді українського соціального лібералізму, та утвердження руху “нової демократії”, ідеологічна платформа якої має спиратися на такі засади: пріоритет прав особистості, верховенство права в суспільному житті; поділ державної влади; правові гарантії діяльності політичної опозиції тощо.

Сьогодні в Україні розвивається національна школа політології, основні інтелектуальні сили якої зосереджені в провідних університетах (Харківському, Київському, Львівському), наукових установах та громадських об’єднаннях (інститут національних відносин і політології), Українська академія політичних наук, Асоціація молодих українських політологів і політиків, Українська Асоціація політологів та ін.). Зусилля сучасної вітчизняної політології спрямовані

на утвердження загальнолюдської політичної культури, формування національної демократичної доктрини, створення концепції широкої політичної просвіти й системи політологічної освіти в Україні.

Таким чином, для розвитку суспільно-політичної думки кінця XX ст. надані можливості для нових ідей і теорій, вільних від стереотипів і догм. А політика сучасного суспільства – доволі складна справа, отже займатися нею мусять професіонали.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М.:1993.
2. Аренд Х. Вирус тоталитаризма // Новое время. – 1991. – №11.
3. Бурдьє П. Социология политики. – М.,1993.
4. Бжезинский З. Великие преобразования // Політична думка. – 1994. – №3.
5. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избр. произ. М., 1990.
6. Грацианский П.С. Политическая наука во Франции. – М., 1975.
7. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространства // Вопросы философии. – 1994. – №3.
8. Лазоренко О.В., Лазоренко О.О. Теорія політології. – К., 1996.
9. Мальцев В.А. Основы политологии. – М., 1997.
10. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. Під ред. В.Полохало. – К. 1995.
11. Політологія. Під ред. М.І.Сазонова. – Х., 1998.
12. Політологія. Під ред. О.В.Бабкіної. – К.,1998.
13. Политология пост коммунистических обществ в Украине и России. К методологии политического анализа // Полис. – 1998. – №3.
14. Поппер К. Открытое общество и его враги. – М., 1992.
15. Сартори Дж. Вертикальная демократия / /Полис. – 1993. – №2.
16. Современная буржуазная политическая наука: проблемы государства и демократии. Под ред. Г.Х.Шахназарова. – М., 1982.
17. Українська державність у XX ст :історико-політологічний аналіз. – К., 1996.
18. Хайек Ф.А. Дорога к рабству. – М., 1992.
19. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма. – М., 1992.
20. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. М., 1995.

ІV. ПОЛІТИКА І ВЛАДА ЯК СУСПІЛЬНІ ЯВИЩА

ВСТУП

Політика і влада – найважливіші складові суспільного життя. Виявлення їх сутності дозволяє розібратися в складних проблемах сучасності та визначити свою позицію до них. Сучасна людина постійно відчуває на собі вплив політики. В умовах демократичного переходу її ефективність постає важливим чинником стабільності нашого суспільства. Саме її регулюючий вплив на суспільні процеси повинен сприяти подоланню кризи. Кожен з нас повинен усвідомити для себе значення політики, політичної участі, сутність політичних відносин, влади та політичного життя, виявити для себе механізми їх функціонування. Від вирішення цієї проблеми, нашим суспільством, залежить просування його шляхом демократії.

Для висвітлення теми лекції ми пропонуємо такі питання.

1. Зміст, походження та функції політики.
2. Взаємодія політики з іншими сферами суспільного життя.
3. Поняття та структура влади, її легітимність.
4. Політичні відносини та політичне життя суспільства.

1. ЗМІСТ, ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПОЛІТИКИ

Термін “політика” виник ще в античній Греції. Він походить від давньогрецького слова polis (лат.), що означає місто-держава (в античній Греції). З назвою “поліс” пов’язаний і інший термін politeia, що дослівно означає “брати участь у політичному житті”. Отже з перших творів, присвячених вивченню політики (трактат Арістотеля “Політика” при дослівному перекладі також носить назву “те, що відноситься до держави”) цей термін означав “державне життя”, “державний устрій”. За Аристотелем політика входить до родового визначення людини. Він, визначаючи сутність людини, називав її політичною твариною. Інший давньогрецький філософ Платон під політикою розумів мистецтво, здатність жити разом за умов полісу, шляхом дотримання певного комплексу правил соціального співжиття. Отже, починаючи з давніх часів, політика - це знання і уміння досягати розділення функцій громадян, зберігати їх спілкування і цілісність спільності.

Однією з традиційних детермінантів політики є влада. Відповідно під політикою розуміють діяльність та відносини по здійсненню влади в суспільстві. Німецький політолог М. Вебер зазначав, що політика - це прагнення влади, її завоювання і утримання в різних великих суспільних колективах. За Д.Істоном, політика постає як реалізований владою розподіл цінностей. Слід зазначити, що до кінця ХІХ ст. політика пов’язувалась традиційно і переважно із державною

владою, напрямками її діяльності та формами устрою. Отже особливу увагу привертає інституційний аспект розуміння політики. Інша позиція розгортається в ХХ ст. Вона репрезентує політику як владу, не лише державну, а й пов'язану з недержавними структурами, в яких також зосереджується влада (партії, групи тиску, ЗМІ тощо). Значно доповнює цю позицію підхід, сформований в другій половині ХХ ст. на базі політичного біхевіоризму. В цих межах політика асоціюється з цариною діяльності політичної людини, її інтересами, поведінкою.

Ще одну домінанту у визначенні політики становить виявлення її соціального змісту. Відповідно ми можемо відокремити два напрямки. Перший розглядає політику як об'єднання людей для досягнення загального добробуту, як діяльність по висловленню загального інтересу. Це сфера компромісу, консенсусу. Отже, вона визначається як спосіб соціальної інтеграції і спілкування (комунікації). Другий напрямок, щодо визначення соціального змісту, абсолютизує конфліктний початок політики. Відповідно політика вбачається в забезпеченні панування одних над іншими, як вираз боротьби. Конкретним втіленням цього підходу є диктатура одного з класів, або ж “відстоювання дихотомії “друг-ворог”” (за К. Шмідтом), “наші-чужі”. Політика, за цією домінантою є формою реалізації тих або інших етичних цілей. Зрозуміло, що в цьому плані розмаїття підходів може бути дуже широке - наприклад, зростання блага та управління у відповідності із принципами справедливості (Платон); здійснення раціонального мислення (Г.В.Ф.Гегель); встановлення соціального балансу сил та підтримка цілісності суспільства (Дебре); здійснення загальної волі (Ж.-Ж.Руссо).

Політика також може розглядатися як нормотворчість, діяльність по укріпленню, зміни відносин в суспільстві, як досягнення домовленості. Політика, як ми бачимо, пов'язана з управлінням. В надрах його розгортається пошук шляхів до маловідомого. Процес прийняття рішень в політиці носить творчий характер, присутні елементи ризику, бо результати не завжди можна передбачити. Безумовно, всі ці концептуальні складові необхідно враховувати під час аналізу такого феномену як політика. Це дасть змогу уникнути однобічного підходу до цього складного явища.

На ранніх етапах розвитку людського суспільства, коли люди були об'єднані кровнородинними зв'язками, необхідності в політиці не було. Суспільство ще не зазнало тоді різкого протиставлення інтересів. Механізм самоорганізації в отриманні та розподілі продуктів, догми релігії, традиції природним чином регулювали як процес задоволення потреб, так і підтримку цілісності соціуму. Однак, по мірі прогресу матеріального виробництва, ускладнення суспільства, зростання його багатомірності постає проблема врегулювання суперечливих інтересів та збереження його цілісності. Племена об'єднуються в більш великі спільності - народності, йде внутрішня диференціація суспільства за соціальними, етнічними, релігійними та іншими ознаками. Потрібною виявляється інша

організація суспільства. Виникає держава, яка за рахунок використання засобів примусу забезпечує необхідні загальнообов'язкові форми соціальної поведінки для усіх шарів населення. Це якісно новий рівень регулювання міжгрупових відносин, розповсюджених на значній території. Формується особливий шар людей, що здійснює владу і управління (апарат управління). Тобто чітко розмежовуються функції управління та тих, ким управляють.

Відношення до державної влади, як ми бачимо, впливає на можливості задоволення соціальними групами своїх запитів та потреб. Необхідність вступати в опосередковані державою відносини з іншими групами та з самими центрами влади передбачало в свою чергу відбір владнозначущих інтересів та оформлення групових зазіхань. Це сприяло виникненню нових соціальних асоціацій, а також призводило до зростання кількості людей, що спеціально займалися управлінням. Отже політику можна визначити як систему відносин між людьми, які виникають з приводу організації та використання державної влади в суспільстві.

Політичний характер суспільних відносин вимагає усвідомлення своїх інтересів як групою в цілому (на рівні політичних програм, цілей, ідеологій), так і кожним її представником окремо. Людина повинна усвідомлювати свою приналежність до даної групи. Політичне усвідомлення інтересів включає співвідношення їх із запитами інших груп і визначення засобів та ступеня державного втручання в процес суспільної взаємодії. Коли спільнота не може усвідомити свої політично значущі інтереси, вона стає заручницею власної еліти, або буде об'єктом маніпулювання з боку інших груп. Таким чином, політичні усвідомлення інтересів необхідні для формування політичної волі, спрямованої на ефективну участь в політичному процесі.

Підсумовуючи, можна визначити політику як область, в основному, цілеспрямованих відносин між групами з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації їх суспільнозначущих запитів та потреб.

Визначимо тепер основні функції політики:

- відбиття владно значущих інтересів соціальних груп суспільства. Завдяки політиці, люди отримують додаткові можливості задовольняти свої потреби і інтереси;
- політика раціоналізує протиріччя, що виникають, сприяє вирішенню конфліктів;
- управління, налагодження суспільної взаємодії (важливий засіб цього - можливість використання примусу щодо членів суспільства);
- політика передбачає інтеграцію суспільства, забезпечує гармонію приватних та суспільних інтересів. Через це, завдяки політиці підтримується цілісність суспільства, стабільність та суспільний порядок;
- політика становить середовище соціалізації особистості. Людина входить до політики, засвоює та виробляє своє ставлення до суспільної взаємодії, з приводу використання державної влади;

- в процесі політики людина засвоює загальноприйнятні уявлення;
- крім усього, політика, використовуючи методи політичного регулювання може утворювати нові форми соціальної організації життя. Інакше кажучи, забезпечує іноваційність суспільного розвитку. Можливості політики розширюються завдяки взаємодії з іншими сферами суспільного життя.

2. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКИ З ІНШИМИ СФЕРАМИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Політика відчуває на собі вплив економіки, моралі, права, художньої культури тощо. Але ж й вона діє на ці та інші сфери.

Тривалий час політика сприймалась як всезагальна універсальна форма людської активності. Розуміння певної автономії політики дало змогу більш чітко співвіднести політику з іншими сферами життя.

Це співвідношення різні мислителі оцінювали доволі неоднозначно. Деякі бачили її як першорядну сферу людської діяльності (Моска); інші, навпаки, розчиняли її в різних видах діяльності, заперечували можливість її автономізації (Фрейд); деякі розглядали її як залежну від економіки (Маркс), права (Гоббс), моралі (Арістотель) чи релігії (теологічна парадигма); інші - визначали її як відносно автономну рівноправну з іншими сферами суспільного життя.

Існують дві крайні точки зору: одна з них детермінує політичні процеси неполітичними факторами, інша гіперболізує самодетермінованість політики, говорить про її непідвладність впливу інших сфер життя. Здається, що більш об'єктивним є підхід, за яким політика та інші сфери взаємодіють, взаємозалежать як відносно самостійні системи регулювання соціальних процесів. Можлива перевага тих чи інших регуляторів обумовлюється різними причинами (історична ситуація, менталітет та ін.).

В умовах стабільних демократій зв'язок політики з іншими сферами має стійкий динамічний характер. Простежується тенденція до зниження ролі методів політичного регулювання, посилення впливу моральних, релігійних норм, методів самоорганізації в суспільстві.

Перехідний стан політичного режиму, який часто супроводжується кризою, сприяє посиленню впливу факторів політичного характеру, підвищує значення політичної волі та рівня інституалізації політичних відносин. Особливо це виявляється в логіці дії авторитарного режиму, для якого політика - засіб пріоритетного впливу на посилення регульованості соціальних процесів.

Щодо тоталітарного режиму, то в ньому політична сваволя досягає неосяжних розмірів. Політичні методи за суттю підміняють та девальвують чинники іншого порядку. Навіть економічна доцільність віддає місце ідеологічним міркуванням. Політика набуває гіпертрофованого значення, вона проникає навіть у особисте життя громадян.

Тепер розглянемо конкретну взаємодію політики з деякими сферами людської життєдіяльності.

Економіка має значний детермінуючий вплив на формування політичної влади. Зокрема, девелопменський підхід (з англ. - “розвиток”) визначає, що слабо розвинута економіка передбачає централізацію влади, посилює авторитарні тенденції. Високий рівень економічного розвитку є важливим фактором встановлення та збереження стабільної демократії.

Зарубіжні дослідники використовують таке поняття, як індекс комплексного розвитку, в якому економічні показники посідають важливе місце. В залежності від їх розвинутості прогнозується перспектива встановлення стабільної демократії в тій чи іншій країні, що переживає етап модернізації.

Такий дослідник, як Б.Рассел, синтезував показники соціально-економічного та політичного характеру, та виділив п'ять типів держав, що відповідають п'яти типам соціально-економічного розвитку суспільства. Традиційні, примітивні суспільства; традиційні цивілізації; перехідні суспільства; суспільства промислових революцій; суспільства високого масового споживання.

Зв'язок політики та економіки необхідно розглядати діалектично. Політика також має регулюючі можливості щодо економіки, бо є формою владно - державного примусу. В разі необхідності вплив її набуває особливого значення. Сьогодні як ліберальні ідеологи заходу, так і консервативні відмовляються від різко негативного ставлення до державного регулювання економіки. Вони визнають необхідність застосування цих важелів.

В сучасній Україні, як і в інших державах, що проводять посттоталітарні трансформації, питання посилення регульованості соціальних процесів є найбільш актуальним. Політичний аналіз потрібен для проведення ефективних економічних перетворень: встановлення конкурентного середовища, ствердження ринкових відносин, розвитку підприємництва. Міри політичного характеру необхідні й для подолання негативних наслідків минулої системи та подолання кризових явищ перехідного періоду.

Однак успіх демократичних перетворень буде залежати від збереження динамічного балансу між чинниками політичного та економічного характеру. Наприклад, не менш значущим виявляється розвиток вільної економічної діяльності, ствердження господарської ініціативи та широкий розвиток підприємництва.

Економіка та політика взаємодіють опосередковано через соціальні відносини. Тому характер їх взаємодії багато в чому залежить від змісту інтересів соціальних груп, що складають те чи інше суспільство.

Правова, юридична сфера закріплює в законодавстві основні принципи політичного панування. Воно постає своєрідним індикатором дозрілості політики, держави. Визначає межі припустимої політичної поведінки суб'єктів політичної діяльності. Особливо це повинно стосуватися правлячих кіл. Щодо нашої

нещодавньої історії: в умовах тоталітарного режиму право слугувало політиці, ніяк не регламентувало правове, владне свавілля. Абсолютна влада розбещує абсолютно.

Дослідження проблеми співвідношення політики і моралі бере свій початок ще за давні часи. В цілому в історії філософської та політичної думки можна визначити три основні підходи.

Перший підхід (Макіавеллі, Моска, Міхельс, Бентам) відкидає будь-яке серйозне значення моралі для політики.

Другий підхід (Платон, Арістотель, Фромм), навпаки, розчиняли політичні підходи в морально-етичних оцінках. Висловлювалась точка зору, що етичні орієнтири є найсуттєвішими в людській життєдіяльності (однаково в усіх сферах, не відокремлюючи політику).

Третій підхід (А.Швейцер, М.Ганді) відстоювали думку ушляхетнювання політики мораллю. З цього погляду, мораль є важливим чинником оцінки політичної діяльності взагалі.

В політиці процес формування та реалізації інтересів первісно пов'язаний з моральним вибором людини. Уявлення про справедливість, характер відносин з державою, про межі свободи та рівність впливають на політичні настанови та поведінку. У відносинах з державою (державною владою) людина керується вимогами користі та моральності. Мораль розміщує політичні питання у площині взаємовідносин “добра” та “зла”. Індивідуальний вибір більшою мірою залежить від морального апробування, тоді як професійні аспекти управлінської діяльності еліт містять мінімальний рівень моральної рефлексії.

Зрозуміло, що моральність політики відносна, тим більше, що моральна оцінка політичних засобів, що застосовуються, залежить від конкретної ситуації. Наприклад, держава може ефективно використовувати своє монопольне право на використання сили тільки тоді, коли має легітимність. Інакше кажучи, коли моральні почуття народу збігаються з нормами офіційної владної моралі.

У відносинах моралі та політики також необхідний баланс неприпустимий як гіперморалізм, що призводить до містифікації політичних уявлень, що є шляхом до соціальних катастроф, так і нехтування соціальними принципами, що характерно для всіх відомих історії диктаторських режимів.

Якщо політика не цурається моральних вимог, тоді їй приналежне прагнення досягти цілей за рахунок меншої соціальної ціни, зберегти мир та громадянську згоду.

Індивідуальний, груповий та загальнолюдський рівні політичної свідомості повинні отримувати інтегральну формулу. Перевага одного з них негативна за своїм впливом, бо порушує динамічний баланс між політикою та мораллю, реальним та ідеальним. Для збереження цього балансу необхідно посилювати ті настанови, що об'єднують суспільство, а не призводять до його розпаду. Стабільність суспільства передбачає одним з важливих чинників мораль як

джерело політичного розвитку та політику - як засіб укріплення універсальних норм та цінностей моралі.

3. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ВЛАДИ, ЇЇ ЛЕГІТИМНІСТЬ

Як вже було зазначено, сутнісну детермінанту політики становить влада. Розглянемо детальніше цей феномен.

Сучасна політологія, як правило, виходить із розуміння влади, яке запропонував М.Вебер. Влада постає як здатність окремої людини або групи людей стверджувати у сфері соціальних відносин, не дивлячись на опір, власну волю. Влада проявляється повсюди: в родині, у виробничих колективах, армії, у державі загалом. В останньому випадку ми маємо справу з верховною політичною владою.

Сутність влади полягає у відносинах керівництва, владарювання і підкорення. Однак існують різні тлумачення влади. Телеологічне, з погляду досягнення цілей, результатів діяльності. За ним, влада може бути визначена як реалізація намічених цілей. “З двох суб’єктів А і В, суб’єкт А досягає найбільш намічених результатів, а ніж суб’єкт В. Відповідно суб’єкт А і володіє владою”.

Біхевіористське трактування розглядає владу як особливий тип поведінки, при якому одні люди командують, а інші - підкоряються. Цей підхід індивідуалізує розуміння влади, зводячи його до взаємодії реальних особистостей. Особлива увага приділяється суб’єктивній мотивації влади. Людиною керує поривання до влади, прагнення до неї. Вона сприймається як засіб збагачення, одержання престижу, безпеки, добробуту. Політична влада складається із зіткнень, різноманітної волі до влади, як балансу, рівноваги політичних сил.

До біхевіористського трактування близький і психологічний підхід. Загальне в ньому те, що влада має за джерело індивідуальну поведінку. Необхідно виявляти психологічні засади волі до влади. Наявно цей підхід можна прослідкувати в межах психоаналізу. Влада виникає як взаємодія волі до влади одних та готовності до підкорення, “добровільного рабства” - з боку інших. В психіці людини є структури (за З.Фрейдом), які роблять його схильним до переваги рабства заради особистої захищеності та заспокоєності за допомогою любові до правителя.

Системне трактування влади протилежне попередньому. Влада, за ним, це похідна не від індивідуальних, міжособистісних відносин, а від соціальної системи і виявляється у взаємовідносинах частин та цілого.

Структурно-функціональні інтерпретації розглядають владу як властивість соціальної організації. Людське суспільство базується на доцільності розподілу функцій керування та підкорення. Це умова ефективного спільного буття людей. Ієрархія властива суспільству. Отже влада постає як властивість соціальних статусів, ролей, що дають змогу контролювати ресурси влади.

Реляціоністське (від “relation” англ. - відношення) визначення влади є синтезним. Влада – це відношення між двома партнерами (агентами), при якому один з них здійснює значний вплив на іншого. Іншими словами, влада – це взаємодія між суб’єктом і об’єктом, при якій суб’єкт за допомогою певних засобів контролює об’єкт.

Структура влади складається з суб’єкта, об’єкта влади та ресурсів. Суб’єкт втілює активний початок. Відносини влади мають асиметричний характер (влада завжди концентрується на боці суб’єкта, але сутність суб’єкт-об’єктних відносин залежить від типу політичного режиму).

Ресурси влади – це всі ті засоби, використання яких забезпечує вплив на об’єкт влади відповідно до цілей суб’єкта. Ресурси можна класифікувати на утилітарні, примусові, нормативні (за А.Етціоні). Утилітарні – це матеріальні та інші соціальні блага, що пов’язані з повсякденними інтересами людей. Вони можуть використовуватись як для заохочення, так і для покарання. Примусові ресурси – це міра адміністративного покарання. Їх застосовують тоді, коли перші (утилітарні) виявляються не ефективними або вичерпаними. Нормативні – включають ті заходи, які впливають на внутрішній світ людини, на норми поведінки та ціннісні орієнтації (ЗМІ, художня література, різні сфери культури, діюче законодавство, традиції тощо) Цей тип ресурсів впливає саме на свідомість людини, тоді як перші два види – на реальні обставини життєдіяльності людини, а через це - на поведінку.

Можна також проводити класифікацію ресурсів відповідно до сфер життєдіяльності: політичні, економічні, соціальні, політико-силові, культурно-інформаційні.

Економічні ресурси – це матеріальні цінності, що необхідні для суспільного виробництва та споживання. Це гроші, засоби виробництва, земля, корисні копалини, продукти харчування тощо.

Соціальні ресурси дають змогу впливати на соціальний статус людини. До них відносяться, наприклад, матеріальний добробут, кар’єра, престиж, освіта, медичне обслуговування, соціальна захищеність.

До культурно-інформаційних ресурсів належать знання та інформація, а також засоби їх отримання та розповсюдження (заклади освіти і науки, ЗМІ, заклади культури). Деякі дослідники вважають, що XXI століття стане століттям панування інформаційних ресурсів влади.

Політико-силові ресурси – це державний апарат фізичного примусу (армія, карні органи тощо).

Важливо відзначити, що і сама людина є специфічним ресурсом влади (демографічні ресурси). Людина створює всі інші ресурси влади. Людина може виступати знаряддям влади як засіб впливу на інших людей. Тобто людина може виступати і суб’єктом і об’єктом влади.

Ми визначили, що таке влада як феномен суспільного буття. Але влада може бути класифікована за такими видами: економічна, соціальна, духовно-інформаційна, примусова, політична.

Особливо цікаве питання - в чому полягає специфіка політичної влади. Визначимо ряд ознак, що її відрізняють:

- легальність у використанні сили в межах держави та з боку держави;
- верховенство, обов'язковість рішень політичної влади над усякими іншими;
- публічність (всезагальність, позаособність). Політична влада від імені всього суспільства звертається до усіх громадян за допомогою права;
- моноцентричність (наявність єдиного центру прийняття політичних рішень). Інші види влади поліцентричні;
- розмаїття ресурсів політичної влади.

Політична влада відрізняється від усіх інших форм суспільної влади своєю суверенністю: загальні закони і порядки поширюють її на всіх громадян; вона виносить остаточне рішення в усіх випадках; самостійно представляє громадянське суспільство у міжнародних справах. Вирішальним засобом застосування влади виступає монополія насильства як внутрішнього (право покарання), так і зовнішнього (право на війну). Для політичної влади мають значення не стільки інтереси окремих осіб чи груп, скільки загальні інтереси всіх громадян суспільства.

Політична влада реалізує свої можливості у формах, протистояти яким не можуть антисоціальні тенденції і антигромадянські дії. Вона спирається на специфічні знаряддя і засоби влади: юридично-судові, адміністративні, карні, військові. Змістом політичної влади має бути прагнення до збереження суспільства від розпаду і створення умов для його розвитку.

В сучасному суспільстві простежується кумулятивний ефект – накопичення влади, що посилюється. Різні види влади мають тенденцію до взаємодії і навіть до обумовлення одна до одної.

Для того, щоб виконувати свої функції, влада повинна бути інституціоналізованою, закріплена у формі політичного панування. Воно означає структурування в суспільстві відносин владування і підкорення, організаційне оформлення і закріплення розподілу управлінської праці. Звичайно, з останньою пов'язані, з одного боку, соціальні привілеї, з іншого – виконавча діяльність. Політичне панування виникає, коли влада інститується, перетворюється в стійкі відносини. Воно пов'язане з розподілом статусних позицій в суспільстві.

Панування громадянами оцінюється по-різному. Позитивна оцінка прийняття влади населенням, визнання їм її права управляти та згода підкорюватися означає легітимність влади. Така влада характеризується як справедлива та правомірна. Вона має авторитет. Більшість населення впевнена, що існуючий порядок є найкращий з можливих для цього суспільства. Легітимність

влади супроводжується наявністю консенсусу щодо основних цілей і цінностей розвитку.

Необхідно розрізняти легітимність влади та її легальність. Перше поняття носить етичний характер, друге – юридичний та етично-нейтральний. Легальною є влада, яка видає закони та має змогу їх здійснювати, але при цьому вона може бути не легітимною (наприклад, коли населення знаходиться в пасивній або активній опозиції до влади). В цьому випадку легальна влада часто вдається до примусу і насилля як по відношенню до окремих членів суспільства, так і суспільства загалом.

За М.Вебером можна виділити три типи легітимності влади: традиційну, харизматичну та легальну.

Традиційна влада ґрунтується на переконаності і святості традицій і законності репрезентованих ними органів. Ця влада має дві модифікації:

- базується на патріархальному пануванні, визначається примітивною згодою з продиктованим владою перебігом суспільних процесів і першорядною значущістю при цьому патріарха як володаря;

- базується на становому пануванні з притаманною йому ієрархією, вираженою в моральній та майновій нерівності станів при шануванні існуючих звичаїв і володаря.

Харизматична влада передбачає безумовну та ірраціональну віру в надприродні якості володаря. Термін “харизма” запозичений з історії християнської церкви, де його використовують для позначення проповідників, котрі мали дар безпосереднього спілкування з божеством і обминали при цьому офіційні релігійні інституції. В політичній практиці під харизмою розуміють священний дар, виключні якості керівника.

Легальна влада або раціонально-правова базується на раціонально зрозумілому інтересі. Для цього типу характерна переконаність в законності встановлених порядків. Для забезпечення такого типу панування необхідний професійний апарат. Змістом цієї влади є визнання важливості законів. Люди підкорюються не особистості, а законам, в межах яких обираються і діють представники влади.

4. ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

Конкретним проявом політики та влади в суспільстві є політичні відносини та політичне життя. Політичні відносини виражають стійкий характер взаємозв'язків між собою та з інститутами влади. В змістовному плані вони характеризують різноманітні взаємодії еліти і електорату, еліти і контреліти, лідерів і груп підтримки, соціальних і національних спільностей, різноманітних груп інтересів і політичних інститутів.

Важливим показником політичного життя є характер політичних відносин, який віддзеркалює домінуючі складові функціонування державної влади, як то: чи то непримиренна боротьба політичних інтересів і партій, чи то прагнення цих сторін до суспільної згоди і порозуміння для вирішення загальних проблем; чи то громадянська війна, чи то громадянський мир; чи то постійне очікування соціального вибуху у будь-якій формі, чи то стабільність і почутті безпеки.

Для розуміння сутності політичного життя принципово важливим є те, що інтереси людини в політиці більшою мірою носять надперсональний характер, тобто мають значення для тієї чи іншої частини населення. Ці інтереси взаємодіють з інтересами інших суспільних груп, тому для нормалізації міжнаціональної взаємодії (політичного життя) особливе значення має участь у них держави.

Для політичного життя України останнім часом характерні нові тенденції. Кардинальні зміни в ньому відбулися з розпадом СРСР. Змінилася сама схема взаємовідносин людського загалу: відхід від пріоритету міжнародних проблем ("СРСР – міжнародне коло") до пріоритету внутрішніх проблем. Таких як: громадянське суспільство – державна влада, її форма, її економічна, культурна, освітня, національна, екологічна та інша політика. З цих взаємовідносин провідними стають політичні. Через те, що від них (і це згодом розуміють усі) залежить успіх вирішення усіх інших питань.

ВИСНОВКИ

Політика виникає на визначному етапі розвитку суспільства, коли розмаїття інтересів та породжувані ними конфлікти створюють загрозу суспільному цілому. Держава, що формується разом із політикою є силою, яка проводить в суспільстві завдяки примусу загальнообов'язкову модель поведінки для всіх членів соціуму. Політика і держава пов'язані із владою та владними відносинами, які є асиметричними, характеризуються спроможністю суб'єкта влади впливати на поведінку об'єкта влади. Політика – це діяльність та відносини з приводу реалізації влади в суспільстві. Вона являє собою сферу цілеспрямованої взаємодії соціальних груп для використання інститутів публічної влади із метою досягнення

своїх інтересів, запитів, потреб. Саме політика, багато в чому, забезпечує прогресивний розвиток суспільства, стверджує стабільність, порядок, порозуміння. Однак, неефективна політика може обернутися для суспільства регресом, стати національною трагедією. На заваді цим негативним явищам можуть стати розвиток знань про політику, зацікавленість нею та участь у політичному процесі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избр. произв. - М., 1990.
2. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. - М., 1992.
3. Бодуен Ж. Вступ до політології. - К., 1995.
4. Основи політології: Курс лекцій / Під ред. М. Сазонова. - Х., 1993.
5. Пугачев В., Соловьев А. Введение в политологию. - М., 1995.
6. Фетисов А.С. Политическая власть: проблемы легитимности // Соц.-полит. журнал. - 1995. - №3.
7. Власть: Сб. - М., 1989.
8. Поппер К. Открытое общество и его враги. - М. 1993. В 2 т.

V. ПОЛІТИКА, ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ ТА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА

1. ПОХОДЖЕННЯ І ПРИРОДА ПОЛІТИКИ

Сучасна людина постійно відчуває на собі вплив політики. Вона наповнює усе наше життя. Іноді навіть виникає відчуття, що політика існувала завжди, але це не так.

На ранніх стадіях розвитку людського суспільства, коли люди були з'єднані кровно-родинними зв'язками, необхідності у політиці не було. Це не означає, що усередині родів та племен не існувало владних відносин: вибиралися старійшини, мались ради старійшин, але їх діяльність не можна відносити до політичної практики. Політика з'явилась тоді, коли племена об'єдналися у більш великі спільності - народності.

Усередині них виділялися групи людей за майновими ознаками та виникала необхідність улаштовувати конфлікти із-за матеріальних ресурсів.

Спочатку політичні функції були з'єднані з військовими, і люди, що займалися тільки військовими справами. Здійснювали і владу у суспільстві.

Згодом сформувався особливий шар людей, що здійснювали владу та управління - чиновництво, або бюрократія.

Політика виникає тоді, коли з'являється специфічний вид, заснований на праві застосовувати насильство однієї групи людей відносно іншої групи за допомогою держави.

Така влада одержала назву державної.

Державна влада давала певні переваги тим, хто її мав. Люди стали боротися за неї і виникла система політичних відносин та політики.

Що ж таке політика?

Існує багато визначень політики та багато підходів до її вивчення.

Сам термін «політика» виник ще у Давній Греції та спочатку означав різні форми державного правління. Одним з перших творів Аристотеля «La Politika» так і перекладався як «те, що має відношення до держави».

За визначенням М.Вебера, політика - це сфера діяльності, яка «має дуже широкий зміст та охоплює усі види діяльності з самодіяльного керування».

Визначаючи специфіку політики, вчені виділяють три основні домінанти:

1. Влада. Під політикою розуміється діяльність та відносини по здійсненню влади у суспільстві.

2. Визначення соціального змісту, виправданості існування політики має два напрямки :

- об'єднання людей для досягнення загального блага;
- забезпечення панування одних над іншими, що висловлюється у боротьбі.

3. Висловлення політики у нормотворчості, у діяльності по укріпленню або зміні відносин, досягненні домовленості.

Отже, політична сфера життя суспільства виникає у зв'язку з реалізацією таких інтересів груп, що торкаються суспільного положення інших соціальних та національних спільностей і тому потребують втручання державних або інших інститутів привселюдної влади.

Отже, політику можна визначити як область цілеспрямованих відносин між групами з приводу використання інститутів привселюдної влади та реалізації їх потреб та запитів.

Політика має визначену структуру:

1. Політичні відносини.

Це різноманітні взаємодії еліти та електорату, лідерів та груп підтримки, соціальних та національних спільностей, груп інтересів та політичних інститутів.

2. Політична свідомість.

З точки зору політичної свідомості політика - це безперервне втілення політичних поглядів та ідеалів, цілей та програм, норм та установок у поведінці людей.

3. Сукупність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, партійні та суспільно-політичні інститути, групи тиску та ін.

Наявність та взаємодія цих елементів надають політиці цілісності та дозволяють їй виконувати певні функції. Функції політики схематично зображені на рис. 1.

Функції політики

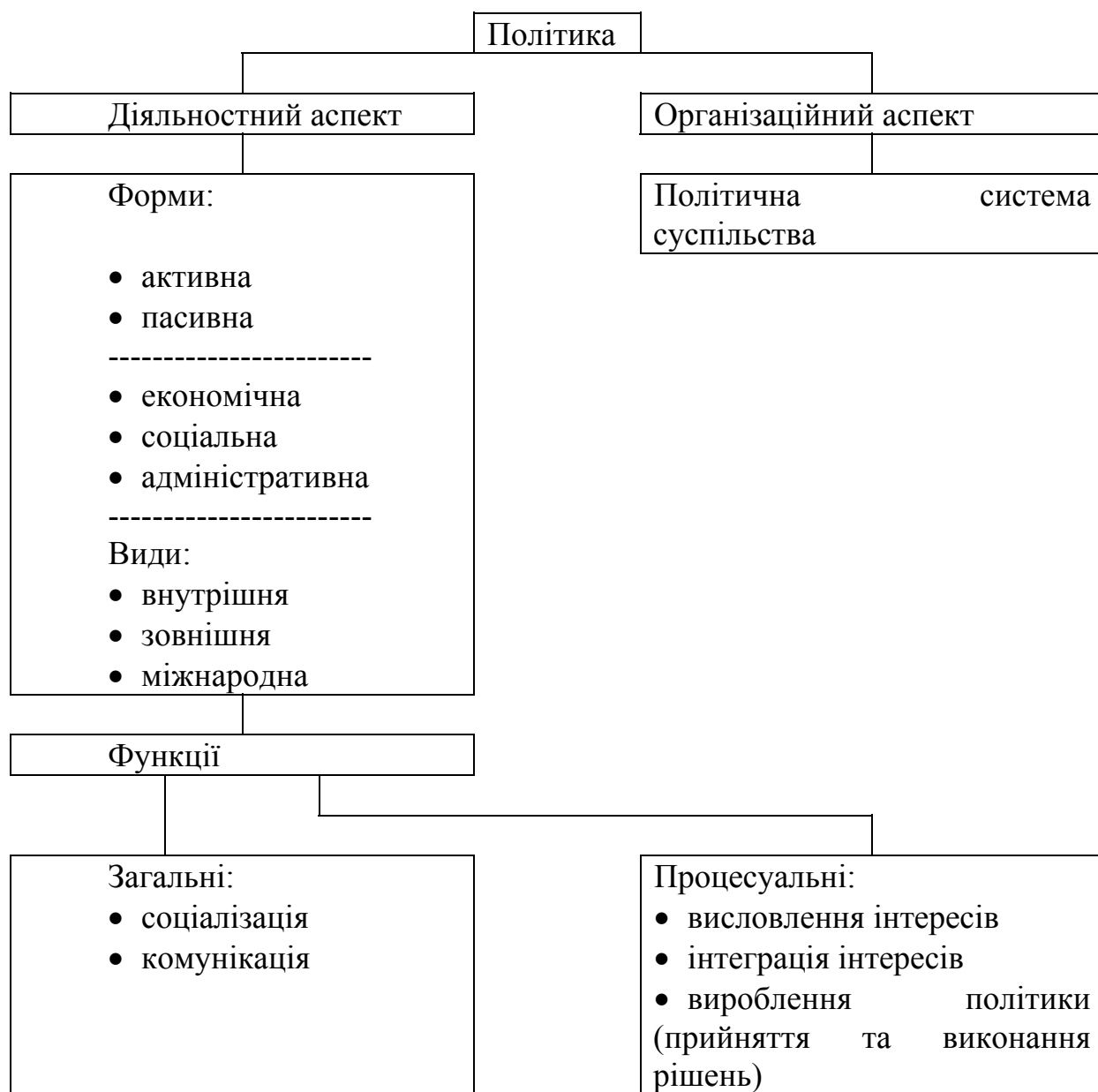

Рис. 1. Функції політики

Під функціонуванням політики розуміють сукупність процесів, що висловлюють призначення політики у суспільстві.

Тепер розглянемо головну домінанту політики - владу.

Більшість політологічних шкіл розуміє під владою здібність окремої людини або групи людей стверджувати у сфері соціальних відносин, не дивлячись на опір, власну волю.

У цьому загальному змісті носіями влади є батьки у родині, директори на підприємствах, офіцери в армії, партійні лідери у партії, голови урядів та таке інше.

Це загальносоціологічне визначення влади, у якому влада розуміється як уміння, здібність реалізувати функцію управління.

На відміну від соціологічної теорії політологія виділяє з влади саме політичну владу.

А для політичної влади мають значення не стільки інтереси приватних осіб або груп, скільки загальні інтереси усіх громадян суспільства.

Політичність влади означає, що панування, насильство як специфічні засоби влади монополізовані та зосереджені у спеціально створених суспільством інститутах, органах та установах, які у сукупності складають державу.

Основні ознаки політичної влади:

- суверенність;
- відображення загальних інтересів;
- застосування примушення та насильства;
- легітимність;
- привселюдність;
- джерело (у давній - род, у марксистів - клас, у демократії - народ).

Види влади.

Економічна влада - це контроль над економічними ресурсами, власність на різного роду матеріальні цінності.

Соціальна влада - передбачає розподіл положення у соціальній структурі.

Духовно-інформаційна влада - це влада над людьми, що здійснюється за допомогою наукових знань та інформації.

Примусова влада - спирається на силові ресурси та означає контроль за людьми за допомогою застосування фізичної сили.

В залежності від суб'єктів влади вона може розподілятися на державну, партійну, профспілкову, армійську, сімейну.

Влада складається з кількох компонентів:

- суб'єкт;
- об'єкт;
- ресурси;
- процес.

Влада ніколи не є властивістю або відносною лише однієї дійової особи. Влада - завжди двостороннє, асиметричне, з перевагою волі власителя взаємодія її суб'єкта та об'єкта. Найважливішою соціальною причиною підлеглості одних людей іншим є нерівний розподіл ресурсів влади.

Ресурси влади поряд із суб'єктом та об'єктом виступають однією із засад влади. Вони можуть бути різноманітними та поділяються на:

- утилітарні (матеріальні та соціальні блага, за допомогою яких влада «купує» не тільки окремих політиків, а й цілі шари населення);
- примусові (заходи адміністративного покарання);
- нормативні (засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтації та норми поведінки людини);

Крім того, за сферами життєдіяльності ресурси влади розподіляються на:

- економічні (матеріальні цінності. Необхідні для суспільного виробництва та споживання);
- соціальні (здатність підвищення соціального статусу або рангу, місця у соціальній стратифікації);
- культурно-інформаційні (знання та інформація);
- силові (зброя та апарат фізичного примушення);

Політичне панування та політична легітимність

Панування - це форма суспільної організації влади.

Панування політичне означає організаційне оформлення та закріплення розподілу управлінської праці та пов'язаних з нею соціальних привілеїв - з одного боку, та виконавчої діяльності - з іншого.

Панування може по різному оцінюватися громадянами.

Позитивна оцінка, прийняття населенням влади, означає її легітимність.

М.Вебер виділяв три типи легітимності влади:

1. Традиційна легітимність.

Знаходиться завдяки звичаям, звичці скорятися владі, вірі у нерухомість та святість традиційних порядків. Традиційна легітимність відрізняється міцністю. М.Вебер вважав, що для стабільної демократії корисно зберігати монархію.

2. Харизматична легітимність.

Заснована на вірі у виключні якості (божий дар) керівника.

3. Легальна легітимність (раціонально-правова).

Джерело - раціонально зрозумілий інтерес, який спонукає людей підкорятися рішенням уряду, зформованого на засаді демократичних процедур.

2. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІТИКИ З ІНШИМИ СФЕРАМИ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Політика та економіка.

Взаємодія та взаємовплив економіки та політики мають двосторонній характер

З однієї сторони, вважається, що слаборозвинута економіка передбачає централізацію влади, посилює авторитарні тенденції. У той же час підвищення добробуту населення сприяє плюралістичній демократії.

У політики, в свою чергу, є регулюючі здібності у відношенні до економіки, але тільки тоді, коли яка-небудь господарча проблема набуває значного соціального характеру та починає зачіпати інтереси усього суспільства. Характер такого впливу може бути позитивним, негативним та нейтральним.

Але треба пам'ятати, що політика та економіка зв'язані не безпосередньо, а через суспільні відносини.

Політика та право.

Правова сфера закріплює у діючому законодавстві основні принципи політичного панування тих або інших сил.

Право є тією системою вимог до спільного існування людей, яка визначена самою природою суспільства і без якої неможливе її існування.

Право визначає межі та можливості як опозиції, так і правлячих структур.

У конкретних політичних системах відносини між політикою та правом достатньо протилежні та неоднозначні.

В усіх суспільствах (тоталітарних, авторитарних, демократичних) політична діяльність ставиться вище закону, а закон завжди відповідає праву.

Політика та мораль.

Проблема співвідношення політики та моралі займає розум мислителів на протязі багатьох сторіч. В цілому в історії політичної думки склалося три основні підходи до вирішення цієї проблеми.

Деякі теоретики (Макіавеллі, Моска, Міхельс, Бентлі) заперечують яку-небудь серйозну роль моралі у політиці.

Інші (Платон, Аристотель, Фромм, Хаксли), навпаки, практично розцінюють політичні підходи у морально-етичних оцінках.

Треті (Ганді, Швейцер, Епштейн) наполягають на ушляхетнюванні політики мораллю.

Однак, практичний досвід показує. Що у політиці, як і у інших сферах суспільного життя, процес формування та реалізації інтересів зв'язаний з моральним вибором людини, її уявленнями про справедливість своїх домагань влади, межах свободи та рівності.

Політика поєднує у собі дві системи координат: користі та моральності. І якщо політична свідомість примушує людину оцінювати події та вчинки з точки зору користі або шкоди, то мораль переміщує ці ж питання у плоскість взаємовідносин добра та зла.

3. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНІ

Політичне життя - це сукупність усіх політичних явищ, що функціонують у суспільстві.

Вона включає:

- соціальні суб'єкти, їх відносини та діяльність
- політичні інститути;
- політичні норми та принципи;
- політичну свідомість та культуру;
- політичну владу.

Політичне життя суспільства характеризується суперечливою єдністю стабільності та динамізму.

Стабілізуючим фактором тут є політичні відносини, а політична діяльність спрямована на їх перетворення.

Розглядаючи особливості політичного життя у сучасній Україні можна виділити декілька її особливостей:

1. Україна знаходиться у перехідному стані від тоталітарної до демократичної системи. Вона - посттоталітарне суспільство.

2. В Україні немає єдності нації. Суспільство розколоте з таких питань як незалежність, демократія, ринок, приватна власність, форми державного управління, мова та інше.

3. Переважна більшість українських політиків. Які представляють більше 30 партій, формально проголошують свою належність до демократії. Але, нажаль, вони не володіють відповідними засадами культури компромісів, умінням зв'язувати інтереси усіх політичних сил та соціальних груп, що стоять за ними.

4. Немає єдиної стратегії оновлення суспільства. Недостатній рівень політичних знань.

5. Є спроби штучного прискорення прогресу українського суспільства.

6. Важка соціально-економічна ситуація відбивається у світогляді людей. Але, у свою чергу, призводить до краху ідеалів, цілей, віри тощо.

VI. ДЕРЖАВА - ГОЛОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

В уявленні будь-якої людини держава – це ті органи, установи, організації, що видають закони, встановлюють певний порядок і стежать за його виконанням, а якщо потрібно, то і застосовують силу. Держава визначає все наше життя: встановлює розміри зарплати, стипендії, пенсії, відпустки, цін, податків і та ін. Це побутове, повсякденне, звичайне уявлення про державу. Воно хоч і правильне, але не повне. А суспільство передусім цікавить якою повинна бути держава, а не якою вона вже є. Чому вона побудована так, а не інакше, чи відповідають її функції потребам сьогодення, як зробити її краще і гуманніше?

Відповідь на всі ці питання можна отримати тільки в результаті наукового аналізу держави. З метою такого аналізу ми розглянемо такі питання:

1. Природа, ознаки і функції держави.
2. Устрій сучасної держави.
3. Громадянське суспільство і правова держава.

Держава є центральним інститутом політичної системи суспільства. В її діяльності концентрується основний вміст політики.

Саме поняття "держава" звичайно вживається в двох значеннях. У широкому сенсі – це країна, суспільство, народ, що розташовані на певній території і подаються органами вищої влади. В цьому значенні звичайно говорять про німецьку, англійську, українську держави.

У вузькому, власному значенні термін "держава" значить організацію, що має верховну владу на певній території.

Держава має ряд ознак, що допомагають виявити її суттєвість.

По-перше, відокремлення публічної влади від суспільства, її розбіжність з організацією усього населення, поява верств професіоналів-управлінців.

По-друге, суверенітет, тобто верховна влада на певній території. На відміну від різноманітних організацій, що володіють певною владою над людьми, держава володіє вищою владою, рішення якої обов'язкові для всіх громадян.

По-третє, держава має територію, чітко обмежену державним кордоном. Закони і повноваження держави розповсюджуються на людей, що проживають на цій території. Держава будується за територіальним принципом.

По-четверте, держава володіє монополією на законне застосування сили і фізичного примушення. Вона може не тільки обмежити свободу людини, але навіть фізично знищити її. Для цього у держави є спеціальні засоби: зброя, армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура.

По-п'яте, держава має виключне право на видання законів і норм, обов'язкових для усього населення.

По-шосте, державною прерогативою є стягнення податків і зборів, що необхідні для отримання численних державних службовців і матеріального забезпечення державної політики.

Ці ознаки відрізняють державу від інших організацій і об'єднань, але не розкривають її зв'язки з суспільством і фактори, що лежать в основі її виникнення і еволюції.

Які ж причини виникнення держави? Щоб повно і аргументовано відповісти на ці питання, студентам бажано було б звернутися в тому числі і до історичної літератури. Ми ж намагатимемося відповісти на це питання з точки зору різноманітних політологічних підходів.

І так, існує декілька точок зору на питання про причини виникнення держави.

Більшість дослідників сходяться на тому, що держава з'явилася в результаті розкладу родо-племенного ладу, появи верств управлінців – професіоналів та поступового відокремлення в їхніх руках управлінських функцій, ресурсів влади і соціальних привілеїв під впливом цілого ряду факторів.

Звичайно до таких факторів відносять:

- розвиток суспільного розподілу праці, виділення управлінської праці в спеціальну галузь. В результаті розвитку усього суспільства і виробництва, появи додаткового продукту, розширення господарських і зовнішніх зв'язків у суспільства з'явилася потреба в підсиленні управлінських функцій і створенні для цього державних органів;

- виникнення в ході суспільного розвитку приватної власності, класів і експлуатації. Найбільш детально цю точку зору обґрунтовує марксизм, що на перший план в діяльності держави ставить функцію класового пригноблення. Сучасна наука не заперечує важливого впливу виробничих відношень і економічних панівних класів на державу. Але в той час сама його поява і існування не зв'язуються з виникненням приватної власності і появою класів. І те, що спочатку управління здійснювалося безпосередньо всіма членами роду без спеціально уповноважених осіб та установ, пояснюється зовсім не тим, що суспільство було вільне від класів, а незначним обсягом і простотою суспільних відношень. Більш того, немало держав Сходу виникли і існували на базі так званого "азіатського" засобу виробництва, основою якого була суспільна власність і відсутність рабів;

- завоювання одних народів іншими. Існує точка зору, за якою держава виникає не внаслідок внутрішнього класового розчину, як стверджує марксизм, а в результаті зовнішнього і політичного насильства, що поглиблюють соціальну нерівність і наводять до утворення класів і експлуатації. Автори цієї теорії – Ф.Опенгеймер і Л.Гумплович. Вплив завоювань на утворення і розвиток держави має місце, але його не треба абсолютизувати, упускаючи з виду інші, інколи і більш важливі фактори;

- демографічні фактори. Передусім зростання чисельності і густоти населення, перехід народів від кочового до осідлого способу життя, упорядкування шлюбних відношень;

- психологічні фактори. При цьому держава розглядається як плід людського розуму, який було досягнуто під впливом певних потреб і емоцій людини. Деякі вчені вважають, що потужним мотивом створення держави був страх перед агресією з боку інших людей, побоювання за життя, свободу і майно. Інші ставлять на перший план людський розум, що прийшов до висновку про необхідність створення спеціального органу – держави, здатного краще забезпечити природні права людей, ніж їхні традиційні, додержавні форми співжиття;

- антропологічні фактори. Вони означають, що державна форма організації має коріння в самій суспільній природі людини. Вона виникає в результаті розвитку людської природи і за допомогою права вносить в життя людей справедливі моральні начала.

Дослідження показали, що держава виникає, розвивається під впливом цілого ряду факторів і виділення будь-якого одного майже не можливо.

Історія держави – складний і багатообразний процес, опосередкований багатьма історичними і регіональними особливостями кожної епохи, специфікою локальних цивілізацій і іншими факторами. І тим не менше нам подається можливим виділити декілька основних етапів еволюції держави.

Перший етап – рання стадія становлення держави, де зберігаються залишки первісної демократії, чергуються республіканські і монархічні форми правління. В суспільстві існує розподіл на вільних і не вільних. При цьому вільні діляться на класи з очевидним бажанням на керуючу верхівку і підлеглі низи, а також напіввільних громадян. Дві функції держави характеризують цей період. Улаштування загальних справ в суспільстві вільних і домінування по відношенню до поневолених.

Другий етап – Середні сторіччя і початок Нового часу (XVI ст.). Зберігається сильна деспотична влада з домінуванням відношень панування і володіння. Однак до цього часу процес нової політичної організації суспільства зайшов вже достатньо далеко. З'явилося саме поняття "держава", а в науковій літературі – поняття "республіка". В XVI ст. остаточно визначається поняття держави.

Третій етап – закріплення на Сході монархічних і імперських форм держави, завершення процесу утворення загальнонаціонального ринку, мовної і культурної консолідації більшості країн. Активізація ідеї громадянського розвитку суспільства. Створення і розпад багатонаціональних імперій.

Четвертий (сучасний) етап еволюції держави відзначений розширенням федеративних і конфедеративних процесів, боротьбою за і проти таких об'єднань і появою умов для нової сучасної державності. Ці умови включають: заглиблення

демократичного процесу, створення основ громадянського суспільства і правової держави, формування динамічних механізмів стабілізації держави.

Існує також інший підхід до історії розвитку державності.

Якщо розглядати цей процес з точки зору особливостей взаємовідносин держави і особи, втілення в державному устрої раціональності, принципів свободи і прав людини, то можна виділити тільки два глобальних етапи її розвитку: традиційний і конституційний, а також проміжні стадії, що поєднують риси традиційних і конституційних держав.

Традиційні держави виникли і існували здебільшого стихійно, на основі звичаїв і норм, що йдуть корінням в глибоку стародавність. Типовим втіленням такої держави є монархії.

Конституційний етап в розвитку держави зв'язаний з його підпорядкованістю суспільству і громадянам, з конституційної визначеності сфери державного втручання, з правовою регламентацією всієї діяльності держави і створенням гарантій прав людини.

Конституційні держави істотно відрізняються від держав традиційних по засобах формування, внутрішній будівлі і функціям.

Більшість сучасних держав будуються і функціонують на базі конституції.

Конституція – це система зафіксованих в спеціальному документі відносно стабільних правил, що визначають устрій держави, її організацію, засоби політичного волеутворення, прийняття рішень, а також положення особи в державі.

В сучасних демократичних державах конституції звичайно складаються з двох частин. В першій визначаються норми взаємовідносин громадян і держави, права і свободи особи. В другій частині описується характер держави, статус різноманітних властей, правила взаємовідносин парламенту, президента, уряду і суду, а також структура і порядок функціонування органів управління.

Перші конституції були прийняті у 1789р. в США, і у Франції в 1791р. Однак ряд документів, що носять характер конституційних актів, з'явився ще раніше – у 1215, 1628, 1679, 1689 у Великобританії.

Конституція потрібна для регулювання політичного життя впродовж тривалого періоду, але реальна тривалість їхньої чинності в різноманітних країнах не однакова. Наприклад, Франція пізнала вже 16 конституцій, а в США досі діє їхня перша конституція, в яку внесено всього лише 26 поправок. Однак більш ніж 200-річне існування конституції США не означає, що вона не зазнала значних модифікацій в відповідності з вимогою часу. Конституційні новації виявилися тут не стільки в прийнятих поправках, скільки в модифікації тлумачення ряду статей Основного Закону Верховним федеральним судом Америки, що наділений правом прийняття остаточних рішень з інтерпретації закону.

Наявність демократичної конституції – важливий показник конституційності держави лише в тому випадку, якщо вона реально втілена в державній організації і безперечно виконується органами влади, заснуванням і громадянами.

1. УСТРІЙ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Устрій держави характеризує її форми: форми правління і форми територіального устрою. В них втілюється організація верховної влади, структура і порядок взаємовідносин вищих державних органів, службових осіб і громадян.

Форми правління діляться по засобу організації влади і її формальному джерелу на монархії і республіки.

Монархія – форма держави, що існувала тисячоліттями, в якій джерелом влади вважається вищий властитель (король, імператор).

Абсолютна монархія існує сьогодні в дуже обмеженій кількості числі країн і характеризується зосередженням в руках правителя законодавчої, виконавчої і судової властей. Така форма правління існує зараз в Саудівській Аравії, Катарі, Омані.

Конституційна монархія – така форма правління, при якій повноваження монарха обмежені конституцією. Конституційна монархія ділиться на дуалістичну (Йорданія, Кувейт, Марокко), в якій монарх наділений здебільшого виконавчою владою і лише частково законодавчою, і парламентську, в якій монарх хоча і вважається главою держави, але фактично володіє представницькими функціями, а інколи має право вето на рішення парламенту.

Більшість сучасних демократичних монархій – парламентські монархії. Уряд в них формується парламентською більшістю і підзвітний парламенту, а не монарху.

В специфічній формі монархія і сьогодні збереглася, майже третина всіх країн миру, в тому числі в восьми державах Західної Європи: Великобританії, Швеції, Данії, Іспанії та ін. Сучасні монархії мало чим відрізняються від республік – другої основної форми правління.

В республіці джерелом влади вважається народна більшість, вищі органи влади обираються громадянами. В сучасному світі існує три основні різновидності республік: парламентська, президентська і змішана або напівпрезидентська. Історія знає і багато інших різновидів республік: рабовласницьку, аристократичну, радянську, теократичну та ін.

Характерною рисою парламентської республіки є утворення уряду на парламентській основі і його відповідальність перед парламентом. Парламент здійснює по відношенню до уряду ряд функцій: формує і підтримує уряд, видає закони, що приймаються урядом до виконання, затверджує державний бюджет і завдяки цьому встановлює рамки діяльності уряду. Здійснює контроль над урядом,

критикує урядову політику, подає альтернативні варіанти урядових рішень і всього політичного курсу.

На відзнаку від парламенту уряд володіє виконавчою владою, а нерідко і законодавчою ініціативою. А також може клопотати перед президентом про розпуск парламенту.

В більшості країн членство в парламенті сумісно зі збереженням депутатського мандату. Це дозволяє привертати в уряд не тільки лідерів партій, що правлять, але і впливових депутатів парламенту.

Офіційно керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) не є главою держави, але реально саме він – перша особа в парламенті. Президент в парламентській республіці займає більш скромне місце. Він обирається або парламентом, або зборами вибірників, або безпосередньо народом. Його роль в парламентській республіці мало чим відрізняється від функцій глави держави в парламентських монархіях.

Президентська республіка – друга достатньо розповсюджена форма республіканського правління.

Головна ознака президентської республіки полягає в тому, що президент в ній водночас виступає і главою держави і главою уряду. Він керує внутрішньою і зовнішньою політикою держави і є верховним головнокомандуючим збройних сил. Президент обирається прямо народом, але інколи і колегією вибірників (США). Він сам призначає членів кабінету міністрів, що несуть відповідальність перед ним, а не перед парламентом.

В президентській республіці існує жорсткий розподіл влади, парламент не може винести уряду вотум недовіри, а президент не в праві розпустити парламент.

Не дивлячись на всі свої позитивні якості, президентська республіка не отримала широкого розповсюдження в Західній Європі.

В країнах Латинської Америки президентська республіка нерідко виступає у вигляді суперпрезидентської, де майже вся реальна влада зосереджена у президента.

Третя різновидність республіки – напівпрезидентська або змішана республіка. Така форма існує в Австрії, Ірландії, Португалії, Польщі, Фінляндії, Франції, Болгарії та ін.

В напівпрезидентській республіці з'єднується сильна президентська влада з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду. При цьому вона не має сталих типових рис, як президентська і парламентська і в різних країнах істотно відрізняється в ту або іншу сторону. Головна риса напівпрезидентської республіки – подвійна відповідальність уряду перед президентом і парламентом.

Класичним взірцем напівпрезидентської республіки є Франція. Тут президент і парламент обираються незалежно один від одного. Парламент не може змістити президента, котрий, в свою чергу, в праві розпустити парламент, проголосивши дату позачергових парламентських виборів. Президент є главою

держави і верховним головнокомандуючим, представляє країну на міжнародній арені, володіє правом відкладного вето на рішення парламенту і правом введення надзвичайного положення.

Без погодження з парламентом президент призначає главу уряду, разом з яким формує кабінет міністрів. Глава держави головує на засіданнях уряду, затверджує його рішення і завдяки цьому контролює його діяльність.

Парламент контролює уряд через затвердження щорічного бюджету, а також за допомогою винесення йому вотуму недовіри.

Отже, ми розглянули всі основні форми правління, існуючі в сучасних державах. Однак хотілося б звернути увагу студентів на те, що ці форми не вичерпують всіх механізмів правління народу. Одним з таких механізмів є референдум (лат. *Referendum* – те, що повинно бути повідомлене) – всенародне волевиявлення по важливому державному або суспільному питанню.

Референдуми широко використовуються більшістю демократичних країн світу, особливо на місцевому рівні, хоча в цілому вони мають підлегле відношення до законотворчої діяльності парламенту. За допомогою референдуму народ здатний безпосередньо висловити свою волю, стати творцем законів, виявити ініціативу. З іншого боку, можливість проведення референдуму змушує державні органи і уряд більше орієнтуватися на думку народу. Окрім політичної організації держави існує ще і її територіальна організація, що характеризує співвідношення цілого і частин, центральних і регіональних органів влади. В сучасному світі розрізняють дві основні форми територіального устрою держави: унітарну і федеративну.

Унітарна держава являє собою єдину політичну однорідну організацію, що перебуває з адміністративно-територіальних одиниць, що не володіють власною державністю.

Унітарна держава характеризується простотою устрою єдиною конституцією і громадянством, єдиною системою вищих державних органів, права і суду, діючих без обмеження на всій території країни. Унітарній державі притаманний високий ступінь централізації державної влади, широкий контроль центру над місцевими органами влади.

Унітарні держави сформувалися здебільшого в країнах з однонаціональним населенням (окрім Іспанії і Бельгії до 1988 року). В той же час для цілого ряду унітарних держав характерна наявність певної автономії для вхідних в їхній склад створень. Деякі з цих автономій створені за історико-географічною ознакою (більшість областей Італії і Іспанії), по національно-територіальному (Іспанія - Басконія, Каталонія; Індія - союзні території і округи).

Унітарні держави бувають централізованими (Великобританія, Швеція, Данія та ін.) і децентралізованими (Франція, Італія, Іспанія).

Централізовані держави можуть подавати достатньо широку самостійність місцевим органам управління, але середній рівень управління при цьому не

володіє значною автономією і безпосередньо орієнтуються на виконання рішень центру.

В децентралізованих унітарних державах крупні регіони користуються широкою автономією і навіть інколи володіють власними парламентами. Вони самостійно вирішують делеговані центром питання в області утворення, комунального господарства, охорони суспільного порядку та ін. При цьому вони звичайно сильно обмежені центром в питаннях фінансової діяльності і тому сильно залежать від центру.

Федеративна форма територіального устрою держави відрізняється від унітарної тим, що джерелами влади, суб'єктами державного суверенітету в ній виступають як крупні територіальні утворення, так і весь народ.

Федерація – це сталий союз держав, самостійних в межах розподілених між ними і центром компетенціях, який має власну конституцію, законодавчі, виконавчі і судові органи, а часто і подвійне громадянство.

Федеральний принцип державного устрою закликає забезпечити вільне об'єднання і рівноправну взаємодію спорідненостей, котрі володіють значними етнічними, історичними, культурними і іншими особливостями. При цьому створити оптимальні можливості для виразу інтересів меншостей і наблизити владу до громадян.

Федерація будується на основі розподілу функцій між суб'єктами і центром, що зафіксований в конституції країни. Владні повноваження поділені на:

- виняткові повноваження центру (як правило, грошове звертання, зовнішня політика, оборона, податки, мито, керівництво збройними силами та ін.);
- виняткову компетенцію суб'єктів федерації – організація місцевого самоврядування і охорони суспільного порядку, культури та ін.;
- спільну компетенцію союзу і його членів.

Розвиток федерації може здійснюватися як в сторону зміцнення і розширення влади центру, так і в сторону розширення влади суб'єктів федерації.

Члени федерації не володіють індивідуальним суверенітетом і правом одностороннього виходу з союзної держави.

Федерація як форма територіального устрою держави показала свою життєздатність. Чого не можна сказати про конфедерацію.

Конфедерація – це постійний союз самостійних держав, для здійснення конкретних спільних цілей. Члени конфедерації повністю зберігають державний суверенітет і передають в компетенцію союзу лише рішення обмеженої кількості питань більш усього в області оборони, зовнішньої політики, транспорту, зв'язку. Ця форма державного об'єднання достатньо міцна і звичайно еволюціонує в федерацію, або розпадається зовсім. Наприклад, конфедерації в США (1776 – 1787рр.), Швейцарії (до 1848г.), Германію (1815 – 1867рр.).

На території колишнього СРСР зроблена спроба створити Співдружність незалежних держав (СНД). Така форма державного утворення не може бути

сталою, оскільки не забезпечує єдності діяльності членів співдружності і не створює гарантій виконання ними своїх зобов'язань. Досвід показує, що об'єднання і зближення держав можливо тільки на шляху економічної інтеграції і поступової реалізації федеративних принципів.

2. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Це питання теми є логічним продовженням попередніх. Такі категорії, як "політика", "держава", про які йшла мова раніше, тільки у взаємодії з категорією "громадянське суспільство" дозволяють розкрити суспільний механізм, направлений на створення умов для вільного життєзабезпечення і реалізації життєвого потенціалу кожної людини. Що ж означає термін "громадянське суспільство"?

Громадянське суспільство – це безпосередньо неконтрольована державою сфера життєдіяльності індивідів. Звичайно саме це поняття вживається як співвіднесене з категоріями "держава" і правова "держава".

Відразу звернемо увагу студентів на те, що не можна змішувати або ототожнювати "суспільство" як людську спорідненість з категорією "громадянське суспільство" як історичним феноменом, що виникає на певному етапі розвитку людського суспільства. Громадянське суспільство якісно відрізняється від того, що прийнято називати людським суспільством взагалі. Якщо "суспільство" характеризує спільність життєдіяльності людей, то "громадянське суспільство" – це така система зв'язків і інтересів, що забезпечує вільну реалізацію кожною людиною своїх природних прав – права на життя і гідне існування, праця, свободу робити все, що не шкодить іншим, власність, рівність перед законом і т.д.

Громадянське суспільство означає устрій суспільства з точки зору інтересів кожного його члена. Звідси і поняття "громадянин" – не просто людина або індивід, а особа, суб'єкт особистих прав, своїх законних повноважень, встановлених суспільством.

В широкому значенні громадянське суспільство включає всю безпосередньо не охоплену державою частину суспільства. Воно виникає як незалежна від неї сфера. В цьому значенні громадянське суспільство сумісно не тільки з демократією, але і з авторитаризмом. Лише тоталітаризм означає повну або часткову абсорбцію громадянського суспільства політичною владою.

Найчастіше термін "громадянське суспільство" вживається в вузькому, власному значенні і розглядається як певний рівень розвитку громадянського суспільства в широкому розумінні. В основі концепції громадянського суспільства в його вузькому розумінні лежить прагнення гарантувати свободу життєвих проявів особи, відгородити її від свавілля і небажаного втручання з боку державної влади, обмежити сферу діяльності держави, поставити його під контроль народу.

Теорія громадянського суспільства складалася в рамках лібералізму і зв'язана з творчістю Локка, Руссо, Канта, Гегеля і інших мислителів минулого.

Громадянське суспільство – продукт буржуазної епохи, ринку і демократії, сфера вільної гри приватновласницьких інтересів і індивідуалізму. Воно формується здебільшого знизу, як результат розкріпачення індивідів, їхнього перетворення з підданих держави у вільних громадян-власників, готових взяти на себе господарську і політичну відповідальність.

Громадянське суспільство має складну структуру. Воно включає господарські, економічні, сімейні, релігійні і правові відносини, мораль і політичні відношення між індивідами як первинними суб'єктами політичного життя, партіями, групами інтересів та ін.

На відміну від держави, в громадянському суспільстві панують не вертикальні, а горизонтальні зв'язки, відношення конкуренції і солідарності між юридично вільними і рівноправними партнерами.

В сучасних умовах провести чітку грань між громадянським суспільством і державою достатньо складно. Але не дивлячись на це, розподіл на громадянське суспільство і державу не втратив своєї актуальності і служить передусім своєчасному відкриттю і запобіганню тоталітарних тенденцій, забезпеченню суверенітету народу по відношенню до влади, свободи особи.

Для посттоталітарних країн формування громадянського суспільства являє собою необхідну умову їх переходу до ринку і правової державності.

Правова держава, на думку сучасної науки, це реальне втілення конституційної державності. В її основі лежить прагнення захистити людину від державного терору, дрібної опіки з боку органів влади, гарантувати індивідуальну свободу особи і її основні права.

Правова держава – це держава, обмежена в своїх діях правом, що захищають свободу і інші права особи і що підпорядковують владу волі суверенного народу.

Відношення між особою і владою визначаються в ній конституцією, що виступає суспільним договором між народом і владою.

У відношеннях між державою і громадянами пріоритет належить правам людини, що не можуть бути порушені законами держави і її діями. Для того, щоб народ міг контролювати державу, необхідно розподілити владу на законодавчу, виконавчу і судову.

По відношенню до громадян у правовій державі застосовується принцип "Дозволено все, що не заборонено законами, відповідними конституції".

По відношенню до держави діє засіб дозволу, що обмежує діапазон її активності рамками права.

Правова держава формувалася поступово, на базі відповідних ідей і елементів державності, деякі з яких з'явилися ще в глибокій стародавності. Наприклад, про владу закону, однакового для всіх громадян говорив ще в VI в. до н. е. давньогрецький архонт Солон, про співвідношення природних прав людини

писали Аристотель і Цицерон. Концепція правової держави склалася в XVII-XIX сторіччі в працях Локка, Монтеск'є, Канта, Джефферсона та ін.

Самий термін "правова держава" склався в XIX сторіччі в працях німецьких юристів К.Велькера, Р.фон Моля та ін.

Сучасні дослідження відзначають недостатність класичної концепції правової держави для забезпечення дійсної свободи особи і соціальної справедливості. Вони вважають, що ця теорія акцентує увагу на розподілі суспільства і держави і на захисті лише формальної негативної свободи особи, життєвого простору, обмеженого від державного втручання. Реальна свобода людини і її права можуть забезпечуватися тільки через взаємодію суспільства і держави.

Тому в політичних системах багатьох країн принцип правової державності сьогодні доповнюється принципами демократії, заохочення участі мас в політичному житті і соціальної держави.

Ледве чи не самою серйозною небезпекою в процесі реалізації політичного курсу на створення правової держави слід вважати реальну можливість зробити його лише формально-правовим.

В цьому зв'язку самі загальні вимоги, яким повинна відповідати правова держава, такі:

- повна відповідність діяльності держави, всіх організацій і кожного громадянина не тільки літері, але і духу Основного Закону країни, що розуміється як нерівна умова забезпечення практичної реалізації принципів функціонування суспільства;
- відповідність законодавства найважливішим інтересам всіх класів і соціальних верств, тенденціям соціально-економічного розвитку і морально-психологічної ситуації в суспільстві;
- обмежене включення законодавства в контекст практичного процесу рішення нагальних проблем;
- суворі відповідність поточного законодавства конституційному, практичне забезпечення верховенства закону по відношенню до підзаконних актів;
- поєднання стабільності і динамізму законодавства;
- наявність відпрацьованих демократичних процедур участі громадян в правотворчому процесі;
- облік суспільної думки;
- єдність правотворчої організаційної, ідеологічної і правозастосовної діяльності держави;
- всебічна гарантованість основних прав громадян, наявність налагодженого, неважкого і легкодоступного юридичного механізму практичної реалізації конституційних прав і свобод особи і їхній захист;
- наявність юридичного механізму дозволу спірних і конфліктних ситуацій між суб'єктами права на всіх рівнях політичної, державної і соціальної структури;

- професійна і моральна бездоганність робітників державного апарату і апарату суспільних організацій, їхня зацікавленість в якісному виконанні своїх професійних обов'язків;

- високий рівень правових знань і правової культури громадян країни.

Враховуючи вже існуючий досвід виникнення і розвитку різноманітних правових держав, можна виділити їхні наступні загальні ознаки:

1. Наявність розвиненого громадянського суспільства.

2. Обмеження сфери діяльності держави охороною прав і свобод особи, суспільного порядку, створенням сприятливих правових умов для господарської діяльності, відповідальність кожного за власне благополуччя.

3. Правова рівність всіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави.

4. Загальність права, його розповсюдження на усіх громадян, організації і заснування, в тому числі органи державної влади.

5. Суверенітет народу, конституційно-правова регламентація державного суверенітету. Це означає, що народ є кінцевим джерелом влади, державний же суверенітет носить представницький характер.

6. Розподіл законодавчої, виконавчої і судової властей держави, що не виключає єдності їхніх дій на основі процедур, передбачених конституцією і певного верховенства законодавчої влади, конституційні рішення якої обов'язкові для всіх.

7. Пріоритет в державному регулюванні громадянських відношень засобу дозволу над засобом заборони. В правовій державі діє принцип "Дозволено все, що не заборонено законом".

8. Свобода і права інших людей – єдиний обмежувач свободи індивіда. Правова держава не означає абсолютної свободи особи. Свобода кожного кінчається там, де порушується свобода інших.

Правова держава з'явилася важливим етапом в розширенні свободи людини і суспільства. Теоретики і засновники такої держави вважали, що забезпечення кожному негативної свободи і заохочення конкуренції підуть на користь всім, зроблять поодинокую власність доступною кожному, збільшать індивідуальну відповідальність й ініціативу та наведуть в кінцевому рахунку до загального благополуччя. Але цього не відбулося.

Індивідуальна свобода, рівноправність і невтручання держави в справи громадянського товариства, проголошені в правових державах, не могли перешкодити монополізації економіки і її періодичним кризам, жорстокій експлуатації, загостренню соціальної нерівності і класової боротьби.

Фактична нерівність громадян знецінювала їхню рівноправність і перетворювала використання конституційних прав і привілеїв заможних класів.

Ані класична ліберальна теорія правової держави, ані спроба адміністративно-командного соціалізму не змогли забезпечити кожній людині

матеріальну свободу і встановити в суспільстві соціальну справедливість і рівність.

У відповідь на недосконалість цих концепцій вченими була створена теорія, а потім і практика соціальної держави.

Соціальна держава – це держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності; а в ідеалі приблизно однакових стартових можливостей для реалізації життєвої мети, розвитку особи.

Діяльність такої держави направлена на загальне добро, затвердження в суспільстві соціальної справедливості. Вона намагається згладити майнову та іншу соціальну нерівність, допомагає слабким і обездоленим, піклується про збереження миру в суспільстві.

Витоки соціальної держави сходять до соціальної практики, що заснована в далекому минулому. Ще в стародавності деякі правителі піклувались про найбільш бідних громадян. Але основне навантаження по соціальному забезпеченню слабких і знедолених в той час лежало на більших сім'ях і общинах.

Індустріалізація і урбанізація зруйнували традиційні форми соціального забезпечення, загострили соціальні питання і класову боротьбу в суспільстві. Рішення цього питання зажадало різкого розширення об'єктів соціальної політики і її перетворення в одне з ведучих напрямків діяльності держави.

В результаті цих процесів, приблизно в 60-х роках XX сторіччя виникли соціальні держави. Необхідною умовою з виникнення став високий рівень економічного розвитку ряду країн Заходу, що дозволить їм забезпечувати прожитковий мінімум кожному.

Діяльність сучасної соціальної держави багатогранна. Вона включає в себе:

- перерозподіл суспільного доходу в користь менш забезпечених верств суспільства;
- політику зайнятості і забезпечення прав робітника на підприємстві;
- соціальне-страхування;
- турбота про безробітних, молодь, інвалідів, перестарілих;
- розвиток доступного для всіх освіти, охорони здоров'я, культури і т. ін.

Теорія соціальної держави з'явилася конструктивною відповіддю на критику недосконалості правової держави в її класичному ліберальному варіанті, її неспроможності забезпечити реальні права і добробут всім громадянам.

Між правовим і соціальним типами держав є як єдність, так і певні відмінності.

Єдність їх перебуває в тому, що обидві вони закликані забезпечувати добро індивіда. Правова держава – індивідуальну свободу і основоположні негативні права особи за допомогою встановлення чітких меж державного втручання і гарантій проти узурпації влади.

Соціальна держава – гідні умови існування кожного.

Протиріччя між ними виявляється в тому, що правова держава за своїм задумом не повинна втручатися в питання розподілу суспільного багатства, соціальна держава безпосередньо займається рішенням цих проблем, хоча і прагне не підривати такі основи ринкового господарства, як поодинокі власність, конкуренція, індивідуальна відповідальність і т. ін.

На відміну від адміністративно-командного соціалізму, що намагався встановити добробут усіх громадян за допомогою порівняльного розподілу матеріальних благ, соціальна держава орієнтується на забезпечення кожному гідних умов життя в першу чергу за рахунок розвитку виробництва, збільшення його ефективності, підвищення індивідуальної активності і відповідальності.

Описані вище правовий і соціальний етапи розвитку сучасної держави не завершують процес його розвитку. Сучасні держави вступають в нову екологічну стадію, для якої характерно висунування на перший план проблеми виживання людства і забезпечення екологічних прав людини.

В нових умовах існування держави спільно з громадськістю намагаються відвернути ядерну і екологічну катастрофи.

В житті сучасних держав спостерігається дві тенденції. Перша з них перебуває в активізації громадянського суспільства, розширенні впливу політичних партій і груп інтересів, підсиленні самоврядування.

Друга – виявляється в підвищенні ролі держави як регулюючого органу усього суспільства. Держава все активніше втручається в економічні, соціальні і інформаційні процеси, стимулює розвиток виробництва за допомогою інвестиційної, податкової і кредитної політики.

Безпосередньо до проблем становлення громадянського суспільства правового і соціального типу держав примикає проблема громадянства.

Громадянство – це нормативно-правовий інститут, що встановлюється з метою упорядкування відношень особи і суспільства, надання їм законодавчо-юридичних форм, а також для захисту інтересів особи.

Громадянство – це приналежність особи до певної держави, що тягне за собою розповсюдження на неї прав і обов'язків, встановлених законодавством держави. В державах з монархічною формою правління термін "громадянство" замінюється терміном "підданство".

Порядок набуття або втрати громадянства регулюється законодавством кожної держави. При цьому звичайно розрізняється набуття громадянства в силу народження, в порядку натуралізації або укорінення.

При рішенні питання про набуття громадянства в силу народження застосовуються два принципи: національний і територіальний.

Національний принцип означає, що громадянство дитини залежить тільки від громадянства його батьків, незалежно від того, де вона народилася. Територіальний принцип означає, що громадянство зв'язане тільки з місцем народження і не зв'язане з громадянством батьків.

Більшість цивілізованих країн сполучають в своєму законодавстві обидва принципи з обов'язковим дотриманням певних умов.

В будь-якій державі проблеми громадянства вирішуються на основі певних законодавчих актів. В Україні такими актами є "Декларація про державний суверенітет України" і закон "Про громадянство України". Слід відзначити, що українська держава принципово підходить до проблеми громадянства і її рішення.

Громадянство України, так само як і громадянство інших країн, визначає постійний правовий зв'язок громадянина і держави. Право на громадянство – невід'ємне право громадянина і ніхто не може бути позбавленим громадянства або права змінити громадянство.

Українська держава гарантує охорону і захист прав, свобод і інтересів своїх громадян. Вона припускає існування в Україні єдиного громадянства, але підкреслює, що на основі двостороннього договору з іншими державами можливо і подвійне громадянство.

У відповідності з законодавством України громадянами України є: особи, що проживають в Україні, незалежно від їхнього джерела, соціального і майнового положення, расової і національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, виду і характеру занять, що не є громадянами інших держав і що висловили бажання стати громадянами України.

Держава здійснює захист громадян України, що перебувають за кордоном. Дипломатичні представництва і консульські застосування України, всі службові особи зобов'язані вживати заходи до забезпечення громадянам можливості користуватися в повному обсязі правами, наданими законом країни перебування, міжнародними угодами, учасниками яких є Україна і держава перебування, а при необхідності вживати заходи для відновлення порушених прав громадян України.

Такий зв'язок особи і держави, що визначається поняттям "громадянство".

Закінчуючи вивчення теми "Держава – базовий інститут політичної системи суспільства, слід звернути увагу студентів на питання еволюції держави і його перспектив.

Револьюційні заворушення, зміни більших епох змінюють типи держави, розвивають її функції, змінюють форми влади і режими, але держава як політичний інститут залишається.

Марксизм поставив питання про майбутнє цього інституту як знаряддя класового домінування, що стане непотрібним в безкласовому суспільстві і загине, коли таке суспільство виникне. Але встановлення пролетарської диктатури після Жовтневої революції, а після цього тоталітарної диктатури призвело не до відмирання держави, а до безмежного множення і зміцнення її функцій. Ідея відмирання держави виявилася передчасною і перетворилася в догму. Реально суспільна роль держави неухильно зростає разом з ускладненням матеріального і духовного життя суспільства і зростанням масштабів політики.

Світ об'єктивно все більше і більше потребує організації і управління, але інстанції світової влади, що могла б його організувати, немає. Частково її функції виконують регіональні союзи держав – традиційна форма координації політики.

Реальним шляхом інтернаціонального розвитку держави стала її участь в системі міжнародних організацій, в інтернаціоналізації демократичного процесу, а також подолання ізоляціонізму, відсталості, політичного і ідеологічного захисту ідеї особливої історичної винятковості будь-якої країни.

В порядку самоконтролю студентам корисно відповісти на ряд питань.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Що таке держава і які її основні ознаки?
2. Які причини виникнення держави?
3. Які етапи в розвитку держави Ви знаєте?
4. Які форми політичного правління Ви знаєте?
5. Чим відрізняються президентська, парламентська і змішана республіки?
6. Чим відрізняється федеративна держава від унітарної?
7. Що таке "громадянське суспільство"?
8. В чому відзнака правової держави від соціальної?
9. Дайте визначення громадянства.
10. Які перспективи розвитку сучасних держав?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Аболин О.Ю. Всемирный и европейский федерализм: вероятные перспективы // Полис.-1994.-№2.
2. Введение в политологию. Учеб. пособие. Под ред. Н.И.Горлач. - Ч.2. - Харьков, 1993.
3. Ильин М.В. Государство // Полис. - 1994. - №1.
4. Бурлачук В.И. Исторические попытки моделирования украинской государственности в XX веке // Полис. - 1995. - №1.
5. Основы политической науки ; Учеб. пособие. Под ред. В.П.Пугачева. - М.: Знание России. - 1993. Ч. 1 и Ч. 2.
6. Основы политологии: Краткий словарь / Под ред. Г.А.Белова и В.П.Пугачева. - М.: Знание России, 1993.
7. Основы политологии: Курс лекций / Под ред. В.Д.Бабкина, Н.И.Козюбра и др. - К.: Знание, 1991.
8. Пастухов В.Б. От государственности к государству: коммунистическая стадия восходящего процесса / Полис. - 1994. - №5.
9. Политология: Курс лекций / Под ред. М.Н.Марченко. - М.: Из-во МУ. - 1993.
10. Политология: Энциклопедический словарь. / Под. ред. Ю.И.Аверьянова. - М.: Из-во МКУ, 1993.

VII. ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ СУЧАСНОСТІ. ДЕМОКРАТІЯ: СУТНІСТЬ, ФОРМИ ТА РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Сучасний світ – це багатолика сукупність розвитку, взаємодії, еволюції, втрати одних та здобуття інших характерних рис. Тому в світовій науці політичні режими вивчають у рамках багатьох теоретичних шкіл та напрямів.

Мета лекції - зв'язувати, як здійснюється політична влада, які теорії суспільно – політичного розвитку та прогностичні тенденції є в її основі; типологічні ознаки сучасних політичних режимів, відомі світовій громадськості теоретичні підходи, що дозволяють розібратися в найскладніших соціальних змінах.

Для такого аналізу доречно розглянути такі питання:

1. Сутнісні характеристики політичних режимів. Типологія політичних режимів.
2. Демократичні основи політичного життя суспільства. Сучасні концепції демократії.

1. СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ. ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

При розгляданні першого питання слід зрозуміти, що політичний режим являє собою комплекс взаємодіючих компонентів здійснення політичної влади. Носієм зв'язків та відносин, тобто показником того, як, в якій політичній парадигмі працює влада, є компоненти та їх взаємодія, атрибутивні, характерні властивості того чи іншого політичного режиму.

Політичний режим складається, принаймні, з трьох компонентів, які зберігають певну автономність. Ця обставина має цілу низку важливих наслідків, зумовлених, передусім, плюралізмом тлумачення політичного змісту режиму.

Перший компонент, який складає зміст поняття “політичний режим” – це права та свободи особистості, пріоритетний тип її політичної культури, поведінки, свідомості, менталітету. Права людини, їх міра та гарантії реалізації взаємозв'язані з рівнем розвиненості самого права, його роллю в механізмі політичного володарювання. Сутність політичного режиму, отже, визначається тим, що у державі є пріоритетним – права держави чи права особистості.

Другий компонент змісту поняття “політичний режим” також має кілька вимірів, обумовлених рівнем та якістю соціально-економічного розвитку суспільства, принципом поділу влади, статусами партійної системи, політичної опозиції, засобів масової інформації, армії, поліції, церкви.

Будь-який політичний режим прагне самолегітимації, тобто намагається викликати віру, прихильність до себе, переконати громадян у правильності та обґрунтованості свого правління, його ефективності. Легітимних політичних режимів самих по собі не існує, бо легітимність досягається створенням емоційно-оціночного стану підлеглих цього режиму. Індикатором легітимності режиму є і характер відносин його з іншими державами (наприклад, режим напівколоніальний, суверенний тощо).

Третій змістовий компонент політичного режиму – це методи здійснення політичної влади.

Таким чином, політичний режим є осередком взаємодії комплексу компонентів, кожний з яких, у свою чергу, містить не менш інтегровані складові. Політичний режим – це вираження політичного напрямку здійснення політичної влади, її політичних пріоритетів, тобто він характеризує політичну систему і пов'язаний з нею загалом і з усіма її складовими. Тому політичні режими і відрізняються один від одного, передусім, своєю політичною системою (її структурою, пріоритетами, методами дії тощо). Перефразуючи висловлювання О. Шпенглера про політику, можна сказати, що політичний режим у найвищому розумінні є життя, а життя є політичний режим.

Політологічний енциклопедичний словник (1997 р.) дає таке визначення поняття “політичний режим”. Це – сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявих стосунків між державною владою і суспільством, домінуючих форм ідеології, стану політичної культури.

Класифікація політичних режимів достатньо різноманітна. Наприклад, політичні режими можна класифікувати:

- за рівнем демократичності (народний – антинародний);
- за ступенем розвинутості політичної системи (авторитарно-демократичний, відкритий та закритий, легітимний та нелегітимний);
- з точки зору форм правління (режим парламентського типу, президентського правління, монархічні, республіканські тощо) ;
- за кланово-груповими критеріями (режим “білої меншості”, “чорних полковників”, “червоних кхмерів” тощо).

Оцінки політичних режимів мають і символічний сенс, і тому дозволяють утворити образ країни, держави, тип правління без конкретного аналізу (наприклад, абсолютистський, царський, “попередній” режим тощо), нерідко в персонофікованій формі, за ім'ям глави держави (режими Гітлера, Піночета, Хусейна, Кастро тощо).

Широко відомі три типи політичних режимів: тоталітарний, авторитарний і демократичний. Кожен з них має свої ознаки, які складають сутнісну основу їх різниці один від одного. Зрозуміло, в реальному житті існує безліч варіантів політичних режимів зі змішаними в різних пропорціях характеристиками.

Запропонована загальна типологія дає можливість наочніше зрозуміти певний набір характеристик, які переважають у кожному із зазначених типів політичних режимів.

ТОТАЛІТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ. Термін “тотальний” (від лат. *totalitas* – повний, цілісний) належить Беніто Муссоліні і Джовані Джентіле (ідеологам фашистської Італії). У 30-х роках він одержав розповсюдження в англomовній пресі стосовно гітлерівського режиму. У західній політології феномен тоталітаризму гостро обговорювався з 50-х років ХХ століття (Х. Аренд, К. Фридрих, З. Бжезинський, А. Арон та ін.). Автори вважають, що тоталітарним можна називати той політичний режим, який має:

- єдину офіційну ідеологію, стосовно якої повинен жити кожен член суспільства і яка відображає все політичне життя;
- єдину масову партію, яка очолюється лідером-вождем;
- систему терористичного політичного контролю, усунення будь-якої опозиції режимові;
- монополію партії на контроль за всіма засобами масової інформації;
- монополію партії на контроль за збройними силами;
- централізоване керівництво економікою за допомоги бюрократичної координації.

Американський політолог М. Картис називає більш десяти ознак тоталітарності. Є й інші точки зору на проблему тоталітаризму. Зрозуміло, що як і кожне соціальне явище, тоталітарний політичний режим може мати багато визначень. Проте, незважаючи на кількість ознак, думки фахівців можна об'єднати одним загальним твердженням, що тоталітарний політичний режим тим і відрізняється від інших типів політичних режимів, що встановлює тотальний контроль над всіма сферами суспільного життя, над кожною особою, її діями і, навіть, думками. Цей загальний момент можна вважати тлумаченням суті тоталітарного політичного режиму.

Об'єктивними передумовами виникнення тоталітаризму були особливості соціокультурної динаміки періоду індустріалізму, що поєднували процеси швидкого руйнування структур традиційного суспільства, етатизація суспільного життя, посилення соціальних функцій держави.

Ідейним джерелом тоталітаризму виступали соціалістичні та націоналістичні утопії початку ХХ століття, що містили раціоналістичне обґрунтування позитивно сформульованих цілей майбутнього суспільного розвитку. Політичні провідники тоталітаризму – масові вождистські партії, які прагнули до монополізації державної влади, пропагували “світле майбутнє” згідно із запропонованими ними символами віри.

Фундаментальною соціально-психологічною основою тоталітарного політичного режиму, який намагається створити “монопольну єдність” людей – є соціальний конформізм. Соціальний конформізм – це некритичне прийняття і

прямування пануючим точкам зору і стандартам, стереотипам масової свідомості і пропагандистським кліше. До головних рис соціального конформізму відносяться: відсутність індивідуальності, рабська залежність від влади, маніпульованість, стандартність тощо. Тому соціальну базу тоталітаризму складають маргінальні групи і прошарки населення, які найбільш сприйнятливі до пропаганди тоталітарних доктрин. Прихід до влади тоталітарно орієнтованих партій та їх кадрове злиття з державним апаратом вивели тоталітаризм із галузі політичних уявлень у галузь політичних реалій.

Таким чином, враховуючи ознаки тоталітаризму, можна стверджувати, що в чистому вигляді він був притаманний фашистським режимам, багато його рис налічував сталінізм і маоїзм, а також воєнно-диктаторські режими в країнах Латинської Америки, Африканського континенту і Азії після розвалу колоніальної системи. Політичний досвід XX ст. доводить, що тоталітаризм виступає як глухий кут еволюційної спіралі світового розвитку.

Одним з альтернативних тоталітарному виступає **АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ** (від лат. *autoritas*- влада). В основу авторитарного режиму покладено зосередження більшості влади в руках однієї особи чи групи осіб.

Авторитаризму, як методу управління, притаманні:

- скасування або значне обмеження політичних прав і свобод громадян;
- обмеження діяльності політичних партій та інших суспільних угруповань, можливості опозиції зведені до мінімуму;
- народ не визнається як головне джерело і суверен влади;
- дії державних інститутів суворо регламентуються;
- не реалізується принцип поділу влади.

Головною опорою авторитарних режимів є домінуючі вертикальні силові структури влади – армія, каральні органи. Способи володарювання переважно силові, жорстоко дисциплінарні, такі, що ігнорують можливості будь-яких конфліктів, а, отже, і необхідність їх розв'язання. Західні дослідники вважають важливою характеристикою цього політичного режиму обмежений плюралізм.

Слід розрізняти авторитаризм і тоталітаризм. На відміну від останнього авторитаризму властиві певні елементи демократизму, зокрема, автономія особистості і суспільства в неpolітичних сферах.

Пом'якшеними варіантами авторитаризму є конституційні форми влади, за яких формально допускається поділ влади, багатопартійність, відмова від тотального контролю над суспільством, обмежені вибори парламенту при домінуванні виконавчої влади.

Авторитарні політичні режими найбільш поширені в історії людства. Найвідомішими його формами є:

- військовий режим, що має кілька різновидів (військово-диктаторський, військово-демократичний, військового державного перевороту, авторитарний преторіанізм, що базується на насиллі найманих військ);

- монархічний режим (абсолютна монархія, дуалістична монархія); теократичний режим, що відзначається пріоритетною владною роллю релігійних діячів;

- персоніфікований режим (персональна тиранія, в якій влада належить вождю й спирається, передусім, на поліцію; матримоніальна тиранія, де влада впродовж тривалих років передається спадково).

Починаючи з 60-х років XX ст., у багатьох країнах світу встановлювався військовий режим так званого “нового” або “м’якого” авторитаризму. Його головною метою було не тільки утворення “ нової держави”, але й реалізація серйозних економічних реформ, які б забезпечили вихід держави посттоталітарного періоду з економічної прірви й подальше еволюційне переростання авторитарного суспільства в демократичне. Приклад тому: Іспанія, Південна Корея, Аргентина, Чілі, держави Східної Європи. Така популярність авторитаризму продиктована його достоїнствами, особливо в екстремальних ситуаціях: здатністю забезпечити суспільний порядок, здійснити швидко реорганізацію суспільних структур, сконцентрувати зусилля на вирішенні певних питань. Все це надає привабливості авторитаризму й спонукає владні структури до застосування його методів як досить ефективного засобу проведення радикальних реформ.

2. ДЕМОКРАТИЧНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Історична генеза демократії довга і суперечлива. Народжена в Античній Греції, ідея демократії не знайшла там палких прихильників серед філософів. Концепції найяскравіших представників того часу Платона і Аристотеля базувались на протиставленні “правильних” та “викривлених” форм державного устрою і влади. Демократію вони відносили до “викривленої” форми. В наступні століття також панувало скептичне ставлення до демократії. Після Французької буржуазної революції стало зрозумілим, що саме демократія є засобом більш розумної політичної та соціальної організації суспільства, держави, влади. В XIX ст. у демократії були свої злети та падіння, але, в цілому, до неї було негативне ставлення. Після виходу в світ книги Алексиса Токвіля (1805-1859) “Демократія в Америці” почало формуватися позитивне ставлення до демократії. На початку XX ст. практично не залишається політичних доктрин, включаючи і більшовизм, і фашизм, які в основу своїх ідеологічних конструкцій не закладали б побудову демократії різного роду. Після революції 1917 р. в Росії диктатура пролетаріату була проголошена як вищий тип пролетарської демократії.

Велике значення в утвердженні сучасних норм демократії відіграли “Декларація прав людини”, прийнята ООН (1948 р.), Хельсинська нарада (1975 р.), правозахисний рух в постсоціалістичних країнах, Паризька нарада глав урядів європейських країн й прийнята нею “Паризька хартія для нової Європи” (1990 р.).

Необхідно мати на увазі коло методологічних підходів до аналізу демократії.

В політології термін “демократія” вживається в чотирьох значеннях:

- як влада народу (від грец. demos – народ + kratos – влада = народовладдя);
- як форма устрою будь-якої організації, заснованої на принципах рівноправності її членів, виборності й прийняття рішень за більшістю (партійна, профсоюзна, молодіжна тощо);
- як ідеал суспільного устрою і відповідний йому світогляд та система цінностей;
- як рух за народовладдя (соціал-демократичний, християнсько-демократичний тощо).

Одним з основних принципів демократії є принцип більшості. Принцип більшості складає суть доктрини народного суверенітету, відповідно до якого народ проголошується джерелом верховної влади у демократичному суспільстві. При оцінці демократії та її важливого принципу – суверенітету народу – вона класифікується як загальна та соціально обмежена. До початку ХХ ст. ні одна з існуючих демократій не надавала всьому дорослому населенню рівних політичних прав. Це були класові (для власників) або патріархальні (для чоловіків) демократії.

Принцип більшості здійснюється за допомоги прямої та представницької демократії. До форм прямої (плебісцитарної) демократії відносяться: проведення виборів на основі загального виборчого права, референдуми, всенародні обговорення питань державного життя. Члени суспільства безпосередньо беруть участь у розробці політичних рішень, прийнятті законів або знаходженні консенсусу між протилежними інтересами членів свого співтовариства. Ця форма демократії дає можливість розвивати політичну активність громадян, забезпечувати легітимність влади, здійснювати ефективний контроль за діяльністю інститутів держави.

Представницька (репрезентативна) демократія – це, коли члени співтовариства залишаються джерелом влади і мають право ухвалювати рішення, але реалізують це право через обраних ними представників, які повинні відстоювати їхні інтереси. При такому управлінні демократія розуміється як компетентне й відповідальне перед народом представницьке управління. Носіями представницької демократії є парламенти, інші законодавчі органи влади як в центрі, так і на місцях, а також виборні представники виконавчої і судової влади. Достатньо влучно сказав про суть представницької демократії німецький політолог Ральф Дарендорф. Він вважає, що демократія – це не правління народу,

якого просто не буває. Демократія – це уряд, обраний народом, а якщо необхідно, то й народом скасований; крім того, демократія – це уряд зі своїм особистим курсом.

Наголосимо, що ні одна з цих форм у “чистому вигляді” не існує. Політична реальність показує, що поєднання форм прямої і представницької демократії є надійним інструментом виявлення волі більшості народу. Але принцип більшості не можна вважати бездоганно демократичним, якщо при цьому не забезпечувати право меншості на опозицію. У демократичному суспільстві і більшість, і меншість громадян цілком рівні у своїх правах і свободах. Закріпленні Конституцією права і свободи громадян є важливими цінностями демократії. При цьому першорядні у міжнародному праві визначаються такі політичні права і свободи, як свобода слова, переконань, віросповідання для всіх людей, незалежно від їх раси, статі, мови і релігії. У демократичному суспільстві гарантується недоторканість особи, її житла, забороняється обмеження у виборі місцепроживання громадян, забезпечується право на виїзд і в'їзд у свою країну.

Демократія передбачає вільну діяльність всіх політичних партій, суспільно-політичних об'єднань, організацій, рухів, які діють в рамках закону. Для демократичної форми правління характерна багатопартійність.

Важливий атрибут демократії – принцип поділу влади у системі державної влади. Згідно цьому принципу законодавча, виконавча і судова влади відокремлені і досить незалежні одна від одної. Проте, вони постійно взаємодіють між собою, врівноважують одна одну.

Обов'язковою умовою демократії є гласність про всі дії державних органів, політичних партій, суспільних організацій. Незалежний статус засобів масової інформації – це теж атрибут демократичного суспільства.

У демократичному суспільстві значна роль у системі державного устрою відводиться місцевим органам самоуправління, здійснюється раціональний поділ компетенції і повноважень різних рівней влади. Саме місцева влада найбільш близька до народу і від її дій залежить повсякденне життя громадян. Тому ступінь демократичності суспільства виявляється тим, який статус і обсяг повноважень місцевих органів влади, а також рівень її доступності для людей.

Такі основні принципи, критерії і цінності демократії. Проте не варто ототожнювати демократію із втіленням усіх сподівань, здійснення яких прагне людина. Безперечно, демократія має переваги, але і вона може стати “тиранією більшості”, переродитися на диктатуру парламенту або парламенської більшості. Із 180 незалежних держав світу тільки приблизно 40 можуть бути названі демократичними у загальноприйнятому сенсі цього слова. Але, навіть, вони далекі від ідеалу, бо значною мірою третина населення приречена на вічну маргинальність. Побудувати суспільство, яке б було суспільством для всіх – неможливо, а сам процес демократизації тривалий і тяжкий. І все ж таки людство, за словами У. Черчілля, не вигало досі нічого кращого, ніж демократія.

З методологічної точки зору важливо розрізняти колективістське, плюралістичне та ліберальне бачення демократії у залежності від того, хто має пріоритет у здійсненні влади: народ, соціальна група чи особистість.

Антична демократія була заснована на загальній зацікавленості свобод громадян у збереженні рабовладіння, яке було спільним. Колективістські теорії демократії розроблялись в утопіях Т.Мора, Т.Кампанелли, Л.Сен-Симона, Ш.Фур'є, Р.Оуена, детальну розробку вони знайшли у працях Ж.-Ж Руссо, а також подальший розвиток та практичне втілення в теоріях соціалістичної, пролетарської демократії В.Леніна, Й.Сталіна.

Незважаючи на деякі відмінності, колективістські концепції демократії мають загальні риси:

- заперечення автономності особистості;
- первинність народу у здійсненні влади;
- однорідність народу за складом;
- абсолютність влади більшості.

В цілому, колективістські концепції демократії не розрізняють особистість, суспільство, державу.

Одним з перших почав критикувати колективістську демократію Й. Шумпетер. Плюралістичні теорії виходять з того, що ні особистість, ні народ не є головними рушійними силами політики в демократичному суспільстві. Тільки в групі, а також в міжгрупових відношеннях, формуються інтереси, ціннісні орієнтири та мотиви політичної діяльності індивіду.

Загальні риси плюралістичної концепції демократії зводяться до:

- відмові від прямої участі всіх у політичному процесі;
- визнанні зацікавленої групи центральним елементом демократичної політичної системи, яка гарантує права та свободи особистості;
- значного розширення діяльності держави, збереженню рівноваги конкурентних інтересів;
- турботі про формування демократичної культури, підтримки державою соціально-обмежених верств населення.

Плюралістична теорія демократії знайшла втілення в багатьох країнах світу, проте її ідеї критикуються деякими політологами за ідеалізацію дійсності, перебільшення групової ідентифікації. Ця теорія, на їх думку, далека від ідеалів народовладдя, вона недостатньо враховує нерівність політичного впливу різних суспільних груп, перш за все, пріоритетного впливу бізнесу, бюрократії, воєнно-промислового комплексу, профспілок, володіння ресурсами (гроші, знання, авторитет, засоби масової інформації тощо). Молодь, пенсіонери, інваліди та деякі інші групи не мають такі ресурси, в той час як представники бізнесу володіють ними в повному обсязі. Критикується плюралістична модель демократії і за її консервативність, тому що для прийняття рішення вона потребує згоди всіх зацікавлених груп, що неможливо забезпечити на ділі. І ще один аргумент проти

плюралістичної концепції демократії: в західних країнах політичне управління все більше залежить від бюрократії і лоббістів і все менше – від парламентів та партій.

З плюралістичною теорією демократії співзвучна елітарна концепція демократії. Політична еліта визначається як самостійна, привілейована група або сукупність груп безпосередньо пов'язана з володарюванням або тиском на владу. Попередниками сучасної елітарної демократії були Платон, Карлейль, Ніцше та ін. Сучасні класичні концепції еліти були сформульовані на початку XX ст. В. Парето, Г. Москою, Р. Міхельсом. Найзагальнішими рисами, притаманними елітарним теоріям є:

- поділ суспільства на еліту і маси;
- тлумачення політичної нерівності як підвалини соціального життя;
- володіння владою завдяки приналежності до “обраної меншості”;
- розгляд історії як сукупності соціальних циклів, що характеризуються пануванням певних типів еліт.

Таким чином, концепція елітарної демократії, по-суті, стверджує, що ідеал народовладдя в сучасну епоху (як і раніше) не реалізується значною мірою. Народ представляє в системі політичної влади пануюча еліта.

В якості альтернативи по відношенню до концепції елітарної демократії виступає теорія партіципаційної демократії. Під “партіципацією” в західній політології розуміються всі види участі громадян (добровільної й вимушеної) в політичному житті з метою впливу і тиску на прийняття рішень владою. Автори концепції тлумачать необхідність участі більшості народу не тільки в виборних кампаніях, референдумах, але і в інших видах політичного процесу, включаючи формування владних груп і висування політичних лідерів. Німецькі політологи Б. Гуггенбергер і Д. Нолен розглядають теорію партіципаційної демократії як один із варіантів критичної теорії демократії, в центрі якої – аналіз політичної дійсності з позиції ідеалу індивідуального самовизначення і орієнтації на автономію особистості.

Ліберальна (індивідуалістична) теорія демократії базується на ідеї автономності особистості, виділенні її з суспільства та держави. Основними положеннями ліберальної концепції є:

- визнання особистості основним джерелом влади;
- пріоритет прав людини над правами держави;
- обмеження сфери діяльності держави, передусім, охороною суспільного порядку, безпеки громадян;
- пріоритет ринкового регулювання економікою над державним управлінням;
- розподіл влади як умова контролю громадян над державою.

Один із теоретиків ліберальної демократії політолог Баббіо вважає, що справжнім суб'єктом демократії сьогодні виступають індивідууми, громадяни.

Таким чином, сучасний лібералізм зорієнтований виключно на індивідуалізм. Ліберальні концепції демократії, наголошуючи на особистості, випускають з уваги групу як головний суб'єкт реальної політичної влади.

В сучасній політичній науці йде пошук нових форм демократії. Французький політик М.Рокар вважає реальність взаємозв'язків між виборними, засобами масової інформації і виборцями – серцевиною сучасної демократії. В цьому напрямі, на його думку, відбувається становлення “ нової форми демократії ”. Її складовими частинами виступають загальне виборне право та вільна інформація. Народ може реалізовувати своє право вибору тільки в умовах вільного розповсюдження інформації. Не випадково, що засоби масової інформації стали називати “ четвертою владою ”. Нову форму демократії М.Рокар називає “ інформаційною демократією ”.

Канадський проф. М.Бунге пропонує концепцію “ інтегральної технодемократії ”. Засоби її досягнення – це освічене володарювання народу в усіх царинах – економічній, культурній, політичній на основі рад експертів. Тобто, відмічає М.Бунге, інтегральна технодемократія є рівність посередством кооперативної власності та самоуправління, політичної демократії і технічної експертизи.

В калейдоскопі політичних теорій демократії існує ще й економічна теорія демократії. Вона заснована на образі людини всебічно інформованої, здібної діяти раціонально і добиватися для себе максимальної вигоди. Економічна демократія – це царина ринкових відносин, до якої зводяться політико-владні відносини. Ліберально мислячі теоретики та політики пов'язують разом демократію і ринок. Американський президент Біл Клінтон назвав сучасну західну демократію ринковою демократією.

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних концепцій демократії показує різноманітність підходів до визначення демократії. Кожний напрям має концептуально-нормативний характер, тобто характеризує той чи інший вид демократії в ідеалі. Разом з тим, теоретичний розгляд спирається на реальний досвід – емпіричний підхід.

Від розуміння сутності демократії значною мірою залежать реальні шляхи її здійснення. Демократія – це загальнолюдська цінність. Історія вчить, що демократія – благо народу тільки тоді, коли вона відповідає політичній культурі й образу життя людей, має необхідні економічні й соціальні передумови. В іншому випадку - вона перероджується в охлократію – владу натовпу – й приводить до хаосу і анархії.

Сучасний стан України з точки зору політичного режиму – це звичайна в рамках авторитаризму плюралізація суспільного життя., яка може бути, а може й не бути початком становлення демократії. На стабільність і зростання демократії впливають дві головні умови – економічний розвиток і політичне керівництво. Характер еволюції політичного режиму сьогодні залежить, передусім, від

конкретних якостей політичної еліти, пріоритетів реорганізації нею системи влади і управління, домінуючих способів балансування взаємовідносин правлячої та опозиційних сил, методів, спрямованості, міри їхньої участі в урегулюванні і розв'язанні криз соціального розвитку. Тому некоректним є як зневажливе ставлення до демократії, так і романтизм найшвидшого переходу до неї. До того ж декретувати демократію за допомоги законів чи конституцій - це чергова міфотворчість.

ВИСНОВКИ

Отже, історія людства знає різні типи політичних режимів. Найбільш цивілізований і розвинутий – демократія. Більшість населення сучасних країн світу глибоко сприйняли і свідомо підтримали демократичні цінності та ідеали. Для того, щоб розвивались демократичні форми політичного життя потрібні соціальні, економічні та культурні основи. Без них політичний процес проходить у недемократичних формах. Це – по-перше, високий рівень економічного розвитку країни, багатогранність форм власності, наявність розвинутого ринку, конкуренції товаровиробників. По-суті, сама демократія нагадує політичний ринок з його конкуренцією ідей, програм, позицій. По-друге, висока ступінь розвитку політичної культури. Культура суспільства в цілому і, особливо, в галузі політичного життя, є могутнім каталізатором демократичних процесів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арон А. Демократия и тоталитаризм. - М., 1993.
2. Аренд Х. Вирус тоталитаризма. // Новое время. - 1991. - №11.
3. Даль Р.А. Введение в теорию демократии. - М., 1992.
4. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе. // Вопросы философии. - 1990. - №9
5. Джилас М. Лицо тоталитаризма. - М., 1992.
6. Желев Ж. Тоталитарное государство. - М., 1991
7. Зеркин Д.П. Основы политологии.-Ростов-на-Дону, 1996.
8. Лазоренко О.В.,Лазоренко О.О. Теорія політології. - К., 1996.
9. Мальцев В.А. Основы политологии. - М., 1997.
- 10.Марченко М.Н. Политология. - М. - МГУ, 1997.
- 11.Політологічний енциклопедичний словник. - К., 1997.

VIII. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА СУСПІЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ І РУХИ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Політичні партії та громадські організації і рухи є складовою частиною політичної системи суспільства. На сучасному етапі в тому чи іншому вигляді вони існують у всіх країнах світу. Через партії та суспільно-політичні організації і рухи відбувається участь народу в управлінні суспільними справами.

Мета лекції - проаналізувати специфіку партій і суспільно політичних організацій та рухів як елементів політичної системи, визначити їх роль і місце в якості органів і форм здійснення демократії. Розглянути цю проблему доречно за таким планом:

1. Політична партія як організація. Функції та типологія партій.
2. Сучасні партійні системи
3. Громадські організації і рухи.

1. ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ ЯК ОРГАНІЗАЦІЯ. ФУНКЦІЇ ТА ТИПОЛОГІЯ ПАРТІЙ

Отже, що таке політична партія? У перекладі з латинської слово “партія” означає “осередок”, “частина”. У визначенні суті партії до цього часу ведеться полеміка між різними політологічними школами й існує безліч її визначень. Це пояснюється складністю самого явища - політична партія і з різним розумінням призначення та функцій політичної партії. В цілому, вони зводяться до визначення партії:

- як групи, об'єднаної єдиними ідеологічними цінностями, що створюються для проведення виборчих кампаній;
- як передовий загін класу, що представляє їхні інтереси;
- як вираз політичного конфлікту в суспільстві й зброя вирішення обумовлених ним конкретних проблем;
- як специфічний вид організації.

Політологічний енциклопедичний словник (1997р) визначає політичну партію як - “добровільне об'єднання людей, котрі прагнуть домогтися здійснення ідей, які вони поділяють, задоволення спільних інтересів; організована певним чином частина якоїсь соціальної верстви, класу, покликана висловлювати і захищати інтереси цієї спільності, домагатися їх дотримання і виконання, бути її політичним “голосом”, “уособленням” окремих групових інтересів.”

Перші політичні партії, відомі історії, виникли в Стародавній Греції. Це були малочисельні та вузькі за складом групи. Політичні партії існували і в

середні віки. Справжня історія політичних партій починається з часів Великої французької революції наприкінці XVIII століття.

В історії політичних партій багато дослідників згоджуються з М. Вебером і виділяють три етапи: партії як аристократичні групи політичної еліти; партії як політичні клуби, що намагаються заохочувати до активної політичної діяльності впливових людей; сучасні масові партії. Першою масовою партією було Ліберальне товариство реєстрації виборців в Англії, засноване в 1861р. В науковій літературі відзначається, що в дійсності всі три етапи пройшли тільки дві англійські партії: лібералів (віги) і консерваторів (торі). Більшість сучасних партій оформилася у вигляді масових партій.

В США партії організуються у 30-х рр. XIX століття при президенті Джонсоні, у Франції та інших європейських країнах - в період революції 1848р. В Росії та Україні - у 90-х рр. XIX століття.

У наш час стає усе більш очевидною суперечлива сутність політичної партії як явища політичного життя суспільства. У природі всякої партії вада, яку виявив і описав ще німецький соціолог Роберт Міхельс (1876-1939р.р.). Будучи створені як засіб досягнення соціально-групові мети, партії самі невдовзі стають метою самих себе, починають переважно дбати про власний добробут і успіх.

У структурному відношенні в партії можна виділити три рівні.

Перший – прихильники партії, які систематично голосують за неї на виборах.

Другий – сама офіційна партійна організація. Майже всі сучасні політичні партії мають партійний апарат, що складається з групи людей, які професійно займаються організаційними питаннями політичної діяльності партії.

Третій – це партія в системі володарювання, яка складається з посадових осіб у державному апараті, що одержали свої посади в силу приналежності до даної партії. До них відносяться: президенти, губернатори, члени парламенту, законодавчих органів тощо. Безумовно, така ієрархія має свою національну специфіку. Наприклад, в консервативній партії Великобританії парламентська фракція в організаційному відношенні складає самостійний структурний елемент – парламентську консервативну партію. Лідер парламентської фракції є водночас лідером партії у загально - національному масштабі. По суті, центральні органи партії – виконавчий комітет, центральне бюро – представляють собою дорадний орган при лідері.

Справжня політична партія не може бути витвором самого тільки бажання або зусиль навіть дуже здібних і впливових людей. Вона виникає не на ґрунті чистої політики, а на відповідній соціальній базі:

Зрозуміло, утворення політичних партій обумовлюється рядом факторів. По - перше, різні погляди з приводу політичного устрою суспільства та інших політичних питань. По - друге, незадоволення частини суспільства існуючим становищем та відповідна потреба у діях, щоб змінити становище, і викликало

необхідність створення політичних партій. По - третє, однією з умов створення політичних партій є причини національного характеру. Тенденції до створення політичних партій на основі національної ідеї наявні багатьом країнам Латинської Америки, Африки, Східної Європи.

Політичні партії в сучасному суспільстві виконують життєво необхідні функції. Безумовно, вони мають конкретно-історичний характер.

Політологи виділяють такі функції партій:

- політична, яка полягає в боротьбі за владу в країні або досягнення максимальної кількості місць в законодавчих органах влади, одержанні права на формування державних виконавчих органів, уряду;
- функція представництва інтересів тих чи інших соціальних груп чи верств суспільства;
- ідеологічна фіксується у програмі партії, рішеннях з'їздів, конференцій і має за мету переконати у своїй ідейній правоті якомога більше людей. Результатом реалізації цієї функції є ідейно-політична доктрина або ідейно-теоретична концепція;
- організаторська - в практичній реалізації програми й рішень партії, вона знаходить свій вираз у діяльності з розширення членського складу, розвитку взаємовідносин з іншими партіями.

Існують й інші функції політичних партій. Саме через функції виявляється сутність, соціальне призначення, роль партій в суспільстві. Критерієм функціональної діяльності правлячої партії виступають політичні, економічні, соціальні результати, досягнуті партією відповідно до цілей, які вона ставила, а також задоволення інтересів тих соціальних верств і груп, які вона представляла. Не випадково одним із аспектів в науковій методології виступає вимога судити про політичні партії по їх справах, а не заявах.

Ведучи постійну боротьбу з опозицією політична партія формує економічні і політичні платформи, виробляє стратегію і тактику їх здійснення. Механізм міжпартійної конкуренції не дозволяє політичним партіям жити старим багажем і примушує їх оперативно реагувати на зміни, що відбуваються в країні і світі.

Важливу роль в теорії політичних партій займає питання про інституціоналізацію (правове визначення). Відомо, що багато партій на початку ХХ століття діяли нелегально.

Законодавство кожної країни по-своєму регулює (або ні) статус партії. В більшості країн світу за ними закріплено право висувати кандидатів на виборні державні посади.

Вони мають право вільно розповсюджувати інформацію про свою діяльність, пропагувати свої ідеї. Найбільш великі повноваження у парламентських партій. Вони мають право утворювати фракції. Фракція (від лат. Fractio – розламування, подрібнення) – це група членів тієї чи іншої партії в складі парламенту, яка організовано проводить установки своєї партії. Фракційна

діяльність у парламенті країн з багатопартійною системою – це нормальне й корисне явище, що забезпечує відображення та захист інтересів різних соціальних груп і верств населення.

В деяких країнах (Німеччині, Італії, Швеції) широко розповсюджена практика фінансування діяльності партії із державного бюджету. Чому? Тому, що вважається, партія, виконуючи конституційні функції, сприяє формуванню здорового суспільства, а тому має право на одержання державних дотацій.

Характер і набір функцій партій безпосередньо пов'язаний з їх типологією. Політологами пропонуються різні критерії класифікації політичних партій. Марксистський підхід наголошує на класових критеріях і розрізняє: робітничі, буржуазні, селянські партії тощо. За ідеологічними критеріями відрізняють революційні, реформістські, консервативні партії. По відношенню до влади партії поділяють на правлячі і опозиційні, або авангардні і парламентські. Парламентські виконують дві головні функції – підготовку виборців схилення їх на свій бік та контроль за здійсненням парламентського курсу. Авангардні не обмежуються участю в передвиборній боротьбі та представницьких органах влади, а й використовують інші форми політичної діяльності: маніфестації, мітинги, демонстрації, пікети тощо. Проте в сучасних демократичних країнах кожна партія має намір стати парламентською.

У західній політології широко визнається типологія, яка враховує критерії чисельності і внутрішньої структури партії. Це так звана “бінарна” типологія: партії кадрові і масові. До кадрових відносяться такі, в яких партійний склад формується навколо групи політичних діячів. Такі партії мають вільне членство і діють, як правило, тільки під час виборів. Кадровими є більшість європейських партій консервативної орієнтації, республіканська і демократична партії США. Масові партії являють собою централізовані організації із статутним членством, більш дисципліновані, приділяють більше уваги ідеології. Вони існують, головним чином, завдяки членським внескам. Члени партії не тільки сплачують внески, але й беруть участь у справах партії. Це, як правило, ліві партії комуністичної, соціалістичної і соціал-демократичної орієнтації.

Дуже поширеним є спосіб класифікації партій за ознакою прогресивності або консервативності їх політичних програм. Це – партії – ліві, праві і центристи. Така класифікація зліва направо веде свою історію з засідань Французької національної асамблеї 1789 р., коли по різні сторони від спікера розташовувались консерватори, які виступали за збереження монархії (праворуч) і радикали, що відстоювали ідеї загальної рівності (ліворуч); помірковані ж займали місця в центрі. Ця традиція збереглася і в наші часи. Проте, такий поділ відносний, бо ті партії, що сьогодні є лівими, завтра можуть стати правими і навпаки.

Взагалі кожна типологія відносна. Як правило, ліберальні, комуністичні, соціал-демократичні, або будь-які партії можуть бути правлячими і опозиційними,

легальними і нелегальними, революційними і консервативними, авангардними і парламентськими тощо.

Розрізняють організаційно оформлені партії, члени яких одержують партійні білети і платять членські внески і організаційно не оформлені партії, які характеризуються відсутністю офіційного членства. Типовими прикладами перших є комуністичні партії, а других – республіканська і демократична партії США, консервативна партії Великобританії. Розрізняють ще й партії з прямим і непрямим членством. У першому випадку прийом в члени партії здійснюється в індивідуальному порядку, а у другому та чи інша людина стає членом партії в силу того, що входить в будь-яку організацію, яка пов'язана з цією партією. Так, в лейбористську партію Великобританії, соціал-демократичні партії Швеції, Норвегії, Ірландії профспілки входять на колективних початках, тобто члени профспілок є колективними членами даних партій. Для комуністичних характерно виключно пряме членство.

У міру поступового перетворення держави із засобу панування у механізм узгодження інтересів соціально-економічних, національно-культурних і регіональних груп, що її складають, поступово змінюється й характер політичних партій, які, являючи собою політичне завершення піраміди сучасного громадського суспільства, сприяють його всебічному розвитку.

2. СУЧАСНІ ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

У сучасному світі налічується понад 800 політичних партій, які об'єднують у своїх лавах близько сотні мільйонів членів та, мабуть, ще більше число прихильників. Партійні системи є механізмом міжпартійної взаємодії, а також партій з державою та іншими складовими частинами політичної системи. Вони надають стабільності цій системі і залежать за своїм характером від історичних і політичних традицій даної країни, особливостей її економічного життя, гостроти соціальних конфліктів, тощо.

Демократичним країнам притаманна багатопартійна система. Це така система, де реальну боротьбу за владу ведуть кілька політичних партій. Історично склалися три типи багатопартійної системи:

- біпартизм - система, в якій визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, які, перемагаючи на виборах, по черзі приходять до влади (США, Великобританія, Канада);

- “двох з половиною партій”, коли жодна з двох найбільших партій не може отримати більшості в парламенті й одна з них утворює коаліцію з третьою для формування уряду (типова для сучасної Німеччини);

- поліпартизм - три і більше партій з приблизно однаковим за кількістю електоратом, жодна з яких не здатна на тривалий час одержувати підтримку

більшості в парламенті й змушена формувати урядові коаліції (Італія, Бельгія, Франція, Данія та ін. країни).

Проте в деяких країнах в умовах багатопартійності вирішальну роль у формуванні органів влади і здійсненні їх політики відіграє одна - дві досить впливові політичні партії. Наприклад, у Китаї такою партією стала комуністична. В Японії - ліберально - демократична. В політології така багатопартійна система називається партійною системою з укладом домінації.

Для тоталітарних, авторитарних політичних режимів характерна однопартійна система. Вона існувала в 20 - 40-х роках в Італії, в 30 - 40-х в Німеччині, 20 - 80-х у Радянському Союзі. Сьогодні ще продовжує існувати на Кубі, в Північній Кореї, Індонезії, а також в деяких країнах Африки.

Основний недолік однопартійної системи в тому, що правляча партія використовує своє монопольне становище в системі влади, самоізолюється від критики і побажань, тим самим позбавляє себе припливу нових ідей, конструктивних пропозицій, що веде до догматизму і прирікає партію на втрату нею політичного впливу.

Політична практика свідчить, що в сучасних умовах існує стабільна тенденція до зменшення кількості політичних партій у державах з політичною та економічною стабільністю. А яка оптимальна кількість партій в суспільстві? А. Лінкольн на це питання відповів так: 2-1/2 партії. Одна - при владі, друга в опозиції і третя, що тільки народжується.

В утвердженні тієї чи іншої партійної системи велику роль відіграє тип політичного режиму. Так, у США і деяких інших країнах, влада і вплив інституту президентства має величезне значення і ніяка партія не може досягнути своєї стратегічної мети, якщо вона не матиме контролю над президентською владою. Такий контроль, безумовно, потребує підтримки більшості виборців. Коаліційного президента не існує. На виборах партія одержує все або нічого. Тому бажання завоювати посаду президента і об'єднує республіканців і демократів в єдині партії.

Політична історія ХХ століття свідчить, що багатопартійність (якщо вона не декоративна) утворює благонадійні умови для демократизації суспільства.

В Україні в період боротьби за незалежність на арену політичного життя вийшло багато різноманітних партій. Партійно - політична палітра сьогодення строката й мінлива. Вибори у вищий законодавчий орган влади - Верховну Раду 29 березня 1998 року показали, що із тридцяти політичних партій, які брали участь у виборах, вісім переступили 4% бар'єр і, таким чином, склали інститут парламентських партій. Це такі партії:

- комуністична партія України - 24,7%;
- народний рух України - 9,4%;
- виборчий блок соціалістичної партії України та селянської партії України - 8,5%;
- партія зелених України - 5,5%;

- народно-демократична партія - 5%;
- всеукраїнське об'єднання "Громада" - 4,7%;
- прогресивна соціалістична партія України - 4,03%;
- соціал-демократична партія України (об'єднана) - 4,01%;

Вважається, що сьогодні вже не можливо користуватися лише лінійним виміром при намаганні класифікації політичних партій в Україні. Дихотомія "праві - ліві" не може спрацьовувати в умовах, коли в Україні досягнуто консенсусу з основних принципових питань суспільного буття, коли має місце порозуміння з найважливіших для всього соціуму політичних питань.

Із зростанням політичної культури багатопартійність в Україні має шанс трансформуватися в ту систему, яку завбачав Лінкольн і яка існує сьогодні в деяких цивілізованих країнах.

3. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ І РУХИ

Партії виростають із суспільних рухів і організацій. Суспільні рухи і організації утворюють те соціальне середовище, в якому діють політичні партії. Вони доповнюють дії партій або перешкоджають розповсюдженню їх впливу на суспільство, виступають базою для перебудови існуючих партій або появи нових. Приклади тому: "Солідарність" - у Польщі, Народний Рух початку 90-х рр. - в Україні, Національний фронт - у Чехословаччині, тощо.

Громадська організація - це добровільне об'єднання людей, яке має внутрішню структуру знизу доверху, фіксоване членство.

Громадський рух - це теж добровільне формування громадян, яке виникає внаслідок вільного їх бажання на основі спільності інтересів і немає фіксованого членства.

Різниця між організаціями і рухом відносна. Кожна масова організація функціонує як суспільний рух. Наприклад, профспілковий, жіночий, молодіжний тощо.

Характерною особливістю сучасних масових суспільних рухів і організацій є те, що вони, як правило, пов'язані безпосередньо з політикою, або побічно впливають на якість діяльності політичних інститутів.

Дослідники масових демократичних рухів і громадських організацій виділяють такі причини їх виникнення:

- зростання кризових явищ в різних сферах суспільного життя;
- загроза війни та використання хімічної зброї;
- зростання загрози економічної катастрофи;
- необхідність захисту прав, свободи та життєвого рівня людини;
- подолання регіональних військових та міжнаціональних конфліктів;
- зростання освітнього та культурного рівня різних прошарків населення.

Польський політолог Є.Вятр виділяє чотири стадії, які проходить громадське формування у своєму розвитку. На першій створюються передумови виникнення суспільного об'єднання і створюється ініціативна група. Друга включає формування програмних документів, які віддзеркалюють об'єднані індивідуальні прагнення. Третя – це перевірка життєздатності громадського об'єднання, його відповідності потребам людей. Четверта – це затухання діяльності, коли завдання виконані, або життя довело неможливість реалізації цілей.

Таким чином, громадські організації і рухи – це суспільні сили, які намагаються змінити існуючі умови чи закріпити їх шляхом впливу на владні структури.

Суспільно - політичний рух і організації, в залежності від їх зв'язку з політичною системою, можуть бути інституціональними (формальними) і неінституціональними (неформальними). Перші, якщо можна так сказати, визнані політичною системою в якості її складової частини і функціонують за комплексом формальних правил. Другі діють поза системою, за правилами, що не передписані нею.

Масові громадські організації і рухи та велика кількість дрібних організацій і груп діють на різних рівнях: міжнародному, релігійному, в межах політичної системи тієї чи іншої країни, на місцевому рівні. Організації розрізняються за професійними ознаками (об'єднання письменників, юристів, акторів, тощо). Але найбільш поширеною є класифікація по цілям і напрямкам діяльності, на підставі якої можна виділити:

- суспільно - політичні;
- миротворчі і правозахисні;
- економічного напрямку;
- національні, національно-культурологічні;
- екологічні;
- милосердя та охорони здоров'я;
- інтернаціональні та інші.

Найбільш масовою громадською організацією є профспілки. Діяльність профспілок регулюється спеціальним законодавством. Вони мають свої міжнародні організації, наприклад, Всесвітня федерація профспілок (ВФП). В сучасні часи профспілки активно заявляють про себе твердою позицією в захисті трудових і соціально - економічних прав і інтересів своїх членів. Велика кількість страйків, що суттєво впливають на політичний процес в суспільстві, тому доказ.

Спектр суспільно - політичних організацій достатньо різноманітний – це спілки молоді, ветеранів війни, комітет солдатських матерів, спілки жінок тощо. Вони рішуче включаються в політичне життя, організують свої друковані видання, збори, мітинги.

Якими б різноманітними не були суспільні організації і рухи, вони виконують дві головні функції:

- висловлюють й реалізують групові інтереси;
- забезпечують участь своїх членів в управлінні.

Таким чином, політична функція суспільних організацій і рухів полягає не в боротьбі за владу, а у здійсненні тиску на неї з метою реалізації інтересів своїх учасників.

Відповідно суспільно - політичними організаціями можна вважати тільки ті із багаточисельних об'єднань і груп за інтересами, які здійснюють тиск на центри влади. В західній політології їх так і називають - групи тиску або групи інтересів.

Типовими засобами тиску суспільних об'єднань на органи влади являються:

- безпосереднє висування своїх членів до складу представницьких і законодавчих органів влади, а також в якості функціонерів адміністративного апарату;
- участь членів організації в роботі парламентських комісій;
- підтримка особистих контактів з членами парламенту, уряду, чиновниками державного апарату.

В багатьох країнах широко практикується така форма тиску на законодавців, як лобізм (від англ. Lobby - кулуари). Лобізм виник як специфічний інститут політичної системи США для впливу конкретних приватних та громадських організацій на процес ухвали рішень органами влади з питань внутрішньої і зовнішньої політики. Політична практика американського лобізму активно поширюється в інших країнах, в тому числі й в Україні.

Хто ж займається лобіюванням? Найбільш придатними на роль лобістів вважаються колишні чиновники законодавчих і виконавчих органів влади, які підтримують зв'язки зі своїми колишніми колегами, а також досвідчені адвокати, які близько знайомі із закулісним життям законодавчих та урядових установ. Послуги лобістів високо сплачуються. Діапазон засобів, які вони вживають для досягнення своїх цілей, величезний. Виділимо групи засобів лобістів:

- засоби лобізму інформаційного ракурсу: збирання інформації, її блокування або надання зацікавленим особам; пропагандистські кампанії з рекламою або антирекламою певної акції; кампанії тиску з місць (телеграми, листи тощо);
- засоби лобіювання, пов'язані з фінансовим його забезпеченням: фінансування виборної кампанії, надання "потрібним особам" різного роду "послуг" (гонорар за виступ тощо), влаштування для чиновників різного роду розваг за рахунок зацікавлених організацій тощо.

Для багатьох лобізм є синонімом корупції і, як бачимо, не без підстав. Проте лобізм - це не тільки підкуп, шантаж, а й вагомий метод стратегічного розв'язання політичних, економічних, регіональних проблем, оскільки на нього

працюють високопрофесійні експерти, котрі пропонують і здійснюють соціально - конструктивні ідеї.

Як вже підкреслювалось, лобізм здобув у деяких країнах світу статус соціальної інституції, став організаційною установою. Його діяльність здобула легітимність та легальність. У США в 1946 р. був прийнятий федеральний закон про регулювання лобізму. Згідно з ним особи та організації, які є лобістами, зобов'язані офіційно реєструватися й надавати відомості про те, на кого вони працюють.

Групи тиску можуть бути офіційно зареєстровані, як у США або діяти нелегально. Характерним прикладом кримінальної групи тиску є мафія. Становлення конституційних і цивілізованих форм впливу груп тиску на органи державної влади та їх участь у політичному процесі є однією з найважливіших умов демократизації суспільства, його нормального і стабільного розвитку.

Таким чином, суспільно - політичні організації і рухи в демократичних країнах є невід'ємним компонентом політичного життя. Вони доповнюють раціональний плюралізм, посилюють ефективність багатопартійності, конкуренцію в середовищі різних політичних сил. Політичні партії, уряд, законодавці не можуть не рахуватися з суспільно - політичними організаціями і повинні постійно шукати шляхи взаємодії та діалогу з ними. Але особливістю громадських організацій є те, що вони не ставлять собі за мету завоювати державну владу, що є характерним для політичних партій. Вони створюють системи груп тиску, під впливом яких формується державна політика.

ВИСНОВКИ

Розглянувши основні проблеми, які сформовані на початку лекції, можна стверджувати, що в цьому світі політичні партії створюються для боротьби за владу, для реалізації своїх передвиборних програм і їх роль в політичних системах різних країн світу значна. Вони висловлюють потреби, інтереси, цілі певних соціальних груп і верств населення. Партії беруть активну участь у формуванні і функціонуванні механізму політичної влади.

Також багатогранне значення мають суспільно - політичні об'єднання. Вони відіграють суттєву роль у структуруванні політичних систем. На їх ґрунті можуть виникати нові політичні партії. "Непартійна сфера" також формує і поповнює правлячу еліту, створює систему тиску на державні інститути влади. Об'єднання виступають як інституціолізовані канали залучення людей до політики і, тим самим, впливають на формування політичної культури в суспільстві.

Крім того, політичний процес в нашій країні свідчить про те, що партії залишаються реальністю сучасності, їх потенціал ще не вичерпаний, й ще багато десятиріч вони виступатимуть головним об'єктом політики.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ДО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – М., 1997.
2. Зеркин Д.П. Основы политологии. – Ростов - на - Дону., 1996.
3. Лазоренко О.В., Лазоренко О.О. Теорія політології. – К., 1996.
4. Мельник В.А. Политология. – Минск., 1996.
5. Мальцев В.А. Основы политологии. – М., 1997.
6. Назаренко С.И. Политические партии и партийные системы. Методическое пособие для самостоятельной работы студентов. – Х.: ХГУ, 1996.
7. Перегудов С., Холодковский К. Политическая партия, мировой опыт и тенденции развития. – М., 1991.
8. Рубан В.В., Серегина Н.С. Политические партии и движения в Украине. – Х., 1996.
9. Шмакова Т.В. Мир политических партий.// Полис, 1992, №1 - 2.
10. Україна багатопартійна, – К., 1991.
11. Енциклопедичний політологічний словник. – К., 1997.

ІХ. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Лідерство - невід'ємний компонент політичної діяльності. Проблеми лідера й лідерства, їхнього місця в суспільстві минулого, сучасного та майбутнього, перспективи їх розвитку та умови формування постійно хвилюють людство. З їх розв'язанням пов'язують долі людей та прогнози розвитку суспільства. Ця тема набуває особливої актуальності сьогодні, бо якісна перебудова життя суспільства неможлива без кардинального реформування управління, без наявності професійного корпусу політичних лідерів, які керують державними і партійними організаціями, рухами, неформальними об'єднаннями.

Лідерство - це не новий стиль керівництва, а засіб організації влади в громадянському суспільстві з розвинутою політичною свідомістю всіх або більшості його соціальних верств. Соціальне й політичне партнерство, взаєморозуміння лідера та його послідовників - основа нової сучасної політики.

Проблема політичного лідерства та політичних еліт багатопланова. Мета лекції - лідерство і еліти як специфічний аспект політичної діяльності та політичних відносин. Розглянути цю проблему доречно за таким планом:

1. Природа, сучасні теорії та типологія політичного лідерства.
2. Сутність політичної еліти, концептуальні напрями тлумачення еліт. Типологія еліт.

1. ПРИРОДА, СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА ТИПОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Спроби осмислення багатогранності проблеми лідерства (lider - від англ. - провідник) сягають давнини й впродовж сторіч не припиняються. Історія дослідження політичного лідерства - є приклад різноманітності підходів і відсутності загальноприйнятої базової теорії. Здавна сформувалися традиції в підходах до її розуміння, які мають два напрями. Перший цікавиться переважно моральнісно - етичним змістом терміна, другий відзначається певною прагматизацією й визнає за особистістю право приймати рішення, її здатність до згуртування людей для досягнення поставлених цілей тощо.

Політику, її завдання і цілі розрізняються на різних рівнях політичної діяльності, тому існують і різні лідери. В малій групі (це може бути еліта верхніх рівней влади або іншого керівництва) роль лідера містить в собі здатність згуртувати людей та направити їх діяльність. Від лідера вимагається тісне особисте спілкування з близьким оточенням. При цьому виявляються і відіграють організаторську роль його особисті якості: вміння володіти ситуацією, приймати рішення, брати на себе відповідальність, робити вірний політичний вибір.

Водночас лідер повинен вміти задовольняти інтереси групи, не виходячи за межі права і громадянських норм.

Іншим є лідерство на рівні «великої політики», управління країною, політичними рухами. Від лідера такого масштабу вимагається згуртування інтересів широкої суспільної бази влади. Тут мають значення не стільки особисті якості лідера, скільки його вміння формувати загальні політичні вимоги, знаходити високі критичні й конструктивні якості, спілкуватися з більш широким колом людей, переконувати їх, бути виразником їх інтересів. Тільки тоді лідер може стати символом руху, партії, суспільства.

Обов'язкова умова лідерства - володіння владою в конкретних формальних чи неформальних організаціях різних рівней і масштабу - від держави і навіть групи держав до урядових установ, суспільних груп, рухів, партій. Формалізована влада лідера закріплюється законом. Але в кожних випадках лідер має соціальну і психологічну логіку, емоційну опору в суспільстві або колективах людей, які за ним сліднують.

Таким чином, на всіх рівнях політики лідерство реально при визначених умовах. Лідер повинен не тільки вести за собою людей, а й мати для цього необхідні якості.

Що ж являє собою політичний лідер? Політичний лідер - це особа, інтеграційні, новаторські, критично зорієнтовані, здібності якої спрямовані на створення і реалізацію програми (концепції) розв'язання соціальних проблем і завдань суспільного розвитку.

Його провідний засіб - моральний вплив, апеляція до громадської думки. Функції політичного лідера зосереджені на:

- об'єднанні громадян навколо спільних цілей;
- визначенні та прийнятті оптимальних політичних рішень;
- захисті мас від беззаконня;
- забезпеченні політичного, інформаційного, емоційного зв'язку влади та мас;
- укоріненні в свідомості мас оптимізму для досягнення проголошених цілей.

Розумінню проблеми політичного лідерства сприяє знання класифікації цього поняття. У науковій літературі існує безліч класифікацій, які базуються на різних критеріях.

В політології, починаючи з М. Вебера, політичних лідерів поділяли на три типи: традиційних, легальних й харизматичних, в залежності від того, на чому базувались їх претензії на владу (авторитет).

Традиційні лідери (вожді) опираються на вікові традиції, що не викликають ніяких сумнівів.

Легальні лідери повинні здобувати владу законним шляхом.

Харизматичні лідери (харизма, по Веберу, лідер - полубог, пророк, великий месія) опираються не на силу традицій або закону, а на незвичайні особисті якості. Ці якості не мають чітко висловленого змісту, але вони достатні для того, щоб у харизматичного лідера були послідовники, які бажають вручити йому політичну владу.

Якщо взяти за критерій психологічні особливості поведінки лідерів, то при цьому розрізняють :

- експертів - людей раціонального складу розуму, які віддають перевагу фактам і цінують точність;
- організаторів - діяльних особистостей, ініціативних, які просуваються до влади цілеспрямовано, але не поспішаючи;
- комунікаторів - спонтанних і емоційних політиків, які розглядають політику як сцену власного самоствердження;
- стратегів - оригінальних людей, які відкидають задані схеми і роблять політичне життя навколо себе насиченим і неспокійним.

Американська дослідниця М. Херманн аналізує зміст функцій політичного лідерства через такі образи - людей:

Образ перший: лідер - прапорonoсець. Він визначає для своїх послідовників цілі й вказує напрями їх діяльності. Йому притаманні власне бачення дійсності, яскраві, привабливі персональні якості.

Образ другий: лідер - комівояжер, або служник, якому властиве уважне ставлення до потреб людей, здатність переконати їх в тому, що саме він, лідер, може надати цю допомогу.

Образ третій: лідер - маріонетка, для якого важлива здатність переконувати людей, завдяки чому «купають» його ідеї та плани.

Образ четвертий: лідер - «пожежник», дії якого багато в чому визначені нагальними вимогами політичної ситуації. Автор вважає, що в політичній практиці всі відлічені риси в різному поєднанні реалізуються більшістю лідерів. В нашій країні, на жаль, переважають лідери - маріонетки і пожежні і явно бракує лідерів - прапорonoсців та служителів.

Якщо взяти за критерій стиль діяльності лідера, то можна виділити: авторитарний стиль, для якого характерні жорстокість мислення лідера, ігнорування інформації й аргументів, одноособовий вибір напрямів і цілей діяльності. Демократичний стиль відзначають гнучкість мислення, схильність до отримання максимально повної інформації, лідер бере участь в обговоренні проблем нарівні з усіма, цілі і напрями діяльності обираються, виходячи з точки зору, яка перемагає.

Докладно розглянемо типи лідерів, критерієм класифікації яких є змістовний смисл, суспільна цінність їхньої політичної діяльності.

Популістський тип (від лат. *populus* - народ, боротьба за інтереси народу) відзначається прагненням "показушності" при виконанні ролі виразника інтересів

своїх прихильників. Для досягнення влади він заграє з народом, проголошуючи пріоритет волі народу над політичними рішеннями, висловлюючи недовіру політикам. Популісти багато обіцяють, намагаються сподобатися масам, але в їх діяльності відсутнє знання реальності, багато амбіційності, мало прозорливості. Це, по суті, диктаторський стиль лідера, завуальований іноді доброзичливими патерналістськими мотивами.

Професійний тип лідера дослідники оцінюють найбільш високо. Це лідер, згідно з термінологією американського дослідника Д.Белла, технотронного, або постіндустріального, суспільства. Він - глобальний стратег, має комп'ютерну грамотність, і іноді використовує харизматичні якості для того, щоб привабливо викласти свої ідеї й плани, переконати громадян в їх перевагах, залучити до їх здійснення.

Таким чином, стосовно розповсюджені в сучасній науці концепції політичного лідерства поведінка лідера є результат взаємодії двох складових: його дій, що проявляються в якостях особистості, і об'єктивних обставин. Значення об'єктивних обставин визначається трьома факторами:

- впливають на формування особистості лідера;
- ставлять перед ним проблеми;
- визначають умови, в яких лідеру ці проблеми доведеться вирішувати.

Проте, потрібно мати на увазі, що лідер завжди чимось унікальний, а саме політичний ринок визначає "вартість" тих чи інших політичних лідерів і самої інституції лідерства.

У світовій політичній і теоретичній практиці відомо щонайменше два пріоритетних підходи до політичного лідерства. Перший - це орієнтація на лідера як на людину - програму, коли основну увагу приділяють певним теоретичним, ціннісним, ідейним міркуванням, викладених у програмі лідерів. Цей пріоритет є специфічною західноєвропейською конструкцією, коріння якої сягають Великої французької революції. Другий підхід пов'язаний з давніми історичними традиціями персональної оцінки політичних лідерів.

Розглянемо деякі західні концепції лідерів. Однією з популярних упродовж тривалого часу залишається "теорія рис". Вона виникла під впливом досліджень англійського психолога і антрополога Ф.Гальтона, котрий пов'язував цей феномен зі спадковістю. В рамках цього напрямку були здійснені дослідження царських династій різних націй, аналіз браків між правителями тощо. Основною ідеєю такого підходу була впевненість в тому, що коли лідеру притаманні якості, які передаються спадкоємно і відрізняють його від інших, то ці якості можна виділити. Проте скласти перелік таких рис тоді не вдалося. В 1940р. американський психолог К.Берд склав список із 79 рис, які згадувалися дослідниками як "лідерські". Серед них були названі ініціативність, почуття гумору, ентузіазм, впевненість в собі тощо. Але ні одна з них не займала міцного місця в переліках: 65% названих рис були згадані тільки одного разу, 16-20% -

двічі, 4-5% - тричі і лише 5% рис були названі чотири рази. Цей факт дав можливість американському психологу Ю.Дженнінгу пояснити суб'єктивізм цих теорій рис, які, з його точки зору, значною мірою відображали риси самих дослідників, ніж риси лідера. Незалежно від відношення до теорії рис та її наукової цінності люди продовжують вважати, що політичний лідер повинен мати деякі головні риси: чесність, моральні якості, продуктивність ідей, здатність розв'язувати конфлікти, високий рівень інтелекту тощо. У такому контексті закономірним є запитання: чому лідерами в реальному житті стають не найяскравіші індивідуальності? Певною мірою відповіддю на нього є розуміння головних тез ситуативної концепції лідерства.

Ситуативна теорія лідерства (В.Ділл, Г.Хиптон, А.Голднер та ін.) стверджує, що лідер є функцією певної ситуації (місця, часу, обставин), тому його вибір має визначатися конкретними ситуаціями, що виникають у "піраміді влади". Ці обставини можуть бути сприятливими, нейтральними, несприятливими, такими, що збігаються з програмами лідера, або такими, що заперечують їх. Теоретики ситуативного підходу саме дією ситуативної концепції пояснюють таке явище, як культ особи.

Ситуативна теорія не заперечує знання індивідуальних рис особистості, проте відстоюють позицію відносності значення для лідера персональних характеристик. Це вельми співзвучне вислову Ліона Фейхтвангера, що влада навіть пустопорожню людину наповнює змістом. І історія знає такі приклади. Навіть знаходячись у напівсвідомому стані, деякі люди (Л.Брежнев, К.Черненко) об'єктивно виконували роль політичного лідера, були символом держави. Для того, щоб зняти можливі заперечення, що ситуативна теорія розглядає особистість лідера як маріонетку, американський вчений Е.Хартлі запропонував модифікацію цієї теорії. Він припустив, що, по-перше, якщо людина стає лідером в одній ситуації, не виключно, що він їм стане і в іншій; по-друге, в результаті стереотипного мислення лідери в одній ситуації розглядаються групою як "лідери взагалі"; по-третє, ставши лідером в конкретній ситуації, людина набуває авторитет, який сприяє її обранню і наступного разу; в-четверте, лідером частіше обирають людину, яка має мотивацію до досягнення влади.

Проте, така точка зору не зняла однобічності ситуативної теорії і тому породила третій, більш-менш компромісний варіант - особистісно-ситуативну теорію. В 1952р. Г.Герт і С.Мілз виділили чотири фактори, які потрібно врахувати при розгляді феномена лідерства:

- риси і мотиви лідера як людини;
- постать лідера і мотиви, які існують у свідомості його послідовників і змушують їх йти за ним;
- характеристику ролі лідера;
- інституціональний контекст, тобто, ті офіційні правові параметри, в яких працює лідер.

Таким чином, лідерство стало розглядатися як відношення між людьми, а не як характеристика окремого індивіда.

Феномен лідерства також пояснює теорія послідовників (Ф.Стенфорд, Д.Рісмен, К.Шатл та ін.). Вона тлумачить лідерство як особливий тип взаємин між керівником та послідовниками (виборцями, активними прихильниками лідера, тими, хто справляє на нього вплив). Лідер і його послідовники складають єдину систему. Позиція лідера, стосовно своїх послідовників, залежить від ступеня концентрації ним влади, рівня культури його і суспільства, політичного режиму, в рамках якого реалізується його володарство. Поясненню природи політичного лідерства допомагає і психологічна теорія, яка відштовхується від психоаналізу З.Фрейда. В основі психоаналізу З.Фрейда є теорія фрустрації, що означає стан збудження людини, якщо вона усвідомлює, що є перешкоди до реалізації її інтересів. Теорія фрустрації пояснює як сексуальні мотиви (лібідо) трансформуються в інші, в тому числі й політичні мотиви і бажання. Послідовники З.Фрейда (Є.Фромм, Т.Адорно та ін.) стверджують, що психіка людини має бути в основі суспільного життя, а людина, по природі індивідуальна, власна, одержима волею до влади. Деякі дослідники вважають лідерство визначеним видом помарення як слідство неврозу. Вони виявили тип особистості схильним до авторитаризму. Влада над іншими надає такій людині сексуальну насолоду, тобто вона є своєрідною формою садизму. Така особистість ірраціональна, містифікована, керується емоціями, не терпить рівності. Дійсно, історія свідчить, що багато політичних лідерів були невротиками - Наполеон, Гітлер, Сталін тощо.

Максимально завищена оцінка функцій і ролі політичного лідера в історії - сутність культу особи. Це закономірне слідство і одна з передумов тоталітарного політичного режиму, хоч має місце і в авторитарних, а частково і в демократичних державах. Особа може увійти в історію як сатрап, деспот, тиран. Яскравий приклад тому політичні біографії Гітлера, Сталіна, Чаушеску, Хусейна і ще багато кого. Ідейні джерела культу особи лежать в тоталітарній ідеології, її претензії на монопольне володіння істиною тощо.

Отже, специфіка діяльності політичного лідера пов'язана з його посадовим перебуванням у певній структурі управління й передбачає тривале використання влади. Зумовлене ж політичне лідерство такими базисними чинниками, як тип власності, форми державного устрою, рівень зрілості існуючих суспільних та міжособистисних взаємин. Політичне лідерство може змінюватися лише в системі взаємодії із зазначеними чинниками, що й визначає науковість діяльності лідера.

2. СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ТЛУМАЧЕННЯ ЕЛІТ. ТИПОЛОГІЯ ЕЛІТ

Влада в кожній країні, незалежно від політичного режиму, здійснюється визначеною групою людей - елітою. Елітисти (вчені, що вивчають проблему еліти) стверджують, що ще з стародавніх часів людство було розділено на дві нерівні частини - правлячу групу і маси. Головними фігурами в історичному процесі є історичні особистості, а народні маси не здатні до історичної творчості. Ще Сократ вчив, що суспільством управляють "кращі люди", Платон вважав, що управляти державою повинна каста аристократів, яка утримує в смиренні народ. Погляди стародавніх мудреців живучі, вони культивуються віками й оправдовують панування меншості. Сучасні, класичні концепції еліт розроблені в к. XIX - п. XX ст. в працях Т.Моски, В.Парето, Р.Міхельса, М.Вебера та ін.

Слово еліта (від лат. *eligere* та фр. *elite* означає кращий, добірний, обраний). У суспільних науках термін широко не вживали в Європі до кінця XIX - початку XX ст., у США - до кінця 30-х років XX ст., а в нашій країні до початку 90 рр.

Що таке еліта? У відповіді на запитання наука виявляє більш розбіжностей, ніж згоди. Спроби згрупувати строкаті визначення еліти дають можливість виявити два загальні концептуальні напрями у тлумаченні цієї проблеми: ціннісний та структурно-функціональний.

Ціннісний напрям пояснює існування еліти певною "перевагою" (моральною, інтелектуальною тощо) одних людей над іншими. Найбільш поширений варіант ціннісного напрямку - теорія "демократичного панування еліт". Суть цієї теорії може бути репрезентована кількома її головними тезами. Це істотне зростання ролі в суспільстві елітарних груп; захист прав еліти "володіти й правити", твердження, що нерівність - підвалина соціального життя. До ціннісних підходів до еліти належить й геніократія - ідея про месіанську функцію генія, яка також досить поширена.

Структурно - функціональний напрям акцентує увагу на важливості функцій управління, які й визначають владну роль людей, котрі їх виконують.

Рамки структурно - функціонального напрямку розширюють суміжні з ним елітаристський та плюралістичний підходи до тлумачення еліт.

Згідно з елітаристським підходом, суспільством керує еліта, яка об'єднує тих, хто стоїть у влади, насамперед, у політичній, економічній, військовій царинах. Члени цих еліт об'єднані єдиними інтересами, згуртовані. Ця єдність, у свою чергу, має коріння в однаковому соціальному походженні, високому рівні освіти, матеріальній забезпеченості. Завдяки цьому існує циркуляція людей, які обіймають владні посади. Цей взаємообмін лідерами стимулює появу й функціонування монолітної еліти влади, що має єдині ціннісні орієнтири.

Прихильники плюралістичних тлумачень еліти обстоюють її різноманітність. Вплив кожної з еліт обмежений специфічною для неї сферою

діяльності. Ні одна з еліт не може домінувати у всіх сферах діяльності. Наявність численних центрів влади є достатньою підставою для контролю за владними структурами, за змістом, методами їх діяльності, її відповідальності суспільним проблемам.

Розібратися в різноманітності еліт допомагає її типологія. Типологізувати еліту можна за безліччю критеріїв.

Як перший критерій типізації еліт, розглянемо джерела та способи її формування. Наприклад, якщо пріоритетним шляхом належності до еліти є багатство, то вона має плутократичний (від грец. *pluyos* - багатство та *kratos* - влада) характер; якщо нехтування моральними нормами, то макіавелістський характер тощо.

Другим критерієм типізації еліт є зміст функцій та цілей їх діяльності.

У зв'язку з цим виділяються контреліта і квазіеліта. Контреліта - це владні групи, які існують у складі діючої еліти або паралельно з нею й протидіють їй. Тлумачення терміна "квазіеліта" (іноді її ще називають псевдоеліта) важке. Що є визначальними характеристиками квазіеліти? Це, перш за все, сакралізація, тобто, наділення явищ, людей "священним" змістом, впровадження у суспільну свідомість низки потрібних постулатів. Для громадян таке обожнення влади обертається насадженням духу недовіри, страху, доносу, а водночас сліпою вірою в мудрість можновладців. Іншою характерною рисою квазіеліти є подвійність її свідомості. Свідчення тому - подвійні стандарти, які передбачають, що думати можна одне, а говорити інше (наприклад, окупація радянськими військами Афганістану, яку іменували "наданням інтернаціональної допомоги"). Наслідком подвійної свідомості і маневрів квазіеліти є виникнення подвійної істини - однієї для всього світу, а іншої - для самої квазіеліти.

Підкреслимо, що квазіеліта - це соціальне, колективне явище. Для здійснення переходу до іншої, не ілюзорної, а реальної соціальної конструкції, необхідне не тільки нове духовне формування народу, а й становлення істинної еліти.

У формуванні політичної еліти велике значення мають системи її рекрутування. Розрізняють дві системи рекрутування еліт: система гільдій та антрепренерська система (підприємницька). В чистому вигляді вони зустрічаються рідко. Антрепренерська більш характерна для демократичних держав, система гільдій - для авторитарних, хоч її елементи застосовуються і в демократичних країнах, особливо в економіці і державно-адміністративній сфері.

Для системи гільдій характерні :

- закритість, відбір претендентів на більш високі посади із самої еліти, ієрархія;
- наявність високих вимог для заняття посад (партійність, вік, освіта, характеристика тощо);

- закрите коло селекторату (люди, що здійснюють відбір) - в нього входять лише члени керівного органу влади (бюро, ради тощо) або питання вирішує один керівник - голова уряду, фірми тощо;

- репродуктування існуючого типу еліти: тоталітарного, авторитарного, демократичного.

Для антрепренерської системи характерні:

- відкритість, можливість претендувати на посаду багатьох представників різних груп;

- невелика кількість формальних вимог;

- широке коло селекторату, який включає всіх виборців країни, конкурентність відбору;

- першочергова значимість особистих якостей, вміння захопити ідеями і програмами;

- можливість досягнення пропорційності представлення в еліті різних соціальних груп населення, політичних партій і рухів.

Ці обидві системи мають як позитивні, так і негативні риси. Антрепренерська відкрита для молодих лідерів і інновацій. Проте існує імовірність ризику і непрофесіоналізму, непередбаченості в політиці. Система гільдій характеризується більшим професіоналізмом, досвідом, передбаченістю, проте, схильна до бюрократизації, консерватизму, приводить до перетворення в замкнуту касту.

Отже, повторимо услід за одним із засновників теорії еліт італійським вченим В.Парето, подобається це комусь чи ні, але людське співтовариство є неоднорідним і люди відрізняються фізично, морально, інтелектуально. Еліта, місія якої на початку ХХІ ст. дедалі більш окреслюється не у протиставленні себе народу, а у приведенні до спільного знаменника окремих індивідуальних воľ, які самостверджують себе в усій їхній різноманітності, формує лідерство й безпосередньо спирається на такий ешелон влади, як бюрократія.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виховання еліти - важлива суспільна задача. Навчання господарському управлінню (менеджменту) утворює умови для підготовки людей, які здатні зайняти в державі високі політичні посади. Це передача знань, досвіду аналізувати ситуації, розвиток управлінських навичок, виховання відповідальності, навчання різноманітним стилям управління.

Лідер повинен вміти, як говорив У.Черчілль, добувати користь із самих невігідних ситуацій. Особливе мистецтво лідера - перетворювати в союзників прихованих, і навіть, явних супротивників.

Наш час і наша країна гостро потребують нове покоління лідерів із стратегічним мисленням, неординарним баченням ситуації, впевненістю в успіх.

Поєднання об'єктивних сил, політичних обставин, суспільних традицій політичної дійсності утворює лідера, але тільки при особливим його складі, інакше він залишиться службовцем, керівником хоч і високопоставленим.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лазоренко О.В., Лазаренко О.О. Теорія політології. - К.: 1996.
2. Мальцев В.А. Основи політології. - М.: 1997.
3. Михельс Р. Рабочие вожди пролетарского происхождения. // Диалог, 1990., №8.
4. Бебик В. Еліта, елітарність, лідерство. // Віче, 1993., липень.
5. Блондель Ж. Политическое лидерство. - М.: 1992.
6. Скуратовский В. Историческая ритмика украинской элиты. // Политическая мысль, 1994., №3.
7. Федоров А. Нарциссизм посткоммунистической украинской элиты. // Политическая мысль, 1994., №3.
8. Бекешкина И. Есть ли в Украине общенациональные лидеры? // Политическая мысль, 1994. №3.

ДОДАТОК А

Політичний лідер Авторитетний член організації, групи, суспільства, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати вагомую роль в політичних процесах і ситуаціях	
Характерні риси	Основні функції
Наявність ясної політичної програми, відповідної інтересам великих соціальних груп	Інтеграція суспільства, об'єднання народних мас
Популярність, вміння подобатися людям, завойовувати їх симпатії	Находження й прийняття оптимальних політичних рішень
Політична воля, готовність брати на себе відповідальність	Соціальний арбітраж і патронаж, захист мас від беззаконня, підтримка порядку у суспільстві
Гострий розум і політична інтуїція	Комунікація влади і мас, запобігання відчуження громадян від політичного керівництва
Організаторський талант і ораторські здібності	Мобілізація мас на реалізацію політичних цілей
	Легітимація політичного устрою

ДОДАТОК Б

Політична еліта Відносно невелика соціальна група, яка концентрує в своїх руках значний обсяг політичної влади, забезпечуючи інтеграцію, субординацію й відображення в політичних установах інтересів різних верств суспільства		
Характерні риси	Гарантія проти деградації	Критерії ефективності діяльності
Невелика, достатньо самостійна соціальна група	Широка гласність	Досягнутий рівень прогресу і добробуту свого народу
Високий соціальний статус	Політичний плюралізм (конкуренція еліт)	Політична стабільність суспільства
Значний обсяг державної і інформаційної влади	Розподіл влади	Національна безпека
Безпосередня участь у здійсненні влади	Відкритість еліти для соціальної мобільності	Оптимальне співвідношення між громадянським суспільством і державою
Організаторські здібності і талант	Суворе дотримання законності, демократичних процедур	

Х. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

ВСТУП

Процеси перетворень в суспільстві потребують адекватних змін у сфері політичної свідомості та політичної культури. Становлення демократичного суспільства потребує якісно нових засад суспільної взаємодії, відносин між особистістю та державою. Політичні знання та культура політичної поведінки необхідні кожному, то вони є запорукою захисту власної гідності, свободи і прав.

Байдужість людини до політичного життя, відсутність політичної освіти сприяють можливості маніпулювання нею. Суспільство, що бажає зберегти свободу, повинно усвідомити свою відповідальність за власну долю, долю країни. Отже, необхідно формування ціннісних орієнтацій, настанов та моделей поведінки, які б відповідали вимогам становлення та збереження демократичної держави.

Що ж є політична свідомість та політична культура? В чому полягає їх специфіка відносно різних типів суспільної взаємодії? Для того, щоб це з'ясувати, розглянемо в лекції такі питання.

1. Політична свідомість: рівні, структура, типи.
2. Політична культура:
 - а) сутність, типи і функції ;
 - б) особливості політичної культури сучасного українського суспільства.
3. Політична соціалізація особистості :сутність, інститути, етапи.

1. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ: РІВНІ, СТРУКТУРА, ТИПИ

В самому загальному вигляді свідомість значить вищий рівень духовної активності людини як соціального суб'єкта. Різноманітні філософські напрямки розглядають природу свідомості по-різному. Наприклад, ідеалізм виходить з того, що свідомість розвивається стихійно і може бути зрозуміла тільки з самій себе. Діалектико-матеріалістичне вчення виходить з того, що неможливо аналізувати свідомість ізольовано від явищ суспільного життя. Оскільки свідомість – властивість високоорганізованої матерії – мозку, і виступає як усвідомлене буття, суб'єктивний образ об'єктивного миру. Соціологія вважає, що свідомість виступає, передусім, як відображення в духовному житті людей їхнього суспільного буття, інтересів і уявлень різноманітних соціальних шарів, класів, націй і суспільства в цілому.

Політика і політичні відношення є частиною суспільного буття. Отже, і політична свідомість виступає як відбиття в духовному житті людей їхнього

політичного буття. При цьому політична свідомість обов'язково є атрибутом політичної дії, її неодмінним елементом.

Політика – цілеспрямована діяльність і вона передбачає наявність у діючого суб'єкта певних уявлень про політичну дійсність, усвідомлення своїх інтересів, формулювання мети, вибір засобів і способів її досягнення.

Оскільки головним питанням відношень людей в політичній сфері є питання про державну владу, те воно ж займає головне місце і в структурі політичної свідомості. Без його виявлення не може бути і промови про свідому участь в політиці.

Не менш важливе місце в політичній свідомості займає проблема політичних інтересів людей, які виступають мотивами, що спонукають політичні дії.

Політична свідомість містить у собі все відбите соціальне буття, оскільки об'єктом політичної діяльності є всі сфери суспільного життя.

По своєму змісту політична свідомість охоплює всі уявлення людей, що опосередковують їхні об'єктивні зв'язки як з інститутами влади, так і між собою з приводу участі в управлінні справами держави і суспільства.

Визначення політичної свідомості як віддзеркалення політичної дійсності зовсім не означає, що воно є пасивним елементом політичного процесу. Навпаки, воно виступає як активний початок в політиці і навіть може випереджати суспільну практику і прогнозувати розвиток подій і завдяки цьому стимулювати політичну діяльність.

Політична свідомість може належати тільки певним суб'єктам політичних відношень (індивідам, соціальним групам, класам, націям, суспільству). Відповідно розрізняють політичну свідомість індивіда, соціальної групи, класу, нації, суспільства. Однак політична свідомість групи і суспільства не є простою сумою політичних уявлень індивідів, що їх складають. І кожна соціальна група і суспільство в цілому, що є суб'єктами політики, виробляють свої власні політичні уявлення.

Оскільки політика – область відносин між соціальними групами з приводу використання інститутів публічної влади для реалізації їх суспільно значущих потреб, то політична свідомість виступає як специфічна форма вираження політичних інтересів класів і соціальних груп. Оцінка соціально-політичної дійсності залежить від того конкретного положення, що займає носій цієї оцінки в даній системі суспільних відношень. Тому політичній свідомості соціальних суб'єктів об'єктивно притаманні соціально-структурні риси.

Кожна соціальна група прагне уявити свої політичні інтереси як ті що відповідають загальним інтересам. Однак найбільш істотний вплив на характер політичної свідомості суспільства виявляють соціальні сили, що володіють максимальними можливостями для духовного виробництва і відповідно для свого впливу на усіх членів суспільства. Разом з тим, політична свідомість

характеризується і загальнонаціональними рисами, що притаманним всім соціальним групам і індивідам.

Між соціально-структурними і національними елементами політичної свідомості відбуваються складні процеси взаємодії і взаємовпливу. Обом цим сторонам постійно, тією або іншою мірою, притаманним свідомості будь-якого суб'єкта політики, однак в різноманітні періоди суспільного розвитку домінують або одні, або інші. Певно, що в періоди зовнішньої загрози безпеці країни на перший план в політичній свідомості всіх суспільних сил виходять загальнонаціональні інтереси. В кінці ХХ ст. перед лицем глобальних проблем людства в політичній свідомості народів все більше місце займають загальнолюдські цінності і інтереси.

Політична свідомість – явище багаторівневе. Що це означає? Рівень політичної свідомості – певний східець, досягнутий соціальним суб'єктом в пізнанні процесів і явищ, що мають місце в сфері політичних відносин. Звичайно в структурі політичної свідомості виділяють три рівня: щоденний, емпіричний і теоретичний.

Щоденний рівень політичної свідомості – сукупність політичних ідей і поглядів суспільства, класу, соціального шару, групи або окремого індивіда, що виникають з безпосереднього сприйняття буденного суспільного життя. Характерною особливістю цього рівня є емоційно-розумове осмислення дійсності. В свідомому відношенні його характеризують розмитість, уривковість і несистематизованість уявлень про політичні явища. Однак його проста логіка, основана на "здоровому глузді", є достатньо надійним орієнтиром в політичних подіях, що відбуваються.

Щоденна свідомість відіграє в політиці надто істотну роль, оскільки його якісним станом визначаються важливі рішення.

Щоденна свідомість, виявляючись історичними первинним засобом ідеального відбивання дійсності, є джерелом накопичування реалістичних елементів знання, виконує особливу функцію в структурі суспільної свідомості – відтворює в формах повсякденного знання все багатство життя суспільства і відносин, що складаються в ньому.

Відносно розвиненою формою щоденної свідомості є такий феномен, як громадська думка. Суспільна думка – історично зумовлений і стан суспільної свідомості великих груп людей, що постійно змінюється і висловлюється публічно з проблем, важливих для суспільно-політичного життя.

Суспільна думка не є сукупністю різноманітних думок, що висловлюються особами або групами, з яких складається суспільство. Громадська думка – конкретні судження з тих або інших проблем життя, що поділяються багатьма членами суспільства. З первісно одиничних або небагатьох суджень, що співпадають, в певних умовах може виникнути громадська думка. Але для того, щоб судження з політичної проблеми набуло характер громадського, необхідно,

щоб воно мало достатньо широке розповсюдження, щоб його поділяли дуже багато людей.

Як форма свідомості, громадська думка – більшою мірою продукт емоційної, чим раціонально-пізнавальної діяльності. Воно виникає не на основі ретельної інтелектуальної роботи і досвідченого підтвердження уявлень, що складаються, а в результаті цілеспрямованого впливу, головним чином, засобів масової інформації на емоційну сферу людей. Тому громадська думка дуже часто спотворено тлумачить політичні явища або просто виступає як упередження людей, які непохитно запевнені в своїй правоті.

Незважаючи на цю властивість громадської думки, політичне життя без неї неможливе. Вона є політичним змістом колективної волі і необхідним елементом функціонування політичної системи. Від того, куди спрямована громадська думка, значною мірою, залежить успіх зусиль політичної групи, що править, з досягнення уставлених цілей. Саме тому в усіх державах різноманітні політичні сили зацікавлені у впливі на органи, що формують громадську думку: пресу, радіо, телебачення. Засоби масової інформації дуже часто називають четвертою владою, бо їм належить вирішальна роль у формуванні громадської думки, що дуже важливо для забезпечення успіху тієї або іншої політичної сили.

Щоденна політична свідомість інколи ототожнюють з масовою свідомістю. Це не зовсім вірно. Поняття "щоденна свідомість" і "масова свідомість" висвітлюють різноманітні грані суспільної свідомості. Вони розрізняються за носіями і змістом.

Щоденна політична свідомість має конкретних постійних носіїв – індивіди, соціальні групи і спільноти; характеризується відносно тривалими рисами.

Зміст і функціональні властивості масової свідомості зумовлені особливою природою його носія – маси.

Маса – особлива спільність, не тотожна ані народу, ані соціальній групі, ані класу. В літературі терміном "маса" прийняте зазначити виниклу за тими або іншими причинами, невизначену в кількісному і якісному відношенні, різнорідну за своїм складом не оформлену в структуровану цілісність безліч людей.

Така спільність також виробляє свої уявлення про навколишню соціальну дійсність і виступає носієм специфічної форми суспільної свідомості – масової.

Із змістовної точки зору в масовій свідомості відбиваються знання, уявлення, норми, цінності, що поділяються виниклою за тими або іншими обставинами сукупністю індивідів. Вона є результатом спільного сприйняття в процесі безпосереднього і опосередкованого спілкування людей інформації про події, що відбуваються, процеси, явища соціально-політичного життя. Більшість дослідників вказують на наявність в масовій свідомості таких рис, як нестійкість, ірраціоналізм, алогізм, відсутність здорового глузду, функціонування в режимі підсвідомості. Природа і властивості масової свідомості погано піддаються фіксації і опису.

Емпіричний рівень політичної свідомості – більш-менш усвідомлена сума спостережень про явища і процеси політичного життя, що виникають у її учасників. Цей рівень формується на ґрунті практичного повсякденного досвіду людей. На відзнаку від щоденного емпіричний рівень свідомості характеризується більшою визначеністю і предметністю уявлень про соціально-політичні процеси.

Між емпіричним і щоденним рівнями політичної свідомості існує чимало загальних рис. Їм обом притаманні яскраво висловлені психологічні риси: почуття, настрої, імпульсивність, емоційне сприйняття політичних подій, що відбуваються політичних. Психологічний компонент політичної свідомості особливо сильно виявляється в періоди політичної нестабільності, кризових ситуаціях, перехідні періоди суспільного розвитку.

Теоретичний рівень політичної свідомості – найбільш високий східець в пізнанні політичної дійсності. Це система поглядів і ідей, вироблених на основі наукового осмислення всієї сукупності соціально-політичних відносин.

Теоретичний рівень політичної свідомості містить у собі більш-менш цілісне уявлення про закономірні істотні зв'язки і відношення соціально-політичної дійсності.

На теоретичному рівні зміст політичної свідомості закріплюється в формі наукових понять і категорій, а також соціально-політичних теорій, вчень, концепцій і доктрин. Що вони собою представляють?

Теорія (від грец. *teoria* – спостереження, дослідження). В широкому сенсі – це комплекс вірогідних уявлень і принципів, що пояснюють будь-які явища. В вузькому сенсі – вища, обґрунтована, логічно незаперечлива система знання, що дає цілісне уявлення про істотні властивості, закономірності, причинно-наслідкові зв'язки, що визначають характер функціонування і розвиток певної області реальності.

Політична теорія – найбільш цілісне, вірогідне, знання, що розвивається про істотні зв'язки і закономірності, притаманні політичній дійсності.

Розвинена політична теорія (наука) – не просто механічна сума знань про політичні процеси і явища, вона містить в собі певний механізм побудови цього знання, що розкриває логічну залежність одних його елементів від інших.

Сформована на основі суспільної практики, політична теорія є найбільш досконалою формою наукового обґрунтування практичної політичної діяльності.

Таким внутрішньо систематизованим знанням про політичну дійсність і є політологія як наукова і навчальна дисципліна.

Політичні вчення, концепції і доктрини є у порівнянні з теорією більш вузькими і менш глибокими за рівнем узагальнення формами відбиття політичної дійсності.

Політична концепція (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – певний засіб розуміння будь-якого політичного явища або процесу, основна точка зору на те або інше питання суспільного життя.

Соціально-політичне вчення – сукупність теоретичних положень про будь-яку область явищ соціально-політичної дійсності. В деяких випадках вченням називають систему соціально-політичних переконань того або іншого мислителя.

Політична доктрина (лат. *doktrina* – вчення) найчастіше виступає як більш-менш послідовно викладена концепція, сукупність взаємоузгоджених принципів підходу до розгляду політичних явищ і організації політичної діяльності. Доктрина часто є засобом боротьби за владу.

В змістовному відношенні політична свідомість містить у собі також ідеї і уявлення, в яких різноманітні групи людей усвідомлюють свої політичні інтереси і спрямування. Цей елемент політичної свідомості прийнято називати політичною ідеологією.

Самий термін ідеологія (від грец. *idea* – думка, задум і *logos* – слово, поняття) в самому широкому сенсі позначає систему поглядів і ідей, в яких усвідомлюються і оцінюються відношення людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі соціальної діяльності. Поняття політична ідеологія має більш вузький і специфічний сенс.

Політична ідеологія – відносно систематизована сукупність понять, ідей і уявлень, в яких суб'єкти політичних відносин – індивіди, соціальні групи, класи, нації, суспільство – усвідомлюють свої політичні інтереси і якими вони виправдують свої політичні спрямування.

Коротше кажучи, політична ідеологія – доктрина, що обґрунтовує зазіхання будь-якої групи на владу або її використання та передбачає ту або іншу стратегію політичних дій.

На відзнаку від науки, завданням якої є пошук істини, функції ідеології, передусім, зводяться до оволодіння масовою політичною свідомістю населення.

Ідеологія і наука тісно взаємопов'язані і цей зв'язок визначається конкретно-історичними і соціальними чинниками, місцем і роллю будь-якої соціальної групи в суспільному розвитку.

Відповідність інтересів соціальної спрямованості суспільного розвитку виявляється більшою або меншою мірою науковості ідеології, яку вона підтримує.

Коли ж ці інтереси постають в протиріччя з потребами подальшого розвитку суспільства – ідеологія, соціальні групи або спільності відходять від реальної дійсності, перетворюються в хибну свідомість і породжують соціальну міфологію.

Поняття "тип політичної свідомості" використовується для характеристики істотних особливостей віддзеркалення в свідомості різноманітних категорій людей політичних явищ і пов'язаною з цією своєрідністю їхнього відношення до політичної дійсності.

Така своєрідність закріплюється в політичних позиціях, які займають різноманітні суб'єкти суспільних відносин і які виявляються в тяжінні до специфічної або постійної політичної поведінки.

Єдиний засіб виявити особливості політичної свідомості людей – аналіз їхньої реальної політичної поведінки.

Політичну свідомість людей можна класифікувати за різноманітними підставами. Найчастіше проводиться типологізація за наступними підставами:

- за прихильністю людей до тих або інших суспільних ідеалів і цінностей (ліберальна – що висуває як пріоритет у політиці принцип свободи індивіда, консервативна – спрямована на збереження традиційних суспільних устоїв і цінностей, соціалістична – що орієнтується на пріоритет в політиці принципів колективізму, соціальної рівності і справедливості, інтернаціоналістська – спрямована на реалізацію, в першу чергу, загальних інтересів і цілей народів, націоналістична – відокремлювальною рисою якої є переконання у вищості однієї нації над іншими);

- за характером відношення суб'єкта соціальної дії до держави як політичного інституту (етатистський тип політичної свідомості – що орієнтується на активну участь держави в суспільних процесах, в тому числі і в сфері економіки ; анархістський тип, для якого характерна орієнтація на позадержавне регулювання суспільних процесів і, передусім, у сфері матеріального виробництва);

- за прихильністю суб'єктів політики до тих або інших форм політичного влаштування суспільства можна виділити демократичний, авторитарний і тоталітарний типи політичної свідомості;

- за соціально-класовим складом учасників політики (буржуазна, дрібнобуржуазна, пролетарська).

- в залежності від орієнтації на той або інший характер соціальної діяльності суб'єкта політична свідомість може бути консервативною (орієнтованою на збереження колишніх суспільних порядків), радикальною (орієнтованою на докорінні, рішучі перетворення), реформістською (орієнтованою на здійснення соціальних перетворень шляхом реформ).

Той або інший тип політичної свідомості в чистому вигляді зустрічається рідко.

В свідомості і поведінці одного і того ж суб'єкта політичних відносин може водночас виявлятися декілька типових рис.

2. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Поняття політичної культури зараз стійко увійшло в склад ключових категорій політичної науки. Це зумовлене тим, що політичний процес при всіх притаманних йому випадковостях, непередбачених подіях, альтернативності ситуацій, що виникають, підкоряється внутрішнім закономірностям, що не можуть бути виведені безпосередньо ані з економіки, ані з психології. Дослідження в області політичної культури допомагають глибше побачити закономірності політичного процесу, особливості політичної свідомості і поведінки людей в сучасному суспільстві. Аналіз проблеми політичної культури дає можливість зрозуміти, чому групи людей або цілі народи, діючи в межах ідентичних політичних систем, але ж виховані на різних цінностях та маючи різноманітний історичний досвід, по-різному сприймають одні і ті ж політичні події, по-різному поводять себе в одних і тих же політичних ситуаціях.

Поглиблене вивчення політичної культури дає, крім того, можливість передбачати реакцію населення на конкретні політико-управлінські рішення, передбачити певні міри, що забезпечать ефективність їх реалізації.

Свої витoki проблема політичної культури бере в працях стародавніх мислителів, які зверталися до питань нравів, соціальної етики, критеріїв ідеального громадянина і правителя. Виникнення перших знань про політику і їхнє використання на практиці в античній Греції можна розглядати як зародження політичної культури. Чисто термінологічно поняття «політична культура» було вперше вжите німецьким філософом Іоганом Гердером ще в XVIII ст. Згодом, особливо в кінці XIX – початку XX ст. дана категорія використовується в політичних дослідженнях різноманітними політичними школами, в тому числі, і вченими Росії: В.І.Гер'є, В.В.Івановським, М.Я.Острогорським.

В 50-і роки нашого сторіччя в західній політології виникає теоретичне спрямування, що досліджує соціокультурний зміст, процесів, в основі якого було розуміння зумовленості політики культурою. Теорія політичної культури відбила прагнення дослідників подолати формальні, інституалізовані методи вивчення політики. Основна увага була спрямована на вивчення ціннісно зумовлених зв'язків між владою і суспільством, виявлення залежності між процесом прийняття політичних рішень і політичною поведінкою. Внесок у розробку теорії політичної культури внесли Г.Алмонд і С.Верба, С.Липсет, М.Дюверже, У.Розенбаум, М.Кроз'є.

Найбільш відоме визначення політичної культури дане Г.Алмондом і С.Вербою в книзі «Громадянська культура» (1963 р.). Під політичною культурою вони розуміють: «... інтернаціоналізацію політичної системи через пізнання, почуття і судження її членів». Вона виступає як сукупність психологічних орієнтацій людей по відношенню до політичних об'єктів.

Даний підхід тяжіє до ототожнення політичної культури і політичної свідомості. Прибічники, так званої всеосяжної інтерпретації, включають в політичну культуру поряд з психологічними настановами і відповідні їм форми поведінки суб'єктів. Третю групу склали так звані об'єктивістські підходи, що розкривають зміст політичної культури через санкціоновані норми поведінки громадян і груп.

Для четвертої групи уявлень характерно визначення політичної культури як нормативної моделі бажаної поведінки і мислення.

Дослідження в області політичної культури в вітчизняній науці були ускладнені.

Політична культура являє собою систему історично сформованих відносно тривких настанов переконань, уявлень, ціннісних орієнтацій, моделей поведінки в діяльності суб'єктів політичного процесу. Вона містить у собі культуру політичної свідомості, культуру політичної поведінки і культуру функціонування політичних інститутів.

Політична культура містить знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, оціночні думки про те, як повинна здійснюватися влада, емоційну сторону політичних позицій, як наприклад, любов до Батьківщини, негативне ставлення до проявів екстремістських настроїв, визнані в суспільстві зразки політичної поведінки, що визначають як можна і як слід діяти в політичному житті.

Слід розрізняти політичну культуру особистості і політичну культуру суспільства. Для характеристики політичної культури особистості важливо прищепити усвідомлення його суті і мети політичного процесу, знання своїх прав і обов'язків, міру включеності в реалізацію політичної влади. Політична культура суспільства – інституалізований і неінституалізований історичний і соціальний досвід національної і наднаціональної спільнот. Історичні традиції справляють активний формуючий вплив на політичну діяльність індивідів великих і малих соціальних груп. Інакше кажучи, політична культура суспільства є зафіксований у законах, звичаях, традиціях, політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес.

Більшість дослідників політичної культури звертаються до проблеми її типологізації. Без цього неможливо проаналізувати специфіку політичного життя в тому чи іншому суспільстві, поведінку різноманітних груп і шарів населення.

Г.Алмонд і С.Верба виділили три «чистих» типи політичної культури: патріархальний (прихідський), для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують жодних змін з боку політичної системи, тим більш не виявляють власної ініціативи, щоб ці зміни мали місце. Аполітичність, замкнення на місцевій або етнічній солідарності, характерні для цього типу політичної культури. Така культура може відразу стати панівною в молодих державах, але вона зберігається і в розвинених індустріальних країнах,

коли кругозір більшості громадян обмежений прихильністю до своїх коренів, свого місця проживання.

Другий тип – підданський, де присутня сильна орієнтація на політичні інститути, поєднана з низькою індивідуальною активністю громадян. Державна влада уявляється, в основному, в плані спускання зверху норм, яких необхідно дотримуватися, регламенту, якому потрібно підкорятися. Людьми керує побоювання, покарання, або очікування благ.

І третій тип – «partiципаторна політична культура», або політична культура участі, для якої характерна зацікавленість громадян в політичній участі і прояв на практиці такої активності.

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих або інших компонентів: провінціалістсько-підданський, піддансько-partиципаторний, провінціалістсько-partиципаторний.

Перший змішаний тип характерний для переходу від провінціалізму до централізованої влади, характеризується лояльністю до центрального уряду, відходом від орієнтації на місцеві центри влади. Другий тип сполучає в собі появу активної самоорієнтації у значної частини населення і політичну пасивність у іншій. Третій тип характерний для країн, що розвиваються на етапі переходу до буржуазної демократії. Основна задача полягає у збереженні спадкоємності в розвитку.

Для країн зі стабільним демократичним режимом характерний громадянський тип політичної культури, що є похідним від трьох перелічених основних типів культур. До найважливіших її ознак відносяться: прихильність до демократичних цінностей, збалансованість політичних орієнтацій, помірний рівень політичної активності, раціоналізм в прийнятті політичних рішень, терпимість (що не розповсюджується однак на екстремальні ситуації і екстремістські сили). Стабільність демократичного політичного режиму спирається на наявність консенсусу відносно легітимності політичних інститутів, напрямку і сенсу політики. Визнання неминучості конфліктів, як результату різноманітності інтересів, поєднується з прихильністю до демократичних засобів їхнього розв'язування.

Деякі політологи проводять типологізацію за рівнем суспільного розвитку, вони виділяють 4 типи: архаїчну, елітарну, представницьку та політичну культуру високої громадянськості.

Польський політолог Є.Вятр запропонував інший критерій – характер здійснення владних відносин у суспільстві. Основними Є.Вятр визначає три типи: авторитарну, тоталітарну і демократичну (що тотожна громадянському типу Г.Алмонда і С.Верби).

Ми розглянули приклади створення універсальних типологій. Актуально бачиться побудова і аналіз типологій політичної культури окремих країн,

виділення субкультур. Під субкультурою, в політиці розуміють сукупність однорідних ціннісних орієнтацій і відповідних їм форм політичної активності окремих суспільних груп. Політична культура суспільства не складається з політичних субкультур, а вибирає найбільш тривкі, типові ознаки, характерні для основної маси населення. Кожна політична субкультура містить і те загальне, що характеризує домінуючу в суспільстві політичну культуру, і те специфічне, що відрізняє замкнену субкультуру. Її особливості зумовлені відмінностями в стані суспільних груп в економічній і соціальній структурі суспільства, відмінностями за етнічним, релігійним, освітнім, статевовіковим та іншими ознаками. Ступінь поєднання між різноманітними субкультурами впливає на політичну стабільність країни.

Вивчення політичної культури дає можливість зрозуміти одну з найважливіших її функцій – прогностичну, що виявляється у впливі її на динаміку політичного життя. Політична культура надає певне спрямування політичному процесу, виявляє вплив на формування і діяльність політичних інститутів, зумовлює поведінку різноманітних соціальних груп. Вона – найважливіша частина соціального клімату, що сприяє появі і сприйманню нового в суспільстві. Нормативно-регулююча функція спрямована на забезпечення налагодженого і стабільного функціонування політичної системи. Політична нормативність включає людину в сферу прийнятої для даного режиму влади політичної поведінки.

Комунікативна функція в тому, що через політичні традиції особистості передаються зразки поведінки, забезпечується спадкоємність в суспільному розвитку.

Необхідно відзначити, що політична культура є найбільш консервативний елемент політичної системи. Однак стабілізація політичного процесу в Україні, багато в чому залежатиме від перетворень в політико-культурній сфері.

Політичні традиції відіграють важливу роль у формуванні зразків політичної поведінки. Для радянської політичної культури базовою моделлю є тоталітарно-єтатистська політична культура з атавізмами патерналізму. Перевага держави над людиною, тотальне підпорядкування людини так званим вищим державним інтересам, розцінювання її як гвинтика у величезному соціальному механізмові, виступали її характерними ознаками. В цьому характері політичної культури відбилася і своєрідність геополітичного положення нашої країни, немов би, на стику двох цивілізацій – Європи і Азії. На відміну від західноєвропейської культури, яка проникнена духом індивідуалізму, для країн Сходу характерна зневага метою і цінностями окремої особистості, неприпустимість політичного плюралізму. Можна виділити такі риси як: персоніфікація влади, тяжіння політичних лідерів до прямих, позаопосередкованих політичними інститутами, контактів з масами.

В Росії неодноразово вживалися спроби політичної модернізації, однак вони мали незавершений характер, за смугою реформ йшли контрреформи. Як слідство цього, зміцнювалася дихотомія двох субкультур: тоталітарно-етатистської і громадянської, остання знаходилась в стадії становлення, її розвиток був перерваний у жовтні 1917 р. Історичні традиції були підкріплені жорстким тотальним контролем держави, що виключав будь-яку ідеологічно несанкціоновану активність громадянина. Майже три генерації радянських людей зросло в умовах ідеології тоталітарного режиму, для якого характерні: ставка на насильницьке «ощасливлення» людей, відсутність плюралізму думок, політичний фанатизм, конфронтаційність мислення, прихильність силовим засобам розв'язування конфліктів.

В більшості люди важко сприймають ідеї ліберальної демократії, які полягають на поняттях ринку, політичної і економічної свободи, конкуренції, моральної автономії. Сучасній політичній культурі в Україні притаманна відмова від тоталітарного минулого, прихильність до демократичного вибору, однак політико-культурні орієнтації свідомості тоталітарного типу ще до кінця не викоренені, що створює загрозу виникнення і розростання екстремістських настроїв. Це можливо при неспівпаданні очікувань та реальної ситуації, коли перехід значної частини населення від традиційного образу життя до сучасного не підкріплюється зростанням добробуту. Атмосфера дезорієнтації, невпевненості в завтрашньому дні пов'язана з крахом звичних атрибутів соціального добробуту, відсутністю у населення ринкових настанов, втратою «історичної пам'яті» в відношенні володіння і розпорядження власністю. Реформи асоціюються з погіршенням власного матеріального положення. Все це робить хворобливим становлення нової моделі поведінки. Для політичної культури України характерно неприйняття шляхів і механізмів реалізації реформ, що ведуть до збіднення більшої частини населення. Бідність – категорія не тільки економічна, але і політико-культурна. Соціокультурна поляризація зосереджує конфлікт на двох протилежних позиціях, виникають умови для розв'язування конфронтації засобами силового тиску. Харизматичне мислення, відсутність настанов на особисту відповідальність, правовий нігілізм, послаблюють систему стримань та противаг по відношенню до можливості встановлення диктаторського режиму.

У сучасних умовах в Україні особливо актуальним бачиться збереження національної згоди. Основою його може виступати суспільний консенсус в відношенні прихильності до демократичного реформування.

Необхідні одночасні перетворення в економічній, політичній і соціальній сферах з урахуванням духовного рівня суспільства. Однофакторна (економічна) модель реформування здатна викликати соціальну катастрофу, стримує процес політико-культурних змін. Політичної стабілізації сприяла б наявність чітко визначеної мети політики демократичних перетворень. Враховуючи історичні традиції, вони повинні об'єднувати в собі ідеї економічної ефективності і

соціальної справедливості. В сфері соціального реформування необхідно визначення кордонів, вихід за які неприпустимий. Відправною точкою в сучасному політичному житті повинен стати суверенітет особистості, економічною гарантією якого виступає власність, байдуже, чи полягає вона в мільйонних акціях, родинній фермі або всього лише в парі робітничих рук, інтелектуальних здібностях.

Формування чіткої законодавчої бази, розмежування компетенцій центральних і місцевих органів влади, стимулювання регіональних програм в сфері соціально-економічного реформування може стати базою для політико-культурних змін.

В нинішній момент лише в окремих колах міського населення, серед підприємців і частини інтелігенції, керівників підприємств відбулася ціннісна переорієнтація. Тому проблема порушення негативних аспектів традиціоналістської політичної культури перебуває в безпосередній залежності від ефективності демократичних перетворень і підвищення інтенсивності міжкультурного обміну.

3. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: СУТНІСТЬ, ІНСТИТУТИ, ЕТАПИ

На різних ступенях свого розвитку політична культура суспільства виконує з найважливіших своїх функцій – політичну соціалізацію. Інакше кажучи, виходження людини до політики, її підготовка та включення у відносини влади. Це здійснюється в процесі засвоєння їм панівних культурних норм та орієнтирів, цінностей та моделей політичної поведінки. В свою чергу, політична соціалізація забезпечує відтворення існуючої політичної культури, спадкоємність політичного розвитку суспільства. Вона сприяє встановленню суспільного порозуміння, впорядковує відносини між громадянином та державою. Як висновок – гарантується відносна стабільність політичного режиму.

Політична соціалізація дає змогу особистості орієнтуватися в політичному просторі, брати участь у політичній взаємодії.

Процес політичної соціалізації передбачає не лише засвоєння особистістю інформації та вимог з боку політичної системи, та формування лояльності до режиму. В сучасних умовах цей процес повинен втілювати самостійну оцінку особистістю традицій та переконань, усвідомлений вибір моделей поведінки.

Універсальними інститутами політичної соціалізації є родина, система освіти, засоби масової інформації, державні та суспільні організації, окремі політичні події. Завдяки цим інститутам здійснюється залучення людей до домінуючої політичної культури. В різних країнах роль, значення та

спрямованість дії даних інститутів політичної соціалізації може сутнісно відрізнятись.

Політична соціалізація має два якісні стани – первісний та вторинний. Різниця між ними – в залежності від віку людини, конкретного політичного досвіду та ступеня самостійності політичної поведінки та дії.

Первісна соціалізація характеризує початкове (звичайно з трьох-п'яти років) сприйняття людиною політичних категорій. Поступово йде формування вибірково-індивідуального відношення людини до явищ політичного життя. Американські вчені Д.Істон та І.Деніс розрізняють чотири основні складові цього стану. Це безпосереднє сприйняття політичного життя, інформацію, про яке дитина отримує в відношеннях та оцінках батьків. Поступово у неї здійснюється персоналізація політики.

Ті чи інші фігури, пов'язані з владою, постають для неї як образи контакту з політичною системою. Такими фігурами можуть стати, наприклад, президент країни, поліцейський. На основі оцінки їх дії дитина засвоює ту чи іншу модель поведінки по відношенню до влади. Таким чином, навчаючись любити чи ненавидіти різні політичні образи, дитина ідеалізує політику. З переходом до надособистого бачення політики, цей етап політичної соціалізації постає як інституалізація її якостей та властивостей.

Вторинний етап постає тоді, коли форми та засоби засвоєння людиною політичної інформації, а також оволодіння спеціалізованими ролями в сфері влади здійснюється особистістю незалежно від тиску групової свідомості чи політичної ситуації. Вторинна політична соціалізація також може мати різні рівні. В неї найбільш важливим є здібність людини до самостійної розробки різного роду цінностей, уявлень, переваг.

ВИСНОВКИ

Політична свідомість та політична культура є одним з найважливіших складових політичного життя, що визначають його зміст та напрямки розвитку. Кожне суспільство має свої специфічні риси політичної свідомості та політичної культури. Однак дар проведення детального аналізу можна застосувати "чисті" типи, які узагальнюють політично-культурні якості суспільств за різними критеріями, розподіляють різні рівні політичної свідомості.

Саме аналіз політичної свідомості та політичної культури дає нам змогу зрозуміти, чому окремі соціальні групи і, навіть, цілі народи ведуть себе по-різному в однакових політичних умовах, по-різному оцінюють одні і ті ж явища політичного життя. У цих феноменах втілюється зв'язок поколінь, вплив традиції. Завдяки ним людина входить до суспільного та політичного життя, бере участь у

суспільній взаємодії. Отже, політична свідомість та політична культура несуть велике функціональне навантаження.

Курс політології якраз і спрямований на формування у студентів знань про політичне життя, основи політичної впливовості та активної громадянської позиції, без чого неможливе ні створення стабільного демократичного суспільства, ні розробка новітньої ідеї українського державотворення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Основи політології курс лекцій / Під ред. проф. Н.І. Сазонова. – Харків, 1993 – С. 311 – 339.
2. Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4.
3. Баталов Э.Я. Политическая культура современного американского общества. – М.: Наука. 1990. – 256 с.
4. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма / Избр. произв. – М.: Прогрес, 1990. – С. 60 – 273.
5. Гавриленко І. Чи потрібна державі ідеологія // Віче. – 1996. – №4. – С. 46 – 53.
6. Гаджиев К.С. Политическая культура: концептуальный аспект // Полис. – 1991 – № 6. – С. 22 – 34.
7. Донченко О. Концепція соціетальної психіки суспільства. Стаття друга: Соціетальні стани і процеси // Філософія і соціологічна думка. – 1994. – № 3 – 4. – С. 36 – 73.
8. Фарукшин М. Х. Политическая культура общества / Соц.-полит. науки. – 1991. – № 4. – С. 103 – 112.
9. Щегорцев В.А. Политическая культура: модели и реальности. – М., 1990.
10. Основи політології. Стислий словник термінів і понять. – М., 1993.
11. Основи политической науки. Учеб. пособие / Под ред. проф. В. П. Пугачева. – М., 1993. – № 2.
12. Молчанов М. Політична культура України:радянська чи пострадянська? // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 59 – 69.
13. Основи політології (Курс лекцій): Навч. посібник. – Харків: ХДТУСГ. – 1996. – С. 136 – 150.
14. Політична культура населення України: – К.: Наукова думка, 1993. – 136 с.
15. Рудакевич О. Політична культура України:руйнація та шляхи відродження // Розбудова держави. – 1995. – № 10. – С. 26 – 30.
16. Степній О. Ціннісні орієнтації населення в постсоціалістичну добу // Віче. – 1994. – С. 79 – 85.

17. Україна і Росія в контексті європейських цінностей. // Політична думка. – 1993. – № 1. – С. 38 – 39.

18. Цимбалістий Б. Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 94 – 105; № 4. – С. 77 – 90.

XI. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. УКРАЇНА У СВІТОВІЙ СПІЛЬНОТІ

ВСТУП

У соціально - політичному житті суспільства значне місце посідають міжнародні відносини держав світової спільноти, яка у наш час налічує більше 220 країн. Сучасні країни світу мають різний рівень економічного, соціального та духовного розвитку, з'єднані у різні міжнародні регіональні організації. Це об'єктивно зумовлює необхідність постійного розвитку та удосконалення міжнародних відносин, зовнішньої політики кожної країни.

Метою лекції є розгляд сутності та змісту міжнародних відносин, зовнішньої політики, дипломатії та інших категорій теми. Ми розглянемо загальну характеристику сучасної міжнародної ситуації, еволюцію міжнародних відносин. А також геополітичні особливості, основні напрямки та цілі зовнішньої політики сучасної України.

Виходячи з цього ми розглянемо у лекції такі питання:

1. Сутність, зміст, еволюція та роль міжнародних відносин і зовнішньої політики держави.
2. Зовнішня політика України. Україна у світовій спільноті.

1. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Розподіл відносин між народами на зовнішні та внутрішні пройшов при виникненні держав. Як тільки з'явилися суверенні держави, а з ними і кордони - відразу відбулося виділення зовнішньої політики, під якою розумілись дії, що виходили за ці кордони. Внутрішні відносини відрізняються від зовнішніх тим, що як правило, ґрунтуються на відносинах підкорення та панування. Зовнішні ж відносини можуть будуватися тільки на рівноправній засаді.

Одночасно з розподілом відносин на внутрішні та зовнішні держава встановлювала контроль над діями любых іноземних сил на своїй території, а непідконтрольні акції розцінювались як втручання у внутрішні справи.

У традиційних суспільствах (рабовласницькому, феодальному) прагнення до завоювання нових земель було цілком природним. Звичайно завоювання освячували ідеєю "боговибраності" якого-небудь народу. Суперечки та конфлікти між державами переростали у війни. За 56 віків людської цивілізації відбулося 14,5 тисяч війн, у яких загинуло 3,6 млрд. людей.

В історії зафіксовано 8000 мирних договорів, багато з яких укладалися на вічні часи, а строк дії не перевищував 10 років. Війна сприймалась як споконвічний історичний феномен. Стародавні римляни казали: "Хочеш миру - готуй війну".

Військова сила держави вважалася самостійною категорією і лише приблизно відповідала рівню її соціально-економічного розвитку. Не випадково "варварські племена" не раз громили цивілізовані країни. Кожний розумів мир як свою перемогу. Пакс Романа - мир по-римському наступив коли усе Середземномор'я та Західна Європа виявилися підконтрольними Риму.

Після великих географічних відкриттів XV ст., по мірі розвитку капіталізму у Європі відбулися зміни у міжнародній політиці : вона набула глобального характеру. XX ст. багате на міжнародні події. Усе сторіччя пройшло під знаком небезпеки та виявилось найкровавішим в історії людства. На зміну блоковому протиборству імперій після 1-ї світової війни прийшла Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин, що була схвалена країнами - переможницями: США, Англією, Францією, Італією, Японією.

У центрі цієї системи вперше стала міжнародна організація Ліга націй. Але вона не змогла вирішити міжнародні проблеми. Знову почалася світова війна.

У 1945 році була створена ООН, але переможна ейфорія була недовгою. Система міжнародних відносин, що була сформована у роки "холодної війни", суттєво відрізнялась від проектів військової пори. За 50 з лишнім післявоєнних років в світі відбулося 250 війн, в яких приймали участь 90 держав ,а загинуло 35 млн. людей. Але по мірі накопичення ядерної зброї змінилися акценти у формулі пруського генерала Клаузевиця "Війна - це продовження політики іншими засобами." Ядерна війна вже не може бути продовженням політики.

Зараз у міжнародних відносинах протистоять два процеси: міжнародні конфлікти та міжнародне співробітництво. Найбільша ступінь конфліктності характерна для регіонів Близького Сходу, колишньої Югославії, колишнього СРСР, Африки та ін. У Сербії, Хорватії ,Грузії, Чеченській Республіці та деяких районах Північного Кавказу конфлікти вилилися у справжні військові дії із людськими жертвами, руйнуванням міст та сел. Тому дуже важливою проблемою міжнародних відносин є припинення військових конфліктів, подолання

конфліктних ситуацій шляхом переговорів, компромісів та досягнення балансу інтересів між конфліктуючими сторонами.

Що таке зовнішня політика ? Зовнішня політика - це частина міжнародних відносин, діяльність держави та інших політичних інститутів суспільства по здійсненню своїх інтересів та потреб на міжнародній арені.

Зовнішня політика будь-якої держави є продовженням внутрішньої політики. Головна мета зовнішньої політики - забезпечення сприятливих умов для реалізації інтересів тієї чи іншої держави, забезпечення національної безпеки та добробуту народу. Зовнішня політика зв'язана із пануючим економічним укладом, суспільним та державним устроєм суспільства і висловлює їх на міжнародній арені. Одночасно зовнішня політика держави має цілий ряд специфічних, тільки їй притаманних особливостей. Вона має більш широкі просторові та соціальні виміри, бо характеризує собою взаємодію з двома або більше країнами. Зовнішня політика визначається зовнішніми факторами, міжнародними обставинами, бо кожна держава існує не ізольовано, а у системі держав, у системі міжнародних відносин.

У кінцевому рахунку і внутрішня і зовнішня політика вирішують одну задачу - забезпечують збереження, ствердження та розвиток існуючої у даній державі системи суспільних відносин. Але у рамках цієї принципової спільності кожна з двох царин політики має свою важливу специфіку. Методи вирішення внутрішньополітичних задач визначаються тим, що держава - володіє монополією на політичну владу у даному суспільстві. На міжнародній арені центру влади не існує, там діють суверенні держави, які у принципі рівноправні і відносини між котрими складаються у результаті боротьби та переговорів, різного роду згод та компромісів.

Одним з найважливіших напрямків зовнішньополітичної діяльності держави є дипломатична діяльність. Що таке дипломатія? Слово "дипломатія" походить від грецького слова "диплома" (у Стародавній Греції - подвійні дошки з письменами, які підтверджують повноваження).

Дипломатія - один з основних засобів зовнішньої політики держави, це офіційна діяльність держав та урядів, міністрів іноземних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях, по захисту прав та інтересів держави, її установ та громадян за кордоном.

У залежності від історичного моменту завдання дипломатії змінювались : від обслуговування війни до перетворення її на систему засобів проведення переговорів та забезпечення мирних умов взаємодії держав.

Зовнішньоекономічні цілі держави реалізуються також шляхом встановлення та розширення торгово-економічних ,науково-технічних , кредитно-фінансових та культурних зв'язків. Ці зв'язки підтримуються як на офіційному рівні так і за допомогою суспільних та приватних організацій та установ.

Відносини між державами здійснюються у формі встановлення та підтримки дипломатичних відносин. Вони передбачають взаємне визнання, що особливо важливо при появі у світовій спільноті нової незалежної держави, на яку у разі визнання розповсюджується принцип суверенітету та невтручання у внутрішні справи. Це головна умова, якою формалізуються міжнародні відносини. Невизнання однією державою іншої - не просто показник того, що вони з будь-яких приводів "не дружать", а ситуація, яка виводить їх відносини з царини політико-правового регулювання та рівноправного існування. У цьому сенсі дипломатичні відносини - це необхідний мінімум нормальних зв'язків між країнами.

У наш час на політичній карті світу існує приблизно 220 держав.

Якщо уявити розмаїття відносин між ними як ниті, що зв'язують їх одне з одним, то у більшості випадків вони будуть вичерпані тільки лінією підтримки дипломатичних відносин. Дійсно, інтенсивність та глибина двосторонніх контактів у масштабі усього світу, в цілому, мала. Що пов'язує Бангладеш та Фіджі, Руанду та Парагвай, Фінляндію та Нікарагуа, Люксембург та Пакистан окрім взаємного визнання факту існування та чергових вітань з приводу національних свят? Навіть провідні країни світу не вважають можливим відкривати свої посольства, постійні представництва та консульства всюди.

Розміри та кількість офіційних установ однієї держави у другій завжди відображають реальний рівень контактів та зв'язків, що залежать від історично складених відносин та важливості того чи іншого регіону для зовнішньої політики даної країни.

Тісна взаємодія у політичній, військовій, економічній та культурній сферах між державами об'єктивно переводить їх відносини у повнокровне співробітництво, яке реалізується шляхом різноманітних, окрім дипломатичних, каналів. Але, безперечно, найважливішу функцію дипломатія як засіб спілкування між країнами виконує при колективному узгодженні інтересів. Особливо актуально її значення у наш час, коли світова спільнота має світові та регіональні інститути.

Найважливіший з них - Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка була заснована у 1945 році з метою підтримки колективної безпеки і діюча нині як механізм узгодження позицій країн у зовнішній політиці.

У статуті ООН закріплені принципи міжнародного співробітництва: суверенна рівність усіх її членів, розв'язання міжнародних суперечок мирними засобами, відмова від погрози силою або її застосування, невтручання ООН у справи, що входять до внутрішньої компетенції суверенної держави.

Структура ООН складається з Секретаріату на чолі з Генеральним секретарем, якого обирають кожні 5 років, Ради Безпеки, яка налічує 15 країн та Генеральної Асамблеї, до складу якої входять усі країни - члени організації.

Найефективніший важіль впливу на зовнішню політику належить Раді Безпеки ООН (РБ ООН). До її складу входять США, Великобританія, КНР, Росія та Франція (постійні члени), які мають право вето на рішення, що приймає РБ. Це право було використане з 1946 по 1990 рік 223 рази в основному США та СРСР, що було викликано глобальним протистоянням двох держав у роки "холодної війни" та суттєво обмежувало реальні можливості впливу ООН.

Починаючи з 1991 року, коли намітився перехід від тотального протистояння до стратегічного партнерства великих держав механізм прийняття конкретних політичних рішень став більш дієвим.

У політологічних дослідженнях ООН часто порівнюють з "світовим урядом". Як прообраз світового уряду ООН має деякі регулятивні функції, наприклад право прийняття санкцій у відношенні окремих держав. Але практика реальних взаємовідносин на міжнародній арені показує, що держави не бажають безперечно підкорятися та слідувати рішенням міжнародних інститутів.

В економічній сфері всесвітніми інститутами є засновані у 1946 році Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) та Міжнародний Банк Реконструкції та розвитку (МБРР), членами яких є 150 країн світу.

Практично усі сфери та області людської діяльності, що мають зовнішньополітичне та міжнародне звучання, представлені світовими інститутами. За своєю організаційною побудовою вони є своєрідними філіями ООН: Міжнародний Дитячий Фонд (ЮНІСЕФ), Верховний Комісаріат ООН по справах Біженців, Всесвітня Продовольча Рада, ЮНЕСКО (Всесвітня організація у справах освіти, науки та культури), Всесвітня Організація Здоров'я та інші.

Україна є членом більшості міжнародних організацій. Наприкінці XIX - початку XX ст. у теорії міжнародних відносин були дуже розвинуті уявлення про визначальну та провідну роль зовнішньополітичного фактору у внутрішній політиці держави. У цей період міжнародні відносини переживали кризу егоїстично-індивідуалістичних спрямувань, були відсутні міжнародні інститути, що могли б спрямувати вирішення конфліктів та протиріч у мирне русло. Прихильники "силової концепції" політики виходили з того, що міжнародна політика - це боротьба за силу незалежно від того, що є її метою.

Вважається, що тут бере свій початок такий напрямок у підході до міжнародних відносин як геополітика. В наш час цей термін використовується дуже і дуже часто, що говорить про життєздатність силової концепції. Між тим існує по крайній мірі дві царини його застосування. Перша розуміє взаємозв'язок між географією та політикою. І дійсно, причини суперництва, пошук союзників часто визначаються географічними факторами: прагненням мати вихід до моря, означити свої кордони природними межами та інше.

Друге можливе значення цього терміна полягає у розумінні міжнародної політики в цілому як протиборства та протистояння крупніших на той або інший період світової історії держав.

Географічне місцезнаходження країни суттєво впливає на її поведінку на міжнародній арені. Деякі країни займають більш вигідне положення чим інші. В житті країн географія в значній мірі відбивається на долях їх народів.

Острівна Британія фактично не знала нападів з 1066 року, що дозволяло їй активно та успішно протистояти силам наполеонівської Франції та гитлерівської Німеччини. Польща ж, навпаки, розташована на рівнині, стала об'єктом розподілу між Прусією, Австрією та Росією у XVIII ст., а у середині XX ст. предметом суперечок між Німеччиною та СРСР.

Природні ресурси держави є потенціальним складовим могутності держави. Німеччина та Японія практично не володіють запасами нафти, що зумовлювало їх захватницькі геополітичні спрямування.

В умовах науково-технічної революції підвищене значення має опанування окремими видами сировини та матеріалів стратегічного характеру, що може дуже несподіваним образом підвищити міжнародну активність навколо деяких країн (наприклад південь Африки).

Індустріальний розвиток держави разом з сильним аграрним сектором може придати державі вагу у міжнародних справах. Японія є "карликом" у військовому відношенні, але її вплив на світову торгівлю та виробництво багатьох товарів є незаперечним.

Найвагомішим аргументом важливого значення економічного потенціалу є Велика Сімка - найбільш розвинуті в економічному відношенні країни (США, Японія, Німеччина, Канада, Франція, Великобританія та Італія).

Зовнішня політика будь-якої держави визначається та реалізується на засаді об'єктивних та суб'єктивних факторів.

До об'єктивних засад зовнішньої політики сучасної держави відносяться:

1. Стан економіки країни та економічних відносин у регіоні, в світі в цілому.
2. Різноманітні об'єктивні інтереси країн, груп країн у системі міжнародних відносин.
3. Географічні та природні умови країни, регіону.
4. Існуючі міжнародні організації та установи.
5. Ратифіковані міжнародні колективні та двосторонні договори, конвенції тощо.
6. Міжнародні та регіональні традиції, звичаї, ритуали та ін.
7. Національний склад населення країни або регіону.

До суб'єктивних засад зовнішньої політики держави відносяться:

1. Особисті якості людей, які працюють у апараті зовнішньополітичних установ. Компетентність, патріотизм, відданість інтересам країни.
2. Якість підготованих та підписаних зовнішньополітичних документів.

3. Настрій, суспільна думка серед населення з приводу основних проблем, напрямків зовнішньої політики.

На засаді зовнішньополітичної діяльності окремих держав складаються певні міжнародні відносини. Міжнародні відносини - це сукупність економічних, політичних, культурних, правових та військових та інших зв'язків та взаємовідносин між народами, державами, економічними, політичними, науковими, культурними та релігійними організаціями та установами на міжнародній арені.

На складання міжнародних відносин впливають різноманітні фактори: досягнення суспільно-політичних наук, існуюча економічна та політична ситуація в світі, баланс військових сил, діяльність міжнародних організацій, вплив окремих держав, стан природного середовища та інші.

В сучасних умовах провідними тенденціями розвитку міжнародних відносин є :

По-перше, посилення взаємозалежності та цілісності світу. Це зумовлено тим, що вирішити проблеми ,з якими людство зіткнулося наприкінці ХХ ст., можливо тільки спільними зусиллями усіх народів.

По-друге, збереження соціальної неоднорідності світу , посилення тенденцій багатополюсності, поліцентризму, регіональної інтеграції у світовому розвитку. Полюсами міжнародних відносин можна вважати найбільш розвинуті індустріальні країни (США, Канада, Великобританія, Німеччина, Франція, Італія, Японія); індустріально високорозвинуті країни (Бразилія, Південна Корея, Таїланд, Сінгапур, Гонконг та ін.) ; середньорозвинуті країни; слаборозвинуті країни та ті країни, що розвиваються. Інтенсивно розвивається економічна та політична інтеграція держав у регіональному масштабі.

По-третє, загострення протиріч між новими реаліями світового розвитку та традиційними підходами до вирішення проблем.

По-четверте, підвищення ролі політичних засобів у вирішенні конфліктів та протиріч.

Міжнародні відносини аналізуються суспільно політичними науками з метою їх всебічного вивчення та теоретичного обґрунтування. Сучасна політологія вивчає міжнародні відносини у трьох головних напрямках.

Перший з них - це розробка глобалістсько-футурологічних концепцій, в яких майбутнє суспільство прогнозується сталим та стабільним як з економічної так і з політичної точки зору. В основі його духовно-політичного розвитку полягає планетарна свідомість ,найважливішу роль відіграють загальнолюдські норми та цінності, необхідними передумовами є структури громадянського суспільства. Найбільш повний вираз ці риси знайшли в концепції "життєстійкого суспільства", що висунулась на перше місце у сучасній західній глобалістиці.

Другий напрямок теоретичного обґрунтування міжнародних відносин пов'язаний із створенням загальнометодологічних теорій (теорія війни та миру

Р.Арона, теорія факторів К.Райта, теорія "рівноваги" Дж. Ласкі та ін.). Найважливіше місце серед цих теорій займає теорія прагматизму та політичного реалізму Г.Моргентау. Він вважає, що міжнародна політика повинна розроблятися на засаді сучасних політологічних теорій тим самим збільшувати надійність передбачення. Рациональна міжнародна політика за уявою Г.Моргентау добра, якщо вона зменшує ризик та збільшує користь. Зовнішня політика будь-якої нації повинна забезпечувати задоволення першочергового інтересу вижити, вистояти перед загрозою небезпеки ззовні. Моральні принципи можуть застосовуватися до дій держав не абстрактно, а лише у відповідності з конкретними обставинами місця та часу. Г.Моргентау навіть не припускає, що окрема держава може оголосити себе носієм моральних законів усього світу.

Третій напрямок вивчення міжнародних відносин - це конструювання спеціальних концепцій, що дозволяють аналізувати стан міжнародних відносин. Наприклад, теорія світових систем, міжнародних організацій, міжнародного конфлікту, загальної безпеки тощо. Концепція загальної безпеки це нова сукупність принципів підходу до проблем безпеки у ядерному світі. Важливий внесок у формування концепції загальної безпеки зробила Незалежна комісія з питань роззброєння та безпеки. Вона визначила головні принципи забезпечення загальної безпеки. Це - визнання неможливим виживання у загальній ядерній війні і перемоги у ній; виключення застосування військових засобів для вирішення політичних та ідеологічних конфліктів; єдиним шляхом досягнення загальної безпеки є негайне зниження рівня озброєнь, розробка моделі "розумної достатності"; для досягнення повної міжнародної безпеки необхідні сумісні зусилля усіх або більшості країн світу.

2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ. УКРАЇНА У СВІТОВІЙ СПІЛЬНОТІ

Україна займає певне місце у системі сучасних міжнародних відносин. Основні цілі, геополітичні акценти, пріоритети та напрямки зовнішньої політики сучасної України сформульовані у Акті незалежності України, у Декларації про державний суверенітет, виступах Президента та інших документах.

Головною метою зовнішньої політики України є забезпечення її національних інтересів, захист прав та інтересів її громадян за кордоном, створення благоприємних умов для соціально-економічного розвитку нашої держави.

Україна проводить відкриту, чесну та принципову зовнішню політику, засновану на принципах та нормах міжнародного права.

У декларації про державний суверенітет України записано, що:

- Україна як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні відносини з іншими державами, укладає з ними договори, приймає участь у діяльності міжнародних організацій у обсязі, який є необхідним для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, інформаційній та інших сферах;

- Україна виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє укріпленню загального миру та міжнародної безпеки, безпосередньо приймає участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах;

- Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами державного права;

- Україна урочисто проголошує про свій намір стати у майбутньому постійно нейтральною державою, яка не приймає участі у військових блоках та дотримується трьох без'ядерних принципів: не використовувати, не виробляти та не купувати ядерної зброї. (Див. Декларація о государственном суверенитете Украины // Правда Украины.-1990-17 июля).

Основні напрямки зовнішньої політики України були доповнені у Зверненні Верховної Ради України "До парламентів та народів світу". У ньому говориться : "Україна будує демократичну правову державу, першочерговою метою якої є забезпечення прав та свобод людини. З цією метою Україна буде неуклінно дотримуватись норм міжнародного права, керуючись Загальною Декларацією прав людини, Міжнародними пактами про права людини, які Україна ратифікувала, та іншими міжнародними документами" (Правда Украины.-1991.-7 дек.).

Геополітичні акценти зовнішньої політики України:

- Україна - європейська держава, тому вона повинна зміцнювати, розширювати всебічні зв'язки, відносини із державами Європи.

- Україна - колишня республіка колишнього СРСР, була тісно пов'язана з усіма його колишніми республіками, що потребує збереження та подальшого розвитку взаємовигідних відносин з ними.

- Україна - морська держава, що зумовлює необхідність розвитку взаємовигідних відносин із країнами Чорноморського та Середземноморського басейнів.

- Україна не може забезпечити себе власними сировинними ресурсами (нафта, вугілля, золото, діаманти та ін.). Це примушує закуповувати їх за кордоном - у Росії, Туркменії, Ірані та ін.

Розглянемо основні пріоритети та напрямки зовнішньої політики української держави.

1. Центральним напрямком зовнішньополітичної діяльності України є плідна робота в Організації Об'єднаних Націй, в її спеціалізованих органах, установах, структурах, та міжнародних організаціях. Україна приймає участь у

роботі практично всіх органів та установ ООН. Наприклад, Україна є членом Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) та вносить свій вклад у вирішення проблем розвитку дітей у сучасному світі.

Україна входить в Економічну та Соціальну Раду ООН (ЕКОСОС), що створена у 1946 році та здійснює міжнародні економічні та соціальні відносини.

Україна приймає активну участь у роботі Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), що засноване у 1957 році, з проблем використання атомної енергії у мирних цілях та підвищення надійності та безпеки атомних електростанцій.

2. Наступний напрямок зовнішньої політики України - це зовнішньополітична дипломатична діяльність.

Дипломатичні відносини Україна встановлює на засадах рівноправності, суверенної рівності, невтручання у внутрішні справи одне одного, визнання територіальної цілісності та нерухомості існуючих кордонів.

Дипломатичні відносини з Україною встановили 100 країн з 226. Одразу після проголошення незалежності Україна означила 23 держави, будівництво відносин з якими стало пріоритетним. Серед них країни-сусіди (Росія, Беларусь, Угорщина, Польща, Болгарія, Туреччина), держави, де проживають українці (у США - більше 2 млн. чол., Канаді - близько 1 млн. чол., Бразилії - 150 тис. чол., Чехії та Словенії - 110 тис. чол., Аргентині - 150 тис. чол., Франції - 80 тис. чол., Австралії - 40 тис. чол. та ін.) а також країни, на котрих "зав'язані" економічні інтереси республіки (Іран, Кувейт, Ватикан та Ізраїль).

3. Важливим напрямком зовнішньої політики сучасної України є встановлення, підтримка та всьлякій розвиток економічних, культурних, науково-технічних відносин з усіма країнами світової спільноти, за виключенням країн, котрим за рішенням Ради Безпеки ООН об'явлена економічна блокада.

Міжнародні економічні відносини із закордоном налагоджуються Міністерством економічних зв'язків України. А Міністерство іноземних справ працює над створенням сприятливої політико-дипломатичної атмосфери для економічних, культурних та інших відносин.

4. Четвертий напрямок зовнішньої політики України - це участь у вирішенні глобальних проблем сучасного світу. Глобальні проблеми сучасності - це сукупність найгостріших світових проблем, вирішення яких потребує об'єднання зусиль всіх народів та держав. Головна їх особливість полягає в тому, що кожна з них має загальний характер, що зумовлено цілісністю сучасного світу.

Основними глобальними проблемами світової спільноти є:

- Знаходження шляхів сталого економічного розвитку у зв'язку з тим, що сучасні технологічні структури досягли своєї межі. Ця проблема є особливо важливою, бо від її вирішення залежить вирішення усіх інших проблем. Сучасна модель виробництва та споживання це виробництво капіталу, який на має внутрішньої міри і прагне нескінченного зростання. Суспільне багатство

ототожнюється із великим збиранням товарів, а суспільний прогрес із безмежним збільшенням їх кількості та різноманітності. Розвинуті держави споживають у 20 разів більше ресурсів планети ніж держави, що розвиваються. Це дозволило економістам та соціологам говорити про вступ розвинутої частини капіталістичного світу у стадію суспільства споживання. Зараз уже зрозуміло, що розвиток суспільства споживання та його розповсюдження на всі країни планети може призвести до такого тиску на природне середовище, який викличе планетарну катастрофу.

- Проблеми війни та миру, забезпечення міжнародної безпеки, роззброєння та конверсії, зміцнення довіри до співробітництва між народами. Роззброєння це гостра необхідність, але це не одномоментний акт, а важкий та довгий процес. Вирішенню цієї проблеми повинні присвячуватись зусилля всіх держав та народів.

- Екологічні проблеми, що можуть бути порівняні з наслідками ядерної катастрофи. Екологічна проблема у її сучасному вигляді виникла у 60-х роках 20-го сторіччя, коли почали посилюватись симптоми екологічної кризи. Екологічна криза це різке погіршення стану істотного середовища існування людини в результаті зростаючого отруєння та забруднення землі, води та атмосфери.

- Складовими компонентами екологічної кризи є : порушення істотного балансу газового складу атмосфери ; руйнування озонового шару атмосфери ; стан живої та неживої природи.

- Продовольча проблема - дефіцит продовольства, у багатьох країнах люди голодують та помирають від відсутності харчування.

- Демографічна проблема - висока народжуваність, швидкий зріст населення у ряді регіонів (Африка, Азія, Океанія). Скорочення народжуваності, звеличення смертності у розвинутих країнах, в тому числі в Україні.

- Подолання економічної та культурної відсталості, жебрацтва в країнах, що розвиваються в Азії, Африці, Латинській Америці.

- Проблема дотримання соціальних, економічних та індивідуальних прав та свобод особистості, боротьби з міжнародною злочинністю та тероризмом, наркоманією, гуманізації міжнародних відносин.

Усі ці проблеми гостро проявляються в Україні та потребують активних, безвідкладних заходів по їх вирішенню.

5. Одним з найважливіших напрямків зовнішньої політики України є збереження та подальше зміцнення добросусідських стосунків з колишніми республіками СРСР. Україна дуже зацікавлена у добрих стосунках з усіма країнами колишнього СРСР та особливо з Росією.

Підприємства України мали постійні господарчі зв'язки із 33 тисячами підприємств інших республік. Сьогодні для забезпечення діяльності усіх підприємств та організацій України необхідно ввезти майже 25 млн. тон вугілля (17,8% від потреби), 52 млн. тон нафти та газового конденсату (85,5%), 9,5 млн. т.

ділової деревини (46,8%), 100 млрд. м3 природного газу (80%), 205 тис. т. хлопку-волокна (100%) та ін.

Механізм здійснення міжнародних відносин в рамках СНД та координація їх зовнішньополітичної діяльності здійснюється Україною на засадах Узгодження про створення СНД та інших його документів.

Треба зазначити, що відносини між об'єднаними в Союз незалежними державами складаються не просто. Потрібен час, терпіння та бажання і праця, щоб молоді незалежні держави змогли налагодити на рівноправних засадах відносини одне з одним. Незалежна Україна не посягає на інтереси інших держав, але ніколи нікому не дозволить диктувати собі будь-які умови.

Особливе значення для України мають відносини з Росією. Нас зв'язують загальні економічні, політичні, військово-стратегічні інтереси, історична доля та культурні традиції.

6. Шостим напрямком зовнішньої політики України є участь у вирішенні складних та невідкладних військово-політичних проблем.

У зв'язку з розпадом СРСР гостро стали питання про майбутнє ядерного потенціалу СРСР, про розподіл зовнішньоекономічних боргів та спадкоємство підписаних СРСР договорів по ядерним та звичайним озброєнням.

По усім цим питанням Україна зайняла чітку та ясну позицію. Вона підтвердила свої міжнародні обов'язки та заявила про своє правоприємництво по усіх договорах та узгодженнях колишнього СРСР, які відповідають загальнолюдським нормам та не протирічать корінним інтересам українського народу.

26 лютого 1992 р. перший Президент України Л.Кравчук у Хельсінкі поставив свій підпис під Заключним Актом Наради по безпеці та співробітництву у Європі (СБСЕ), який був підписаний у 1975 році 33 главами держав та урядів європейських країн, а також США і Канади.

Заключний Акт - це хартія взаємодій та взаємовідносин держав, націлена на мирний розвиток європейського континенту та усієї планети, співробітництво народів, поважання прав людини.

Україна заявила, що буде дотримуватись Договору 1991 проміж США та СРСР про обмеження та скорочення стратегічної наступальної зброї. Вона звільняється від ракет з ядерними боеголовками та інших видів ядерної зброї. У подальшому Україна буде без'ядерною та нейтральною державою.

Україна виконує Договір про звичайні збройні сили, які підпадають під дію цього договору. Вони створюються виключно для захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності на недоторканості кордонів України у мінімальних, необхідних лише для оборони цілях. Припускається, що вони будуть мати численність 250 - 400 тис. чол. та будуть складатися з трьох видів - сухопутних військ, військово-повітряних та військово-морських сил.

ВИСНОВКИ

1. Складовою та невід'ємною частиною політичної діяльності держави є зовнішня політика, покликана регулювати взаємовідносини між державами та народами на міжнародній арені.

2. Зовнішньополітичний курс будь-якої держави - є продовженням її внутрішньої політики та відображує характер державного та суспільного устрою.

3. Головна мета та основні напрямки зовнішньої політики України - це забезпечення сприятливих умов для удосконалення та демократизації суспільства, просування його шляхом соціального прогресу, досягнення загальної безпеки й роззброєння, розвиток міцних дружніх, добросусідських відносин та різностороннього співробітництва, участь у вирішенні глобальних проблем сучасності, сприяння укріпленню та прогресу світової спільноти.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. - К., 1996.
2. Мальцев В.А. Основы политологии. Учебн. для вузов. - М., 1997.
3. Несук Н. ,Репринцев В. ,Каминский П. Украина в зарубежных доктринах и стратегиях XX столетия // Век XX и мир. - 1996. - № 1.
4. Основы политической науки / Под ред. В.П.Пугачева. Ч.2. - М., 1993.
5. Основы политологии. Краткий словарь / Под ред. Г.А.Белова и В.П.Пугачева. - М., 1993.
6. Основы политологии. Учебн. / Под ред. Н.И.Сазонова. - Х., 1993.
7. Политология. Энциклопедический словарь / Под . ред. Ю. И. Аверьянова. - М., 1993.